

Ю. Герасіменка-Жызнеўскі. Беларускі краязнаўца Генадзь Каханоўскі (пастэль, 1984 г.)

Ю. Герасіменка-Жызнеўскі. Прысвячаеца Францішку Багушэвічу (каляровы афорт, 1984 г.)

У нумары:

Куфэрак Віленшчыны

гісторыка-краязнаўчы і літаратурна-мастацкі часопіс Віленскага краю

Набор: **Вольга БАГАН**

Карэктурা: **Taica ТРАФІМАВА, Тамара КАЗЛОЎСКАЯ**

Вёрстка: **Валянцін ГЕРНОВІЧ**

Мастак: **Генадзь СЕЛЯДЗЕЦ**

Выданню гэтага нумара паспрыялі

Цэнтар «Супольнасьць» (Мінск), **Вітай ЖАГУНЬ-ШАРКОЎСКИ.**

Адрес для ліставання: 222310 Маладэчна-4, а/с 35

Наклад 299 асобнікаў

Выданне падрыхтавана да друку на камп'ютэрнай сістэме

Рэгіянальны цэнтр грамадскіх ініцыятываў

г.Маладэчна

МЕМУАРЫ

Г. Каханоўскі. Крокі майго жыцця.-----3

СЛЯДАМИ ПРОДКАЎ

Э. Зайкоўскі. Сляды язычніцкіх вераванняў на Вілейшчыне... -----16

Л. Дучыц. Старажытны касцюм Вілейшчыны.-----19

СВЯТЫНІ ВІЛЕНШЧИНЫ

Э. Корзун. Праваслаўная царква ў Гальшанах.-----22

-II- -II- 500 гадоў касцёлу ў Гальшанах.-----25

ЭПІСТАЛЯРЫЙ

Лісты Зоські Верас да Г. Каханоўскага.-----31

РЗХА ДАУНЯГА ЧАСУ

3. Верас. Гісторыя беларускага адрыўнога календара.-----43

М. Касплюровіч. Менск – Беніца.-----45

В. Жук-Грышковіч. У Будславе.-----47

АДУКАЦЫЯ

Я. Бабёр. А наперадзе было жыццё.-----50

КРАЯЗНАЎСТВА

Г. Каханоўскі. Вытокі музейнай справы і мецэнатства.-----64

ПОСТАЦІ

Т. Кляшчонак. Некалкі штрыху да біяграфіі Адама Міцкевіча.-----72

ГАРТАЮЧЫ СТАРЫЯ ВЫДАННІ

А. Бартуль. У аблічы чарскага тэрмідору.-----75

-II- -II- Недахопы «айцу».-----82

ЁН СВЕТУ АДКРЫЎ ЗЯМЛЮ СВАЮ

Л. Карповіч. Лічу сваім грамадзянскім абавязкам.-----88

М. Казлоўскі. І падала зерне ў раплю...-----91

СПАДЧЫНА

П. Бітэль. Паэма Адама Міцкевіча «Пан Тадэвуш».-----98

ПАМЯЦЬ

А. Камінскі. Пакаленне апаленых лёсаў.-----104

М. Чарняўскі. Была Кабыльнікам, а цяпер – Нарач.-----107

НА СУД ГІСТОРЫ

П. Урбан. Ці імкнецца беларускі народ (беларусы ў БССР) да незалежнасці? -----117

НА ХУТКІХ КРЫЛАХ ВОЛЬНАГА ЛЕГАСА

А. Петрашкевіч -----146

С. Сокалаў-Воюш -----147

В. Шніп -----148

А. Камінскі -----154

В. Міхасёнак -----156

Т. Трафімава -----158

К. Цыбульскі -----160

ПРОЗА

М. Капыловіч. Па кніжку.-----163

КВЕТКІ З ЧУЖЫХ ПАЛЕЎ

Ш. Андэрсан. Руки.-----167

Г. Гесэ. Дрэвы.-----171

РОЗДУМ НАД КНІГАЙ

Я. Рокаш. Увайсі ў свой храм.-----173

Галоўны рэдактар

Міхась Казлоўскі

Рэдкалегія:

Таіса Трафімава,

Алесь Капуцкі,

Генадзь Селядзец,

Валянцін Герновіч.

Мастацкае афармленне і дызайн:
Генадзь Селядзец Валянцін Герновіч.

Пры перадруку спасылаца на часопіс «Куфэрак Віленшчыны». Рукапісаў рэдакцыя не вяртае і не рэцэнзуе.
Аўтары цалкам адказны за падбор і дакладнасць прыведзенай інфармациі.

Часопіс «Куфэрак Віленшчыны» ўважае мову ва ўсіх формах яе бытавання нацыянальным скарбам і помнікам культуры беларускага народа. Культурна-гістарычна скіраванасць нашага выдання абавязвае нас зберагаць графічныя, правапісныя і лексіка-граматычныя асаблівасці мовы публікаваных матэрыялаў.

Рэдакцыя.

Нумар прысвечаны
светлай памяці Генадзя
Аляксандравіча
Каханоўскага.

Рэдакцыя

Яшчэ адну тэму, даволі ласкатлівую для нашага грамадства, захацелася закрануць у гэтым водгуку на першую кнігу нашай зямлячкі. Мяне асабіста цешыць тое, што ў зборніку няма суцэльнага крыку, вечнага гвалту, што “гіне мова, гіне Бацькаўшчына”, няма Пагоні, “якая імчыць у невядому далъ”, а ёсць Беларусь з яе вечнымі і ад вечнымі болямі і радасцямі. І не таму, што я супраць гэтых тэм, але абрыйдлі гэтая банальныя, трафарэтныя вобразы, у якіх абсалютна няма жыцця, але якія літаральна запаланлі старонкі кніг маладых пісьменнікаў. І што самае цікавае, гэтая балючыя тэмы эксплуатуюць людзі, для якіх родная мова не з'яўляецца мовай штодзённага ўжытку ды і сэнсам жыцця. Яны проста паразітуюць на гэтых святых сімвалах, ператварыўшы іх у нейкі абстрактны фетышызм, стварыўшы нейкую святую дойную карову. Наталля Капа, калі кранае гэтая тэмы, дык вельмі далікатна:

Можна гаварыць на чужой мове,
можна думаць, але дыхаць –
толькі на сваёй.

І гучаць гэтая радкі пераканаўча і шчыра!
У адным з вершаў Наталлі сустракаюцца такія радкі: “Я ўвайду ў храм...”. Хочацца і мне далучыцца да гэтых слоў і сказаць: “Заходзьце ў храм паэзіі Наталлі Капы, бо яе паэзія сапраўдная, шчырая, як само жыццё”.

Наталля Капа – маладая пяснярка беларускай прыроды ў розных яе праявах у розныя перыяды года, але бачна, што найбольш ёй падабаецца пераходная пара: ад квітнеючага лета да сумнай прыгажосці восені. Ад наваколля, напоўненага фарбамі жыццясцвярдальнасці да паступовага адмірання, ад часовасці да вечнасці, чым па сутнасці з'яўляеца наша быццё, наша прысутнасць. А прырода – гэта вечны і бясконцы мацярык натхнення для паэтаў усіх народаў і вякоў, а тэм, з ёю звязаных, для творчасці хопіць на ўсё жыццё, патрэбна толькі ўмесьць чуць яе жывое дыханне:

У цёмным небе серп халёны,
усімі ў свеце пазабыты,
блішчыць кілучым, яркім плёнам,
нібыта з золата адліты.
У горадзе хандра глухая,
і мітусня, і гул, і спешка,
а ў нетрах неба зорна ззяе
такая мілая ўсмешка.

(У цёмным небе серп халёны...)

Для нас, дзяцей вёскі і маленькіх мястэчкаў, горад не стаў душэўна блізкім, хоць адначасова, у сілу розных абставінаў, мы страцілі і сваю кроўную сувязь са сваёй малой радзімай, з “мясцінамі нашых першых кроکаў”. Мы, як пісаў М. Стральцоў, “сена на асфальце”, тыя, хто адараўаўся ад першароднай сялянскай стыхіі, але так і не здолеў прыстаць да блізкага, але ў нечым чужога быту і асяроддзя. Таму і гучаць у вершах Наталлі Капы такія знаёмыя ноткі вяртання да зямлі, да роднай вёскі:

Я стану жыць ля возера ў глушки
лясоў і, як прыгожы сон,
зноў буду ўспамінаць вясною,
брыйдуны каля азёрнай мелі,
усё, што дні мае скупыя мелі
і што малітвай стала для душы...

(Я стану жыць ля возера ў глушки...)

Гэтыя боль сэрца, жаданне вяртання гучыць у шмат якіх вершах маладой паэткі. Яны розныя па мастацкім уздоўжні, але іх аб'ядноўвае адна тэма, адзін парыў душы:

Вясковы двор. Звычайнія збудовы:
Калодзеж, хата, простыя плот і дровы,
Пакладзеныя ў доўгі рад, нібыта слова
Благага верша з сэнсам адмысловым...
Так вернуты спакой зямлі. Ад сцожы
Яны закрыты. Ямы, рывіны і лужыны –
Залечаны... Якім бы дужым
Ты аказаўся, белы снег, каб ацаліў і душы.

(Элегія).

МЕМУАРЫ

Генадзь Каханоўскі

КРОКІ МАЙГО ЖЫЦЦЯ*

Напісаць успаміны для кожнага чалавека мае два бакі гэтай справы – падзяліца ўласна перажытым і адказнасць перад самім часам, якім жыў чалавек. Першая спроба падзяліца ўласна перажытым была 12 гадоў назад, калі я адпачывалі ў санаторыі “Крышталь” (г. Трускавец). Гэта была восень 1981 года. Прайшоў немалы час. Ранейшыя запісы не страціліся, але сёння мы ўжо жыццёва ўзбагаціліся. Шмат змянілася. Напісаць падрабязныя успаміны не так проста, ды і час прыспешвае, а таму нешта страціцца, пройдзе скарагаворкай. Тым больш, што пачынаю пісаць у бальнічнай палаце.

Нараадзіўся я на Каляды. 8 студзеня 1936 года, у 6 гадзін раніцы. Бацькі мае простыя сялянне і радавод не вялі. Па бацькоўскай лініі з вёскі Дамашы, што каля Маладэчна, найбольш далёкім у сям'і памятаеца Клім Каханоўскі, мой прадзед – удзельнік войнай і паўстання на Беларусі. Здаецца ў паўстанні браў удзел і яго сын Лявон. А вось сын Лявона быў Аляксей, чалавек вялікай моцы, каржакаваты, ціхмяны, не цярпеў несправядлівасці. Гэта мой дзед. Ён памёр у 56 гадоў у 1924 годзе. Пахаваны на Насілайскім могільніку. А яго бацька і дзед пахаваны на Насілайскім гарадзішчы. Там цяпер нікога не хаваюць, але прымаўка злая засталася: “А каб цябе на гарадзішча”. Мой дзед служыў службу вайсковую ў Лодзе. Меў невыносныя цяжкасці і каб пакончыць з сабой лажыўся голымі грудзьмі на снег. Не памёр, але лёгкія застудзі. Вярнуўся дамоў і жаніўся на сваёй аднавяской Ксені (Зенька) Сцяпанайне Каханоўскай. У Дамашах было вельмі шмат Каханоўскіх і Белькаў. Бабуля паходзіла з роду тых Каханоўскіх, якіх у Дамашах называюць Ваўцюкамі. Майго ж дзеда і яго род называлі Князямі. Чаму так – тлумачэннія няма, хоць легенды былі. Бабуля Зенька была жанчына даволі высокая, хударлявая, працавітая. Яна ведала цудоўна фальклор. Вядомая ў Дамашах плюха. Жыта жне – пяе. Грады поле – пяе. Бульбу выбірае – пяе... Хварэла на лёгкія. Памерла ўвосень 1943 года, маючы 74 гады. У гэтай бабулі было, здаецца, трынаццаць дзяцей. Да сталага ўзросту дажыло шасцёра. Двое загінулі дзецюкамі. Міясьць, так лічаць дома, быў самы здольны. Добра вучыўся ў Маладэчанскай настаўніцкай сэмінарыі. Але ў гадоў 15-16 ён паваліўся на лёдзе, разбіў нагу, падпала гангрэні і памёр. Самы старэйшы быў дзядзька Якуб (1895-1986), чалавек добры спагадлівы, перажыты. Скончыў Томскі палітэхнічны інстытут. Будаваў у Марыупалі “Азоўсталь”. З 1939 года жыў у Брэсцьце і працаваў у інстытуце “Белсельгаспраект”. У час вайны кіраваў падпольнай групай пад мянушкай Фаскатава. Калі Гітлер прыязджалі паглядзець крэпасцьць, ён з ім сустракаўся. Пасля вайны працаваў у тым жа інстытуце і ў тэхнікуме. Пра яго пісаў пісьменнік С. С. Смірноў. Яшчэ адзін дзядзька – Кастьусь (1897-1944). Сем гадоў ваяваў (1914-1921) і вярнуўся непашкоджаным, хоць два разы ў Царыцыне яго полк ставілі і расстрэльвалі праз аднаго. Ён выжыў. Так ён сам расказваў. Моцны быў чалавек. Працаваў на чыгунцы. Лёгка адзін падымаў рэйку за адзін канец. Жыў у Селівонаўцы. Загінуў у першыя дні ліпеня 1944 года ад нямецкага снарада. І яшчэ адзін дзядзька

* Друкуніца са скарачэннімі.

Генадзь Каханоўскі. Канец 50-х гадоў.

адпяваў нябожчыкаў. Калі памёр галоўны інжынер будаўніцтва Седлецка-Пецярбургской чыгункі Ціхаміраў, то ён тронычы сядзеў над ім у кладбішчанская царкве і адпяваў, пакуль не прыехала яго маці з Пецярбурга. Было гарачае лета і высядзець у царкве было няпроста. Прыйехаўшая маці дала дзеду адзін рубель за адпяванне. Дзед абурыўся: “Я тронычы сядзеў над тваім смердзюхаем і маю толькі адзін рубель!” Памёр сам ці не ў 1938 годзе, бо я яго ўжо не памятаю.

Бабуля Ганна Мартынаўна паходзіла з Вялікага Сяля. Памерла ў свае 62 гады. Яна трапіла ў малатарні, пакамечыла яе цела, памучылася з паўгода і памерла. Была вельмі спакойная і гаспадарлівая жанчына. Сям'я была сярэдняя, працавітая, згуртаваная, набожная. У дзеда і бабулі былі пяць дачок і сын. Старэйшая Марыя выехала яшчэ да рэвалюцыі ў Пецярбург, там выйшла замуж за Паўловіча з-пад Наваградка. Памерла ў дні блакады. Жыве толькі яе сын з дзецимі і ўнукамі. Меншшая Пелагея (Паліна) выйшла замуж у Маладэчне і працьвіла 82 гады. Вельмі добрая, дарадчая і сціплая жанчына, на рэдкасць гасцінная. Я ёй заўсёды ўдзячны. Цётка Ліза таксама была вельмі добрая, шчырая, добразычлівая, шчодрая. Я жыў у яе на кватэры, калі пашкодзіў нагу і з Дамашоў дабірацца ў Маладэчна было цяжкавата. Жыла яна ў Маладэчне па вул. Замкавай, 29. У яе два сыны Жоржык, Паўлік і дачка Таццяна. Яшчэ адна цётка Надзяя. Памерла рана, недзе ў 34 гады. А яе сям'ю ў

А пакуль яшчэ лета – не болей,
Толькі лісце ледзь-ледзь пажаўцела.
(Ужо восень прыйшла...)

У сваёй паэзіі Наталля Капа прытырмліваеца традыцыйных асноў вершаскладання, але гэтым самым яна не выглядае нейкай “шэрай, простай і звычайнай”. Мне здаецца, што тая мода, якая зараз пануе ў пісьменніцкім асяроддзі (а гэта датычыцца не толькі формы твора, але, што не менш важна, і зместу), не прынясе жаданага плёну. Усе гэтыя мадэрнісцкія штучкі адкылі сваё, так і не заняўшы адпаведнага статусу ў грамадстве, бо людзі ізноў пачынаюць вяртадца да яснага, зразумелага, і гэта датычыцца ўсяго мастацства, у тым ліку і паэзіі. Паэзія патрабуе аднаго – дакладнасці думкі, вобразнасці і яснасці. Яна не абавязкова павінна быць з рыфмаваным пачаткам: адсутнасць рыфмы яшчэ не сведчыць аб адсутнасці мастацкасці ў творы (пісалі ж вялікія пісьменнікі верлібры, квантэмы). Большасць тых, хто піша гэтыя “шэдэўры”, праста не мае ўраўнаважнага чалавечага густу, а што яшчэ больш страшна, дык у іх адсутнічае зусім ці часткова талент. Тады пачынаюць і хавацца за рознымі “ізмамі”, тым самым імкнучыся падкрэсліць сваю хісткую арыгінальнасць і ўяўную геніяльнасць. А геніяльнасць закладзена ў прастаце:

Ноч верасовая.
Кіпамі зоры.
Бы расчыніліся
Неба затворы.
У срэбнай імgle
Спачываюць прасторы,
І светла ў душы –
Ні смутку, ні гора.
(Ноч верасовая...)

Хіба не перажывалі мы такія моманты ў жыцці, калі ноч, здавалася, можа ўзыходзіць ад гэтага царуючага спакою, незвычайнай пекноты і велічы. Няўжо не бачылі мы такую верасовую ночь і усланае кіпамі зор неба, няўжо інтуітыўна не чулі гэтыя спачываючыя прасторы пад апекай неўміручай вечнасці. Па-сапраўднаму робіцца радасна на душы, калі бачыш, што ў беларускую літаратуру прыходзяць такія дзяячаніці “з душою – чуйтай, як мембрана, – з душой – адкрытаю, як рана” (А.Вярцінскі):

Цёмна-жоўтая клёны
асыпаюць убор,
горкі пах апалёны
запалоніў прастор.
Уздыхаюць бярозы.
Змроchanы ельнік рыпіць.
Ранак восеньскі позні
шэпча ціхае: “Спі...”

Вецер пажоўклы ліст...
 Толькі халодны,
 Толькі маркотны
 Дождзик нязводна
 Імжыць, імжыць.
 (Прапалі ружы).

У вершах паэткі няма надрыўнай экзальтаванасці, хваравітай і фанабэрystай пыхі, бясконцага ёнку і плачу ад таго, што яе ніхто не шкадуе, не разумее, не клапоціцца. Хоць тэматычна вершы ейныя часцей за ўсё сумныя, але яны не песімістычныя, яны поўныя радасці і любові, святла і сонца, яны з коптарам напоўненыя жыццём:

Шуміць вецер. А здаецца, крокі,
 Быццам хтосьці побач
 Ходзіць па начы.
 Быццам праз віну ці праз сурокі
 Ужо не можа болей
 Ні на міг спачыць.
 Замірае сэрца, халадзеюць жылы,
 Страхам рвецца думкі
 Лёгкаважнай ніць.
 Да дарэмна хочуць цену убачыць вочы:
 Проста сёння вецер
 У траве шуміць.
 (Шуміць вецер...)

Прырода – гэта тое святое, дзе чары яе паэзіі праяўляюцца найбольш выразна. Тут яна паўнайладная гаспадыня, якой падпрадкоўваеца сваю сетку прыцягнення, з якой вырваница вельмі цяжка, а бадай, і немагчыма. Бо тут, у свеце яе чараў, яе прыгажосці, жывеца добра ўсім, бо гэты свет напоўнены гармоніяй дасканаласці. Прачытаўшы верш, хо- чацца абняць і прытуліць ўсё зямное да душы, паспавядцацца яму, акрыяць у надзеі, што свет не такі жорсткі, што ён непаўторны, шматфарбны, прыгожы. Наш свет – гэта мы! Са сваім хібамі і недахопамі, прагнасцю і сквалнасцю, і ён стане толькі тады лепшым, калі гэтага захочам мы, калі мы самі станем лепшымі. У кожнай дробязі, у кожнай часціцы паэтка імкнецца “бачыць толькі пекнату”:

Ужо восень прыйшла нетаропкая,
 Цёмны верасень лёг за акном,
 Хутка лісцеў мяцеліца лёгкая
 Узаўеца лъняным харастром...
 Разгуляеца вецер на волі,
 На прасторах зямлі апусцелых.

Цяжкія салдацкія будні. Генадзь Каханоўскі (справа) з сябрам.

1940 г. энкавэдзісты вывезлі ў Сібір. Адтуль вярнуліся толькі дзеци Ніна і Павел, якіх прытуліла нейкая полька і вывезла ў Польшчу, і яны сталі “палякамі”. Ён – афіцэр, яна – Я(Ніна) – настаўніца. Сын Мікалай Мікалаевіч Капуцкі (1908-1965), брат маёй маці, быў чалавекам высокай маралі, сумленны і щодры. Хоць ён быў машыністам на вадакачцы, але ў ім жыла інтэлігентнасць. Меў прыгожы голас. Пеў басам. На клірасе ў царкве яго голас выдзяляўся. Актыўна ўдзельнічаў у грамадскім жыцці горада, асабліва ў 1920-30 гадах. Яго паплечнікам і сябрамі былі Андрэй Капуцкі (1897-1935), Андрэй Буська, а таксама сустракаўся з Сымонам Рак-Міхайлоўскім, Б.Тарашкевічам, і асабістая з П.Мятлой.

Самая маладая ў сям'і была мая маці (1913). Яна скончыла шэсць класаў польскай школы. Усё жыццё працавала на зямлі. Добра прала, ткала, жала, вязала ды іншае. Вельмі набожная, пастаянна была ў дружбе з Царквой. Цяпер на пенсіі. Прাцавала на сваім полі, потым у калгасе, саўгасе. Маці трymала памяць сваіх бацькоў і маіх дзядоў па бацьку. Выконвала ўсе хатнія традыцыі, ведае ўсе народныя песні, абраады.

Бацька Аляксандр Аляксандравіч нарадзіўся 16 лістапада 1908 г. ў Дамашах. Так сталася, што ён стаў спадчыннікам гаспадаркі, іншых і не было. Адукацыю атрымаў толькі пачатковую, але прыгожа пісаў, ведаў шмат на памяць вершаў, асабліва Ф.Багушэвіча і Я.Купалы. Увогуле, любоў да беларускай культуры ў яго на добрым чалавечым узроўні. Меў годнасць беларуса. Не цярпеў паланізацыі і часта гэта пераносіў на ўсіх палякаў, як і русіфікацыі. Гэта мне ў ім падабалася. Меў шырокую душу, добры, мог заўсёды прыйсці чалавеку на дапамогу. У той жа час ён быў вельмі пылкі, мог запаліцца як запалка, але злосць хутка праходзіла. Недзе пасля сарака

гадоў пачаў піць і курыць, і гэта мела шкодныя вынікі.

Пры Польшчы ён адслужыў тэрмін вайсковай службы ў Саколцы (Беласточчына). Жаніўся ў 1935 годзе. Быў падпольшчыкам. Аддаў даніну Грамадзе. Яго браты Якуб і Юзя больш былі палітычнымі барацьбітамі, а бацька больш грамадска-культурным. Хоць і не адмаўляўся разнесці афішкі ды іншыя. Дзядзька Якуб у ноч пад новы 1927 г. перайшоў у СССР, а Юзя – у пачатку 1930-х, адседзеўшы 2 гады ў Вілейцы і Вільні.

Як толькі пачалася другая сусветная вайна, палякі забралі бацьку на фронт. Гэта быў 1939 год. Трапіў у Беласток. Там і сутикнуўся з нямецкай армадай. Польскі капітан, убачыўшы гэту трагедыю для Польшчы, ён шапнуў бацьку: уцякай. У Лідзе бацька трапіў у руки бальшавікоў. Пагрузілі ўсіх на цягнік, які ішоў на Смаленск і моцна ахоўваўся энквэздзістамі. Даехаў да Маладэчна. На вузлавой станцыі мянілі паравоз. Бацька ўгаварыў ахоўніка адхінуцца “па-вялікаму”. Хоць і абураўся, але дазволіў моўчкі. Бацька тут жа кінуўся ў народ. Ускочыў у прывакзальны магазінчык, там сустрэў дамашоўца Мікалая Семашкевіча. Папрасіў у яго на хвіліну кажуха. Той накінуў кажух, каб скрыць польскую форму, у якой ён быў апрануты. Так і выратаваўся ад пекла Катыні.

Як толькі валынка скончылася, бацька пайшоў працаўца на вакзал. Абураўся, што тутэйшым беларусам давяралі толькі чарнавую работу. А на ўсе пасады панаўсалі свае кадры з усходу, людзей жорсткіх, з нахільнасцямі да западозрання. Калі аднойчы ён выказаў свае сумненні, яму нейкі дробны начальнік сказаў: “Мы вас вызвалілі, радуйцеся”. А тое, што бацька ўцёк ад энквэздзістаў, забылася.

1941 год. Як толькі пачалася вайна бацьку зноў паклікалі ў ваенкамат. Праўда, перад гэтым ён прафіль нагу на ржавы дрот, калі рабіў для сястры Вольгі гараджанку для кароў. Нагу разняспло, ледзьве дастаўся ў Галіянова на зборны пункт. Там абстрыглі і толькі ўрач даў адбой, бацьку адпусцілі. Прыйпоўз на палцы, на чацьверэньках. Нага балела. Немцы ўжо былі ў Дамашах. Мы хаваліся ў зробленым бліндажы. Бацька лёг у таку, на сене, каб не перашкаджаць сваім енкам. Немцы згледзелі яго там і хацелі расстрэляць. Ён паказаў, што яго сям'я тут. Яны пабачылі нас у бліндажы. Маці і бабуля сталі плакаць і прасіць, што гэта сын і муж. А яны думалі, што гэта салдат (брэйтая галава). Укінулі яго да нас. Мы ўсе абрарадаваліся. Выратаваў яго нагу Mixась Семашкевіч. Спусціўшы гной брытвай, заклалаў рану бальзамам. Прайшоў грохат навалы. Пачалі разбірацца, хто ёсьць хто. Бацька вырашыў ісці на работу ў дэпо. Трэба ж было карміцца. Тады быў толькі адзін я. Сястра Ніна 1940 г. памерла. Так ён пражыў вайну. У партызанах не быў, бо гарнізон быў у 300 м ад хаты, а таму сям'ю адразу ж бы знішчылі. Як толькі немцы адступілі ў 1944 г., бацька на другі ж дзень пайшоў на вакзал на ранейшае месца. Яму выдалі бронь і лічыўся як на вайне. Вакзал бамблі і ён не раз быў у хвіліне ад смерці. Працаўваў на вакзале да 1956 г. потым у саўгасе, на вузле сувязі. Пакуль не пайшоў на пенсію. Праўда і потым працаўваў на гаспадарцы, каб мець сена. Памёр, можна сказаць, раптоўна 2 кастрычніка 1984 года, хоць дагэтуль ніколі істотна не хварэў. Меў добрых харектар, лічыў за гонар што-небудзь дапамагчы, зрабіць добрае.

Што зачапілася ў маёй ранняй памяці?

Нарадзіўся я пры Польшчы. Гэта можна абазначыць Маладэчанскім паветам Віленскай губерні. Што памятаю з той пары. Нічога. Хіба сваю паездку з бацькамі ў Маладэчна да дзэда. Але гэта хутчэй памяць старой хаты з ганкам. Але памятаю доб-

бы сама беззаганнасць
З вышыні паднябёсся
Расцвіла на палянах
Сярод шумнага лесу...
Загайдыаща сосны,
Загамоняць яліны.
Адзвавуцца дзівосна
Ручай ў лагчынах.
Ім у такт адгукнецца
Срэбразвонам нясмелым,
Быццам тахканне сэрца, –
Пошапт ландышаў белых.

Якой музычнасцю, якім супаддзем рыфмы і рытму прасякнуты другі слупок цытаванага верша. Якая дасканалая вобразнасць, якая своеасаблівая, свежая і чыстая акварэльная палітра прысутнічае ў гэтым малюнку. Якой радасцю, якой дынамікай напоўнены момант ажыўшай прыроды. Радуецца ўсёй душой Н.Капа, радуемся і мы, ейныя чытачы! Наталля зараз у такім узросце, калі ўсё жыццё яшчэ наперадзе і хochaцца співаць і весяліцца, радавацца жыццю, кахаць і быць каханай. Таму адзін з вершаў так і называецца “Каханне”:

Цёмная начанька – ясная-ясная,
Свечкай свецияцца зоры:
Вочы нябесныя пільна ўзіраюцца
У очы зямныя – азёры...

Верш пачынаецца як добрая народная песня. І адразу бярэ за жывое. Толькі паглядзіце, якое рытмічнае парадуннанне “цёмная начанька” і адначасова “ясная-ясная” альбо “свечкамі” і “зоры”. Мусіць, такую колькасць прости непаўторных эпітэтаў цяжка нават адшукаць у якога-небудзь іншага маладога паэта:

... Не варухнецца ні ліст, ні травінка,
Ні васілёк у калоссі,
Спяць цéплай начкай спакойна асінка,
Жорсткі асот пры дарозе...

Мне асабіста гэты слупок падабаецца найбольш з усіх іншых паэтычных строф. Бо я тут бачу ўсё тое, што блізка і зразумела, але мне Бог не даў адчуць гэта раней за паэта, хоць не аднойчы прыходзілася праходзіць у час такога гарманічнага прыроднага супаддзя. Вершы ў Наталлі Капы толькі тады атрымоўваюцца сапраўдныя і шчырыя, калі яна пачынае пісаць пра тое, што ёй знаёмае з дзяцінства, што яна любіць, без чаго не ўяўляе свайго жыцця:

Пралапі ружы,
Няма болей шчасця,
Ды толькі кружыцы

насць ёй гэта не удаецца і не ўдаецца толькі па элементарна прычыне – для яе, па-мойму, не харктэрна гісторычнае мысленне, няма адчування часу і подыху сівой дауніны. Да такіх вершаў можна ставіцца абыякава, можна са спагадай, але хваляваць яны не будуць. Тоё самае можна сказаць і пра вершы на хрысціянскую тэму, якіх у зборніку налічваецца каля дзесятка. На першы погляд, яны правільнныя ва ўсіх адносінах: дасканалая, а часта і аргінальная форма вершапабудовы, надзённая тэма, дасведчанасць у тым, аб чым паэтка піша. Але ізноў жа яны не хвалююць! Яны зроблены як бы па заказу дня і трываюцца толькі дзякуючы сваёй тэмэ. А тэмэ ўзята не ад асэнсавання ўсёй глыбіні яе, а створана пад уздзеяннем знешніх фактараў: асяроддзя, начытаннасці і літаратуршчыны. Тоё, што іншы раз дае плюс, часам выглядае мінусам. Але зборнік той я купіў, бо Наталля Капа – паэт сапраўдны, непаўторны і вельмі шчыры.

Найперш, яна надзвычай цікавая як лірык, як філософ, як мастак. Большаясьце яе лірычных вершаў – гэта акварэльна насычаныя малюнкі жыцця з яго радасцямі і стратамі, з каханнем і смерцю, часовасцю і вечнасцю:

Да бацькі-часу хвіліны ляцяць,
Свет пакідаючы Боскі.
На небе зоркі ўжо не спяць,
Не спяць на зямлі яшчэ вёскі.
(Да бацькі-часу...)

Гэты верш, які складаецца з чатырох радкоў, падкупляе такой сваёй завершанасцю, такім спакоем і адначасова мудрасцю, што робіцца на душы і спакойна, і трывожна. Праўда, па нейкім карэктарскім недаглядзе ён паўтараецца ў зборніку двойчы – на стар. 13 і стар. 23. Калі чытаеш вершы Наталлі Капы, то бачыш, каго ў свае настаўнікі бярэ яна з асяроддзя былых і сённяшніх беларускіх пісьменнікаў. У першую чаргу – гэта беларуская класіка. У некаторых, нават самых удалых вершах, можна ўбачыць упływy адначасова некалькіх беларускіх паэтаў, іншым разам дыяметральна супрацьлеглых. Нават у тым вершы, які я зараз працытаваў, бачыцца след і Багдановіча, і Стральцова. Можна згадаць:

... Нашто ж на зямлі
Сваркі і звадкі, боль і горыч,
Калі ўсе мы зараз ляцім
Да зор?
(М.Багдановіч "Я хацеў бы спаткацца з Вамі...")

альбо
... Зоркі – слёзы мае.
Спяць гарады і вёскі,
Я над імі іду...

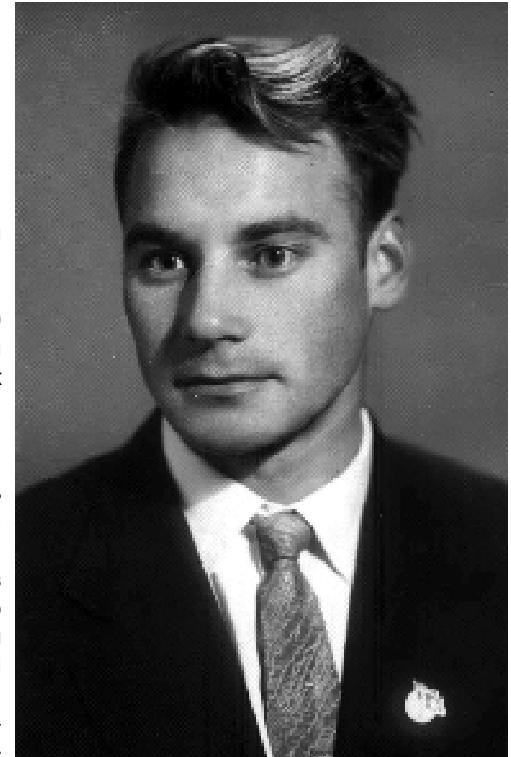
(М.Стральцоў. Замест уступу да аповесці "Адзін лапаць, адзін чунь")

Але гэтая вучоба – не самамэта, гэта толькі цалкам апраўданы перыйяд жыцця нашай паэткі. Адным з лепшых і цікавейшых вершаў у зборніку з'яўляецца "Ландышы":

ра, як адступалі палякі у верасні 1939 г. спакойна, без адзінага стрэлу. Ішлі праз Дамашы прысадай-дарогай. Я стаяў на дварэ. Адзін з салдатаў, здаецца ўжо савецкі, кінуў мне ў панадворак куфэрак-валіску. Я ўзяў і пачынгнуў у хату. Там з бабуляй паглядзелі – была маленькая сякерка і пачак махоркі. Безумоўна, маёй радасцю была сякерка, з якой я доўга не раставаўся. Усё майстраваў. Памятаю, як у людзей быў нейкі уздым, калі старэшыя пайшлі на выбары. 1940 год. Для ўсіх гэта была яшчэ невядомая аперацыя. Бацька прыйшоў і кажа: "Дык выбараў і не было, толькі галасавалі". Хадзілі ў Лебедзева. Памятаю мышыны, што хадзілі з "печкай". Ужо гаварылі, што некаторых людзей пачалі хапаць і вывозіць. Хоць пана Саковіча тады ніхто не вывозіў, а далі яму выехаць, куды ён хоча. Усе, хто хацеў, цягнулі з яго маёнтка. Многае тады яшчэ было не зразумець. Тым больш, мне. Мой бацька тады нічога ні ў кога не браў, ні ў якага пана.

Добра запомніліся першыя дні вайны 1941 года. Я прачнуўся і раніцай пачуў грукат танкаў, рэй матораў. Убачыў нямецкія мышыны, саміх немцаў. Гэта была грозная сіла. А паколькі наша сядзіба была абсаджана высокімі дрэвамі, то немцы і выкарысталі зелень для маскіроўкі. Вось я і з цікавасцю разглядаў танкі, мышыны, гарматы, матацыклы проста на сваім агародзе. Чаргаваўся страх рову матораў з дзіцячай рамантайкай упершыню бачыць нешта зусім новае. Як я ўжо пісаў, бацька толькі вярнуўся з Галінова з цяжкаворай нагой ляжаку ў гумнے. Небяспека ўсё ж абавязвала выселіцца з хаты ў бліндаж (вялізная квадратная яма, накрытая ў два накаты бярвенням і прыкрытая зямлём). Тады да нас далучылася сям'я Міхася Семашкевіча. Тады ў іх было троє (Міхась, Алена, і дачка Зіна), потым з Маладэчна вярнулася ў Дамашы Міхасёва сястра Шура з сям'ёй. І ўсе разам мы аказаліся ў гэтым бліндажы. Было душнавата і цеснавата, але ўсім хацелася выжыць, выратавацца. Потым укінулі немцы ў бліндаж і майго бацьку, як разабраліся з яго становішчам. Быў страх, калі танк прайшоў краем бліндажа, усё трашчала і сыпалася. А калі б ішоў пасярэдзіне?..

Праз пару дзён ўсё аціхла, фронт прасунуўся на ўсход. У Дамашах немцы аблюбавалі месца для ўмацаванага гарнізона. З першых дзён сталі зганяць ўсё наваколле на будаўніцтва бункера, склада боепрыпасаў ды іншага. Гэта было даволі пераканаўчае

Студэнт Маскоўскага педагогічнага інстытута Генадзь Каханоўскі. 1960 г.

ваенна-фартыфікацыйна збудаванне. Капалі глыбокія равы. Углыбленні пад бункер і склад, так што іх стрэх з-за зямляных высокіх валоў не было відаць. Самі валы былі тоўстыя і высокія. Па перыметру яны былі метраў 400-500. Два рады валоў. Першы калі самай казармы. Другі ішоў далей, адступаў ад першага на метраў 6-8. У знешнім рове былі нішы для стралкоў. Яны маглі, стоячыя ва ўвесь рост, весці абстрэл. Самі нішы былі выкладзены паўкругам драўлянымі калкамі. У паўкруглых нішах па вуглах бункера стаялі здараўленныя гарматы з запасам зброі. На паўночна-заходнім валу бункера стаяла драўляная вышка. Круглыя суткі няслі дзяжурства салдаты. Прыкладна за паўгода бункер быў гатовы, які збудавалі дамашоўцы, баярцы, насілаўцы ды іншыя жыхары краю. Мазалаю беларусаў. Уваход быў з паўднёва-заходняга боку. Ён вёў пад вал. Калі ідзеши у барак, то такое адчуванне, што трапляеш у скляпенне. Потым адчыняеш дзвёры і трапляеш у казарму. Гэта я пішу падрабязна, бо сам там быў у 1942 годзе. Нам з Ген'кам Семашкевічам салдаты рашилі паказаць сваё жытло. Пачаставалі цукеркамі, правялі ў казарму. Ложкі стаялі двух'ярусныя. Поўны парадак. Потым нам паказалі аўчарак-сабак. Напэўн, тады адсутнічаў іх злы начальнік "Філіп". Каманда мянлялася праз паўгода. Здаецца, гэтая змена была з заслаўскага гарнізона. Адна каманда была даволі спакойная, умела весці нармальныя адносіны з мірным насельніцтвам. Другая ж каманда была вельмі жорсткая. Нічога нікому не дароўвала. Памятаю, як да іх на работу ехаў селянін Іван Бялько. Варта было яго каню наблізіцца да забароненай лініі, што аддзяляла паласу зямлі ад чыгункі, як з вышкі раздаўся стрэл і Івана Бялько зваліў напавал. Конь павёз нябожчыка дамоў. Гэта быў непісьменны спакойны чалавек, які і не чытаў тых інструкцый. Аднак немцы стаялі не толькі тут, у бункеры, але і ў вёсцы, асабліва гарнізонная служба.

Разам з драўляными бункерамі немцы зязліся за ўкладанне другой чыгуначнай лініі Мінск-Маладэчна-Вільня. Дамашоўцы таксама былі на гэтых работах. Для дзяцей гэта была і забаўка, бо мы, дзеці, любілі пасля работы пайсці да пуці і там мы заганялі ваганеткі на высокое месца. а тады разганянем, садзімся і едзем. Так каталіся цэлымі вечарамі. Часам і выкульваліся. Усяк бывала.

Нягледзячы на складаны час дамашоўцы вялі сябе годна. Не прыпомню такога выпадку, каб нехта даносіў, страліаў у сваіх людзей. Моладзь збралася ў розных хатах, забаўлялася, расказвалі пра свой край. Некаторыя хлопцы, каб не аказацца ў Нямеччыне, паступалі ў Маладэчанскую гандлёвую школу, або стараліся ўладкавацца дзе-небудзь на працу. Мой бацька таксама, каб не аказацца ў разрадзе кандыдатаў на вываз, пайшоў рабочым дэпо. Нешта зарабляў, давалі нейкую дапамогу. Працавалі і іншыя дамашоўцы. На вялікі жаль, некалькі вяскоўцаў трапілі ў Нямеччыну. Нехта пасля вайны вярнуўся, а некаторыя засталіся жыць у краінах Еўропы і ЗША. Праблема была з солтысамі. Ніхто не хацеў ім быць. Выбіралі солтысаў і падсолтысаў, але ўсе гэта былі нармальнымі людзьмі, якія паказвалі, як сябе паводзіць. Гэтакімі былі і Раман Каханоўскі і Іван Кірчук. Хоць іх пасля вайны загналі ў Сібір. Абодва вярнуліся і дажывалі тут свой век. Абодва былі на першай сусветнай вайне, так што немцаў ведалі. І ўвогуле, людзі не першую вайну сустракалі іх галоўны дэвіз – нікуды не ўлазіць – не раз выручаў. Рана было тады гаварыць пра выратаванне дзяржавы Беларусь, і беларусаў агітавалі ратаваць СССР (чытай Расію) або Нямеччыну. За каго было галаву класці?. Бацька з дэпо перайшоў качагарам на паравоз. У асноўным манеўраваў па станцыі Маладэчна. Куды яго ні ўцягвалі, ён нікуды не

РОЗДУМ НАД КНІГАЙ

Язэп Рокаш

Наталля Капа
Панна Каханка

*H. Капа «Панна Каханка».
Выдавецства «Мастацкая
літаратура», Мн., 1998.*

Даўно, яшчэ з дзіцячых гадоў, стараўся я набываць кнігі маладых беларускіх пісьменнікаў з папулярнай серыі "Першая кніга паэта". Гэта давала магчымасць назіраць за ростам роднай літаратуры, за прыходам у яе новых свежых сілаў, сачыць за станаўленнем многіх пачынаючых творцаў, радавацца яе колькаснаму і якаснаму папаўненню, прыглядацца да эксперыментатарства ў галіне жанру і формы. І, што не менш важна, гэта ўсяляла ў сэрца надзею на неўміручасць роднага слова, бо з'яўленне кожнага такога томіка сведчыла, што "жыве яшчэ душа ў народзе гэтым".

Тая любоў да першых кнігак засталася ў мяне і па сёння. Хоць зараз купляць тыя маленькія танкоткі кніжыцы стала па кішэні не кожнаму. Наша дзяржава, а больш правільна дзяржаўныя мужы, любяць паўтараць, што беларуская кніга трymаецца выключна на датацыі, але, паглядзеўши на цэны, моцна пачынаеш у гэтым сумнівацца. У чарговы свой прыезд у Мінск, які адбыўся напрыканцы мінулага года, вырашыў, як і заўсёды, наведаць кнігарні. Балазе, выбар беларускай літаратуры там нашмат багацейшы, чым у родным Маладзечне. Зайшоў у Цэнтральную, якая размяшчаецца на праспекце Ф. Скарэны. На адной з паліц у самым куточку стаяла некалькі дзесяткаў паэтычных зборнікаў. Сярод іх была і "Панна Каханка" Наталлі Капы, якая выйшла ў Мінску ў 1998 годзе. Узяўши ў руکі і зірнуўши на цану, вырашыў пакласці назад, але жаданне пагартаць, прачытаць хоць адзін з вершаў узяло верх. Прынамсі, і нагода была. Аўтарка паходзіла "з нашага кута", як любіў гаварыць светлай памяці Генадзь Каханоўскі, а менавіта з былога Віленшчыны, а гэта шмат абычнага гаварыла. Як-ніяк – зямлячка!

Найперш, зацікавіла назва. Не сказаць, каб яна была вельмі арыгінальнай, вобразнай, адмысловай, але адразу ўзніклі паралелі са старадаўнім родам славутай дынастыі нясвіжскіх князяў. Бо хто не ведае, што адзін з Радзівілаў увайшоў у гісторыю роднай Беларусі пад падобнай мянушкай. Але, учытаўшыся глыбей, вершаў з гісторычнай тэматыкай там амаль не знайшоў, за выніяткам, хіба, "Мядзельскі замак", ды і той, па сутнасці, такім не з'яўляецца, бо сваім зместам нагадвае больш асацыятыўны твор, чым гісторычна насычаны.

Гэта хутчэй балада народа, перададзеная вершаванымі радкамі паэткі, якія правільныя, але вельмі халодныя.

Пры ўсім жаданні надаць твору мастацкую завершанасць, вобразную даклад-

ў вершаліне і самы малы шнар на маёй кары. Мой абавязак – несці й дэмантраваць непаўторнасць бясконцага.

Дрэва гаворыць: Мая моц – давер. Я нічога не ведаю пра сваіх бацькоў, я нічога не ведаю пра тысячы дзяцей, што кожны год узнікаюць з мяне. Я цалкам жыву та-ямніцай свайго насення, нішто іншае не турбую мяне. Я мяркую, Бог ува мне. Я веру ў свой святы абавязак. Я жыву гэтай верай.

Калі мы сумуем і не можам больш зносіць жыццё, тады дрэва можа загаварыць з намі: Супакойся! Супакойся! Паглядзі на мяне. Жыццё нялёгкае, жыццё нецяжкое. Гэта дзіцячыя думкі. Дазволь Богу загаварыць у табе, тады яны змоўкнуць. Ты не пакоішся, бо твая дарога вядзе цябе преч ад маці і Радзімы. Але кожны крок і дзень вядзе цябе зноў насustrач маці. Радзіма ні тут, ні там. Яна або ў табе, або нідзе.

Туга па падарожжы рве мне сэрца, калі я чую дрэвы, што шапацяць увечары на вяты. Калі слухаць уважліва і доўга, то туга выяўляе сваю сутнасць і сэнс. Яна – не жаданне збегчы ад пакут, як падаецца. Яна туга па Радзіме, па маці, па новай раўнавазе жыцця. Яна вядзе дадому. Кожная дарога вядзе дадому, кожны крок – нараджэнне, кожны крок – смерць, кожная магіла – маці.

Так шапаціць дрэва ўвечары, калі мы баймся сваіх уласных дзіцячых думак. Думкі дрэваў – доўгія, сумныя, спакойныя, жыцці іх даўжэйшыя за нашыя. Яны мудрэй за нас, разам з тым, мы не слухаем іх. Але калі б мы навучыліся слухаць дрэвы, то выгадалі б у сцісласці, хуткасці і ні з чым не парашынай дзіцячай прыязнансці. Хто навучыўся слухаць дрэвы, больш не хоча быць дрэвам. Яму няма патрэбы становіцца нічым іншым, чым ён ёсць. Гэта Радзіма. Гэта шчасце.

Пераклала з нямецкай мовы Алена Ярашэвіч.

ішоў. Нягледзячы на свой нізкі адукатыўны ўзровень, ён усё ж заставаўся чалавекам, беларусам. На жаль, многія, хто кінуўся на заход, раней ці пазней, так і не вярнуліся ў Дамашы. Вёска паступова пра іх забылася. Ды і яны там растварыліся, страціліся, сталі прыналежнасцю чужой дзяржавы. Можа пару чалавек думалі пра Беларусь (Янка Каханоўскі).

Народ прывыкаў да новых гаспадароў. Мне ўжо даручалі насыць малако здаваць. Здавалі тады ў дом Сымона Рафаілавіча Касцюка. Здавалі іншыя формы падаткаў. Людзі абраблялі зямлю, сеялі, жалі, малацілі. Аматары-самагоншчыкі маглі свабодна гнаць сівуху. Немцы на гэта не глядзелі. Словам, было такое ўражанне, што недзе там, на ўсходзе, ідзе вайна, а тут мірнае жыццё. Маладыя жэнітца, гуляюць хрэсьбіны, святкуюць усе святы, ходзяць на фэст. Сяргей Бялько, які працаваў на пошце, прывозіў свежыя газеты.

Некаторыя з дамашоўцаў бралі сабе дамоў работнікаў, якіх давалі з Маладэчанскага лагера. Мая цётка Волька ўзяла сабе Федзю Астахава, які быў палонным і аказаўся ў лагеры. Быў у яе да канца вайны. А тады паехаў да сябе дамоў у г. Скапін Разанскай вобл. Ён працаваў у полі, араў, сеяў, бо яе мужык Тодар знямог і памёр, а хлопцы былі толькі падлеткі, вось Федзя і выручаў. Я любіў з ім пагаварыць, бо ён быў цікавы расказык. Часта бываў у нас дома. Былі такія работнікі і ў іншых хатах.

У 1943 годзе мне падышоў час ісці ў школу. Але насілаўская школа была аддадзена пад перасыльны пункт бежанцаў. І дзеці хадзілі ў Баяры. Бацька мяне прытрымаў, сказаўшы, што кончыцца вайна, тады і пайду, хоць некаторыя хадзілі, але пры саветах адсаджвалі назад, так што я многіх дагнаў. Затое ў 1942-43 гг. мне ўжо давяралі пасвіць свініе і карову. Больш за ўсё мне далася ў знакі карова. Гадоў сем пасвіту. Месца выпасу не было і больш за ўсё, навязаўшы кароўку на вяроўку, вадзіў яе па равах, а найбольш у Лізерцы, абалап чыгункі. Там было лягчэй, бо можна было пагуляць з такім ж як я пастушкамі, але гэта было ўжо пасля вайны. Пры немцах ніхто калі пуще не пасвіту. Строга забаранялася. Варта было Славіку Бялько наблізіцца да абочыны палатна, каб сарваць цудоўны сланечнік, як тут жа калі вушэй прасвісцела куля. Ён тут жа назад.

Дамашоўскія хаты былі перапоўнены. На пастой немцы ставілі сваіх людзей. У нас жылі бежанцы з Браншчыны. Гэта была сям'я Жукавых. Ён – інжынер. Васіль. Жонка – Марыя. Сыны – Гена і Ваня. Ваня быў амаль мой равеснік. Разам гулялі. Яны пазнавалі нашу мову, а мы іхнюю. Жылі даволі дружна, дзяліліся апошнім. Вельмі культурным быў Вася Жукаў. Як ён абураўся, калі немцы яго і яшчэ некага забралі ў бункер ачышчаць туалет. Васіль часта хварэў, у яго быў катар страйніка. Яму выпякалі прасначкі, коржыкі. Такія ж бежанцы жылі і ў Міхася Семашкевіча. Гналі самагонку, пілі і пелі песні.

Недзе ў 1943 годзе немцы пачалі свірапець. Партызаны пусцілі пад адхон першы цягнік. Колькі было шуму! Гэта было восенню 1943 г. Партызаны зрабілі сваю спраvu і айда ў лес, а людзі няянінныя разлічваіцеся сваімі жыццямі. Яны добра ведалі, што за кожнага забітага немца маглі знішчыць цэлую вёску. А тут – цягнік! Над намі навісла пагроза знішчэння. камендант гарнізону ўжо рыхтаваў акцыю расправы. А гэта азначала заганець людзей у два-тры такі і фізічна знішчыць. Тады ў абарону дамашоўцаў выклікаўся Кароль Шаломскі. Гэта быў наш сусед. Ён да вайны вучыўся ў Жэневе, Гаазе, Бру塞尔і. Валодаў некалькімі мовамі, асабліва нямецкай. Ён сам быў

*На стадыёне. Генадзь Каҳаноўскі з сынам Алесем.
Маладэчна 1969 г.*

баптыстам-прапаведнікам высокага кшталту. Родам быў з Лебедзева. Прыехаў пагасціць перад вайной, так і застаўся. Купіў сабе хатку ў Дамашах. Тут і жыў са сваёй жонкай Настай. Чалавек быў вельмі інтэлігентны, начытаны. У яго хаце была ладная бібліятэка на розных мовах. Я сам любіў бываць у яго хаце. Ён паказваў альбом фатаграфій, дзе былі засведчаны яго вандроўкі па свеце. Паказваў кнігі. Тлумачыў, што ёсць шмат народаў і ва ўсіх свая мова. Сам ён цудоўна размаўляў на чиста літаратурнай беларускай мове. Пісаў вершы, у якіх пераважаў біблейскі сюжэт. Цудоўна мог жангліраваць рознымі прадметамі. Асабліва ён гэта прыгожа рабіў з яблыкамі. Ён наразаў яблыкі, сушыў цэлымі вянкамі ў цяні пад хатай. Любіў фатаграфаваць. Мяне сфатаграфаваў, на жаль, усе яго здымкі згарэлі летам 1944 года. Вось гэты чалавек і ўзяўся ратаваць Дамашы. Кароль Іосіфавіч Шаломскі пайшоў да каменданта і пераканаў, што дамашоўцы самі сабе такое зло зрабіць не змогуць. Пакляўся тым, што ён прапаведнік і не можа хлусіць. Напэўна пераканаў начальства. Яны змянілі рашэнне, але яго яны вырашылі выкарыстаць – стаць у іх перакладчыкам. Ён доўга цягнуў, адмаўляўся, спасылаючыся на сваю прыналежнасць да баптызму. Але недзе

Герман Гесэ

ДРЭВЫ

Дрэвы заўсёды былі для мяне настойлівымі і пераканаўчымі прапаведнікамі. Я ўшаноўваю іх, калі яны жывуць гуртамі і сем'ямі, у лясах і гаях. А яшчэ больш я шаную іх, калі яны стаяць асобна. Яны як тыя самотнікі. Не як адшчапенцы, што з-за свае нядужасці зашыліся сюды, але як адасобленыя вялікія людзі, як Бетховен і Ніцшэ. У іх верхавінах гамоніць свет, іхныя карані спачываюць у бязмежнасці; паасобку яны не губляюцца, а імкнуща толькі да аднаго: выкананы свой уласны закон, што жыве толькі ў іх, разбудаваць уласны вобраз, выявіць саміх сябе. Нішто не можа быць больш свяшчэнным, нішто не можа быць больш наўзорным за прыгожае, моцнае дрэва.

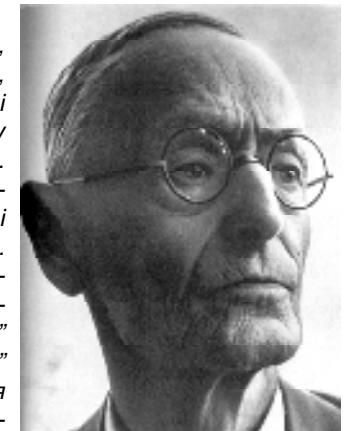
Калі расплілаванае дрэва паказвае свае голыя смяртэльнія раны сонцу, тады на светлым кругляшы яго парэштка й надмагілля можна прачытаць усю ягоную гісторыю: у гадавых колцах нарастай дакладна занатаваны ўсе змаганні й нягоды, усе хваробы, усё шчасце й росквіт, гады заняпаду й гады квітнення, вытрыманыя навалы й перачаканыя буры. І кожны сялянскі хлопчык ведае, што ў больш трывалай і высакароднай драуніне – колцы вузейшыя, што самыя магутныя, наўзорныя і нязломныя ствалы растуць высока ў гарах у заўсёднай небяспечы.

Дрэвы – гэта святыні. Хто ўмее з імі размаўляць, прыслухоўвацца да іх, той даведваецца пра дру. Яны не выкладаюць нам ні вучэння, ні рэцэптаў, яны вучачыць, абмінаючы асобнае, па спрадвечнаму закону жыцця.

Дрэва кажа: Ува мне схавана сутнасць, іскра, думка, я ёсць жыццё ад бясконцага жыцця. Непаўторныя спроба й прыклад, што мае адвечную маці; непаўторны мой вобраз і раны на маёй скуры, непаўторная самая непрыкметная гульня маёй лістоты

Герман Гесэ

(2.07.1877, Кальве, Германія – 9.08.1962), нямецка-швейцарскі пісьменнік. З 1912 году ў Швейцарыі, у 1923 г. адмовіўся ад германскага грамадзянства і прыняў швейцарскае. Пачынаў як паэт-нерарамантык. Філасофскія раманы “Гертруда” (1910), “Стэпавы воўк” (1927), раман-утопія “Гульня шкляных перлаў” (1943; беларускі пераклад В. Сёмухі, (1992) ды іншыя творы. Лаўрэат Нобелеўскай прэміі (1946).

дзвярэй школы. Пакліаўшы на вуліцу Адольфа Майерса, ён адразу ж накінуўся на яго з кулакамі. І чым мацней ён наносіў удары, тым больш і больш распалаўся. Спалоханыя дзеци, нібы патрывожаныя мурашкі, бегалі туды-сюды па дверы і лямантавалі.

— Ах ты, скажіна, я пакажу табе, як абдымашь майго сына! — роў гаспадар піўнушкі, ад стомы ўжо ледзьве размахваючы рукамі.

А ноччу Адольф Майерс пакінуў гарадок Пенсільваніі. Но з тузиі мужчын з ліхтарамі ў руках прыйшлі ў туноч да дома, дзе жыў адзінокі настаўнік, і загадалі, каб ён адзеўся і выйшаў да іх. Церусіў дробны халаднаваты дождж. У аднаго з мужчын была з сабою вяроўка. Яны мелі намер павесіць настаўніка, але штосьці ў абліччы гэтага чалавека, такога маленькага, бледнага, вартага жалю, кранула іх, і яны дазволілі яму ўцячы. Калі ён знік у цемры, мужчыны расказаляіся ў сваёй слабасці і з лаянкай кінуліся за ім услед, штурмуючы ў яго палкі і вялікія камяні гразі, а ён крычаў ад болю і бег усё шпарчэй і шпарчэй.

Амаль дваццаць гадоў Адольф Майерс жыў адзін у Вайнзбургу. Яму стукнула толькі сорак гадоў, аднак выглядаў ён на ўсе шэсцьдзесят пяць. Прозвішча Бідлібаўм яму трапіла на вочы на скрынцы ад тавараў, калі ён празджаў праз усходнюю частку Агаё. У Вайнзбургу ў яго быўца цётка, старая, з пачарнелымі зубамі жанчына, якая займалася развязданнем курэй. З ёй ён жыў аж датуль, пакуль яна не памерла. Пасля ўсяго, што Адольф Майер зведаў у Пенсільваніі, недзе з год, ён хварэў, а як ачуняў, пайшоў працаўца сезонным работнікам у поле, пазбягаючы людзей і хаваючы ад іх свае руки. Добра не разумеючы, што ўсё ж такі здарылася, нутром адчуваў — ва ўсім вінаваты ягоныя руки. Час ад часу хто-небудзь з бацькоў згадваў яму пра іх.

— Хавай руکі ў кішэні! — гарланіў уладар піўнушкі, у прыпадку шаленства скачучы на школьнім дверы.

На верандзе драўлянага доміка Ўінг Бідлібаўм расхадкаваў аж датуль, пакуль не села сонца і не растала ў цемры палявая дарога.

Затым ён увайшоў у дом, адкроў лустачку хлеба, намазаў яе мёдам. Калі заціх گрукат таварнага цягніка, які паймчай з поля даверху нагружаныя ягадамі вагоны, і кругом запанавала цішыня летняй начы, стары зноў пачаў туды-сюды хадзіць на верандзе. У змроку ён не бачыў сваіх рук, і іх рухі сталі павольнымі. Хоць ён і жадаў сустрэчы з маладым рэпарцёрам — пасярэднікам, цераз якога выказваў сваю любоў да людзей, але гэта жаданне імгненна патухала, як толькі ўспомніў пра адзіноту й чаканне.

Запаліўшы лямпу, Ўінг Бідлібаўм вымыў посуд — пару талерак пасля нішчымнай вячэры, — расклай ложак перад завешанымі сеткаю дзвярыма, што вялі на ганак, і пачаў распранацца. На чиста вымытай падлозе, непадалёк ад стала валялася жменька белых хлебных крошак; ён перастаў і лямпу на зэдрік і, схіліўшыся, пачаў збіраць гэтыя крошкі, з неверагоднай хуткасцю дасылаючы іх у рот. На фоне густой плямы святла ягоная постаць нагадвала святара, які адпраўляў царкоўную службу. Дрыготкія гнуткія пальцы раз-пораз мільгапі ў святле, быццам пальцы верніка, калі той, молячыся, дзесяткам перабірае гарошыны ружанца.

Пераклаў з англійскай мовы Міхась Чыкалаў.

¹ Уінг (wing, англ.) — крыло

² Кварты = 1,14 л

Сям'я Каханоўскіх каля роднай хаты. Стаяць злева направа: Алесь, Генадзь Аляксандравіч, Зінаіда Пятроўна, Таццяна. Маладэчна. 70-я гады.

здаўся, каб выратаваць вёску. Ахвяраваў сабой. Пайшоў перакладчыкам. Далі яму ровар і, здаецца, форму, але я яго ў форме ніколі не бачыў, можа меў яе на службе. Пасля вайны на яго даснелі і ён трапіў у Гулаг. Вярнуўся дамоў знявецянны з барадой у 1956 г. Выехаў у Польшчу, ЗША. Тады зноў у Польшчу і памёр каля 1958-1959 года. Вельмі шкада гэтага чалавека, бо ўсе мы сваім жыццём абавязаны яму.

Мы па-ранейшаму гулялі ў гульні. дзяцей было шмат. Весела. Былі мячыкі, праўда, з каровінай поўсці. Мы гэта рабілі па-майстэрску. Гулялі ў два вочки, у чыжыка, у хаванкі, у павадыра, у трэці лішні і г.д. Футбола тады было не чуваць. Была яшчэ лапта. Вельмі папулярная, але бракавала мячыкаў нармальных. Далучаліся дзеци і да картаў: у ваза, у свінню. Збіраліся часта ў сям'і Сымона Каханоўскага (у Таптуноўых). Там кожны раз было шмат людзей, асабліва моладзі, забаўляліся. Збіраліся і ў другіх хатах.

Да нас, недзе ў 1943 годзе, уцякла з партызанскай зоны (в. Завозеры каля Вязыні і Сядзіцы) бацькава сястра Ганна з мужыком Пятром і дачкой Соняй. У хаце было цесна, але весела. Сапраўды, тым, што жыў у партызанскай зоне, было невыносна цяжка, бо ноччу часта абіралі партызаны, а ўдзены немцы не давалі спакою.

Глухой восенню 1943 г. бабуля Зенька прастудзілася, злягla і памерла. Ёй было 74 гады. Высокая, хударлявая, шмат пела і прыгожа, расказвала мне казкі і розныя небылі-

цы. Эта ў яе атрымлівалася. У гэтыя ж дні і ў мяне быў дзефцярыт. Горла так сцінула, што я канчайся, нават не мог быць на пахаванні бабулі. Тады нехта параду разарваць жывую курыцу і кішачкамі акруціць мне шыю. Памагло, выратавалі ад смерці.

Здаецца годам раней дамашоўскі солтыс Раман Каханоўскі прывёў у нашу хату рыханьку дзяўчынку папрасіў бацьку і маці паглядзець трохі, пакуль нехта іншы яе не забярэ. Немцам можна было выдаць як маю сястрычку. Мы з ёй падружыліся. Гэта была дачка красненскага яўрэя – Гэля Кац. Яе брат Аркадзь жыў у суседа Міхася Семашкевіча. Ён быў падлетак, яго адправілі ў партызаны і там ён загінуў. Гэля пасля была перададзена ў Асанава, а потым пасля вайны знайшлася яе цётка і вывезла яе ў ЗША. Бацькі Гэлі загінулі ў гета.

Надыходзіў 1944 год. У партызаны адважыўся пайсці Павел Каханоўскі, цудоўны хлопец з цудоўнай сям'і. Ён навучыўся перад гэтым шыць. Хадзіў троє сутак па лесе, каб знайсці партызан. Праваліўся ў ледзянную воду. Прамок, прамёрз, вярнуўся на дамашоўскі хутар, адхадзілі. Трапіў дамоў. Потым, напэўна, як плата, ці не ведаю што, трапіў у СБМ, хоць там былі і іншыя дамашоўцы. Потым Павел аказаўся ў са-маахове. Трапіў у беларускую вайсковую школу ў Нямеччыну. Вучыўся. Набліжаўся дзень вызвалення ад немцаў. Павел вярнуўся дамоў і палявым ваенкаматам быў забраны ў Чырвоную армію. Дайшоў да Прагі. Меў узнагароды. Быў сяржантам. Вярнуўся, хацеў працаўцаць, але нейчы данос і 25 гадоў ГУЛАГа. Такія лёсі. Ён вярнуўся ў 1956. Працаўаў майстрам пашыву на швейнай фабрыцы. Так і не зламаўся. Застаўся мілым, добрым чалавекам.

У 1944 г. у нашай хаце стала яшчэ гусцей. На пастоі былі Барашкавы з Віцебску. Ён нямецкі афіцэр. Жонка – настаўніца. Дачка Валя, мая равесніца. Можа трохі меншая. Цесна, але жылі.

Лета 1944 года для нас дзяцей нібы нічога не прадказвала. Гулялі, як і дагэтуль. Бацька падладзіў наш склеп, каб схавацца. Але немец стары паказаў, што хутка будзе пух-пух, а таму трэба адгэтуль уцякаць. Бацька зразумеў. І хоць прырода была спакойная, жыта налівала, ліпа цвіла, але трывога ўзрастала. Бацька запрог каня і ціха паехалі на хутар да цёткі Волькі. Там таксама сабраліся на сваім возе і выбраліся ў дарогу, далей ад бойкага гасцінца. Міналі адну вёску, другую, прыпомнілі Рачкава, дзе жыла цётка Манька. Везлі мінімальны пажытак. Цётка Манька (бацькава стрыечная сястра) сустрэла нас добра. А прыехала нас троі сям'і: Волька з трymа дзецьмі, Ганька з сям'ёй і нас троє – дзесяцёра чалавек. Але ж вайна, хто ж калі не свой прытуліць. Жылі там два тыдні. Бацькі схадзілі яшчэ ў Дамашы, прывялі карову, прыгнالі свіней. Сялянская натура. Я здружыўся з Манькіным сынам Мішам, хадзілі на рыбалку. У сажалцы вадзіліся карпы. Студні ў іх не было і ваду пілі з сажалкі. Збіралі паземкі (суніцы). Але хутка гръмунула, затраслося. Наступаў фронт. Бацька нас усіх схапіў і пачягнуў да лесу. Але нехта сказаў, што там небяспечна, шмат немцаў, тэхнікі. Мая маці ўзяла мяне за руку, а ў другой павадок каровы і ѹдзэм да жытнёвага поля. Ноч. Арыентацыі ніякай. Знайшлі ў полі нейкія пабітыя калёсы адзінкі. Маці прывязала карову, а бацька выкапаў у баразне траншэю. Сабраў на полі Ганьку, Вольку, іх дзяцей. Заляглі ў гэтай траншэі. Страшная была тая ноч. Неба пералівалася рознымі фарбамі ад стрэлай, выбухай, пажараў, зямля трэслася, кулі свісталі над намі. Жахі, жахі. Як і выжылі? Ляжалі ў траншэі адзін на адным. Я нават трохі і заснуў. Прачнушыся і ўсе прачнуліся да ўсходу сонца. Яшчэ гудзела, але стала цішэй. Чуем голас цёткі

пракрапіся ўперад і ляглі на плечы Джорджу Віларду. Неяк інакш загучаў яго голас, і ён ражуча сказаў:

– Пастарайцеся забыцца на ўсё, чаму вас вучылі. Вы павінны аддацца марам. З гэтага дня заткніце вушы, каб не чуць людской балбатні.

На нейкі час ён змоўк і дойгім праніклівым позіркам глянуў на Джорджа Віларда. Яго вочы блішчэлі. Ён зноў падняў руку, каб прылашчыць маладога рэпарцёра, але раптам на ягоным твары адбіўся жах.

Уінг Бідлібайм сутаргава ўсхапіўся і засунуў рукі глыбока ў кішэні портак. На вачах у яго назіраліся слёзы.

– Мне пара ўжо дадому. Не магу з вамі больш размаўляць, – нервова сказаў ён.

І без аглядкі пашыбаваў уніз пагорка, пакінуўшы Джорджа Віларда разгубленага і спалоханага, аднаго на ўтравелым касагоры. Дрыжучы ад страху, юнак падняўся і рушыў прасёлкам да гарадка.

“Я не буду пытцаца ў яго пра рукі, – падумаў Джордж Вілард, згадваючы той жах, які толькі што ён убачыў у вачах старога. – Тут штосьці няладнае, але не жадаю нічога ведаць. Нездарма ён байца людзей і мяне у tym ліку. Прычына ўсяму гэтаму, вядома ж, рукі”.

І Джордж Вілард меў рацыю. Прасочым жа сцісла гісторью гэтых рук. Магчыма, гэты аповяднатхніц пэта напісаць цудоўную оду пра чалавека, чые руки былі ўсяго толькі трапяткімі сцяжкамі надзеі.

У маладосці Уінг Бідлібайм працаўаў настаўнікам у адным з гарадкоў Пенсільваніі. Ён не насіў тады мянушкі Уінг Бідлібайм, а меў мілагучнае прыгожае прозвішча – Адольф Майерс. Вучні любілі гэтага Адольфа Майерса.

Адольф Майерс ад прыроды меў задаткі настаўніка. Ён быў з кагорты тых рэдкіх дзівакаватых людзей, якія карысталіся ўладай настолькі далікатнай, што гэта ацэнваеца як звычайная слабасць. У пачуццях гэткіх людзей да сваіх выхаванцаў ёсьць штосьці ад чыстага кахання жанчыны і мужчыны.

Ці нешта такое, але недакладна выказане. Тут, канешне, патрэбны паэт. Часцяком вечарамі Адольф Майерс прагуляўваўся з вучнямі па наваколлі заштатнага гарадка альбо, седзячы на ганку ў школьнім двары, аж да самых прыцемак вёў з імі гамонку, як быццам аб нечым марыў. Ягоныя рукі пры гэтым увесь час былі ў руху: ён то пагладжваў вучняў па спіне, то ўзлахмочваў ім валасы. Калі ён гаварыў, ягоны голос рабіўся лагодны і пявучы, і ў ім адчувалася нейкая ласка. І голас, і рукі, якія пагладжвалі хлапчыку па спіні і дакраналіся да іх валасоў, цалкам садзейнічалі таму, каб несці мары ў маладыя галовы. Ласкай сваіх пальцаў ён заўсёды праяўляў сябе. Ён быў з ліку тых людзей, у каго жыцця дзейнай сіле не сабрана, а рассеяна па целе. Гэд уздзеяннем ягоных рук сумненні і нявера пакідалі вучняў, і яны таксама пачыналі марыць.

А потым разыгралася трагедыя. Адзін дурнаваты вучань закахаўся ў маладога настаўніка. У ложку ўночы ён уяўляў сабе розныя сексуальныя сцэны, а ўранні выдаваў іх за факты. Жудасныя, нечуваныя абвінавачванні зляталі з яго адвіслых губ. Увесь гарадок скаланула. Смутнае сумненне, што закралася ў людзей адносна Адольфа Майерса, перарасло ў веру.

Развязка наступіла хутка. Дрыгатлівых хлопчыкаў выхоплівалі з ложкаў і дапытвалі.

– Ён абдымаймя мяне, – гаварыў адзін.

– Ён заўсёды ўскудлачваў мяне валасы, – прызнаваўся другі.

Аднаго разу па абедзе тутэйшы ўладар пінушкі Генры Брэдфорд падышоў да парадных

мянялася. Разам з маладым рэпарцёрам ён адваражваўся засветла выйсці на Галоўную вуліцу альбо праста пахаджваў па хісткай верандзе, усхвалявана што-небудзь расказываючы. Ягоны голас, звычайна дрыготкі і ніzkі, паступова зычнеў, а сутулая постаць выпроставалася. Выгінаючыся усё роўна як рыба, адгушчаная на волю жаласлівым рыбаком, Бідлібайм-маўклівец пачынаў бесперастанку гаварыць, стараючыся як мага хутчэй высказаць свае думкі, якіх шмат сабралася ў галаве за доўгія гады маўчання.

Унг Бідлібайм нямала гаварыў рукамі. Тонкія гнуткія пальцы, якія ўвесе час былі ў руху, ён хаваў у кішэні ці закладваў за спіну, але яны тут жа выслабаняліся адтуль і, нібы шатуны, пасаблялі яму ў размове.

Аповяд Унга Бідлібайма – гэта аповяд пра ягоныя руки. Iх рухі, падобныя на ўзмахі крылаў вялізной птушкі, што апнулася ў няволі, мелі самае непасрэднае дачыненне і да яго імя¹. Адзін тутэйшы паэт з гарадка прыкметніці гэта. А міжтым руки Бідлібайма палохалі і яго самога. Ён мусіў хаваць іх і глядзеў са здзіўленнем на спакойныя руки іншых людзей, хто працаваў з ім у полі ці праезджаў каля дома, седзячы сонна ў запрэжцы.

Разамуляючы з Джорджам Вілардам, Унг раз-пораз сціскаў кулакі і ляпаў імі па стале ці сцяне дома. Гэта рабіла яго больш ураўнаважаным. Калі ні з таго ні з сяго яму хацелася выказацца, шпацыруючы з Джорджам у полі, ён шукаў пень альбо тоўстую штыкеціну ў агароджы і, пастукваючы кулаком, гаварыў яшчэ з большым імпэтам.

Гісторыя рук Унга Бідлібайма – гэта цэлая кніга. Калі са спагадай яе напісаць, яна адкрые шмат невядомага ў гэтым непрыкметным простым чалавеку. Але гэта задача паэта. У Вайнзбургу ж руکі цікавілі ўсіх толькі сваёй спрытнасцю. Iмі Унг Бідлібайм збіраў каля ста сарака квартага трускалак амаль кожны дзень. Яны сталі яго адметнай рысай, здабылі яму славу. Аднак з-за іх ён выглядаў яшчэ больш недарэчным. Гараджане ганарыліся рукамі Унга Бідлібайма, як ганарыліся новай мураванкай банкіра Ўайта ці гняздым жарабком Уэслі Маера па мянушцы Тоні Ціп, які выйграў апошнія скакачі ў Кліўлендзе, паказаўшы вынік дзве хвіліны пятнаццаць секунд.

Што да Джорджа Віларда, то яму не аднойчы карцела запытацца ў старога пра руки. I жаданне гэта рабілася неадольным. Ён адчуваў, што было нямала прычын для іх празмернай актыўнасці і закладвання за спіну, і толькі вялікая павага да Унга Бідлібайма не дазваляла яму задаць гэта пытанне, якое так і круцілася ў яго на языку.

Праўда, аднаго разу ён усё-такі ледзьве на запытаўся. У той дзень па абедзе яны гулялі ў полі і, спыніўшыся, селі на ўтрапелы касагор. Усю дарогу, пакуль яны ішлі, Унг Бідлібайм гаварыў з запалам. Каля агароджы ён на нейкі час затрымаўся і, нібы дзяцел-велікан, пастукваў рукой па штыкеціне. А затым нечакана накінуўся на Джорджа Віларда, упікаючы яго за бязвольнасць.

– Вы губіце самі сябе! – закрычаў ён. – Вы любіце адзіноту і мары, але байцёся марыць. Вы хочаце быць падобным на іншых. Чуецце, як яны разамуляюць, і бярыцё з іх прыклад.

На ўтрапелым касагоры Унг Бідлібайм стараўся зноў пераканаць яго ў гэтым. Ягоны голас памякчыў, і ён з задавальненнем пусціўся ў доўгія бяссэнсавыя разважанні, усё роўна як пра нешта марыў.

З мары Унг Бідлібайм маліваў карціну для Джорджа Віларда, дзе людзі жылі па-новому, як у залаты пастаральны век. Па зялёнай адкрытай мясцовасці ішлі статныя юнакі – некаторыя басанож, некаторыя конна. Купкамі яны спыніліся каля ног старога, які сядзеў пад дрэвам у невялікім садку і перакідваўся з імі словамі.

Унг Бідлібайм гаварыў з такім натхненнем, што нават забыўся на руках. Спаквала яны

Манькі, якая нас клікала дамоў. Яна сама нікуды з хаты не выходзіла.

Вярнуліся ў вёску. На лузэ стаялі савецкія машыны. Цётка Манька сказала, што чырвоныя афіцэры пастралялі нашых свіней і пайшлі яны на салдацкую кухню. Рады былі, што хоць кароўка наша была з намі. Адзіная наша кармілка. Яшчэ дзень жылі ў Рачкаве. Бацька залез на высокое дрэзыва і ўбачыў, што недзэ ў бок Дамашоў густы дым. Ідзе страляніна. Але пацягнула дамоў. I мы ўжо пешшу (коней пабралі) ідзем праз Мамоны дамоў. Прыйшлі ў Хвойнік. Глянулі з гары і жах: Дамашы спалены. Прыйшлі да цёткі Волькі. Усё ж хутар яе ацалеў. Бацька, маці і ярынуліся да свайго папялішча. Малюнак быў жахлівы. Iшлі праз суседні двор Міхася Бялько. На двары ўбачылі адну бабулю Альжбету. Яна плакала. Падвяла нас да траншэі на гумнішчы. У ёй сядзеў забіты яе муж, утуліўшы галаву. Жахліва і крыйдна. Здаецца ж нядайна я яго бачыў. Ён крыйчэў на мяне, каб я не хадзіў праз іх двор па сцежках іхняга поля – проста да цёткі Волькі. Цяпер ён маўчыць...

Наша сядзіба выглядала таксама страшнай. Яшчэ ў адным кутку хаты смылелі агаркі. Стаялі аблапаленые печ і печка. Драты ад некалі прыгожай канапы. Усё згарэла. На двары пад ліпай стаяла наша крэсла і на ёй сядзеў салдат. Ён паглядзеў на нас і пытаеца: “Гэта ваша?” – “Наша”. Ён устаў і пайшоў. Хлеў наш застаўся. Нават дзіва, бо згарэла наша хата, хата Міхася Семашкевіча, а паміж гэтымі агнямі (зусім блізка) хлеў ацалеў. Ацалела і гумно. На гумнішчы валяўся застрэляны конь. Яго ўжо разнесла ад жары. Бацька тут жа ўзяўся капаць побач яму, звярнуў туды каня і закапаў. Вёска наша напалавіну была спалена. Вось тут і разжываліся. Мы прайшліся па вёсцы, каб глянуць, хто застаўся ў жывых. Сумна, але нашы суседзі Семашкевіч Міхась, Сымон Цеслік, Міхась Бялько, Сымон Каханоўскі, Васіль Чарнэцкі, як і мы вярнуліся да папялішчаў. Усім трэба было пачынаць спачатку. Зайшлі ў вулочку да Сымона Каханоўскага. Нічога – ні кала, ні двара, але ўсе радаваліся, што хоць самі жывыя засталіся. Дзядзька Сымон, цётка Ганька, іх сыны Толя, Лёня і дачка Волька схіліліся над 10-кілаграмовай бляшанкай з нейкім павідлам. Запрасілі і нас пакаштаўца. I праўда, мы з'елі па лусце хлеба з гэтымі прысмакамі. I за гэта дзякую.

Вярнуліся на хутар да цёткі Волькі, у яе было ўсё ў парадку, калі не лічыць не-вялікай кражы ў хаце, але ўсе будынкі былі цэлымі. Мы і цётка Ганька вырашылі пажыць тут, пакуль нешта ўласнае не збудуем. Здаецца, у той вечар зноў загрукацела, а ноччу і ўвогуле загрымела, што аж зямля траслася. Аказваецца немцы яшчэ не здаліся. Яны наладзілі акцыю па знішчэнню дамашоўскага барака, а таксама і маладэчанскіх стратэгічных аб’ектаў. Вось дзе была дзікая нача. Мы толькі ўскочылі ў яму ад бульбы на Вольчынскім хутарку. Як пачалася кругаверць. Бамбілі самалёты. Гарэў барак. Рваўся склад боепрыпасаў. Даводзілася ў такія ночы спаць у яме на саломе. Толькі ў паветры доўга тримаўся гар, смурод..

Бацька на другі дзень пайшоў працаваць на вакзал. Яго ўзялі і тут жа далі бронь, каб нікі ваенкамат да яго не меў справы, бо гэта лічылася як бы чыгуначныя войскі. Пазней атрымаў уніформу з пагонамі – “балалайкамі”. Ён быў радавы, потым сяржант-брыйгадзір. А былі і афіцэры, асабліва машыністы, начальнікі. Бацька працаваў дзяжурным па вакзале. I хоць вайна нібы скончылася для Маладэчна, але немцы яшчэ на працягу месяца рабілі начныя аблавы, бамбілі пуці станцыі. Колкі яшчэ загінула людзей. Бацька, як і іншыя служачыя, хаваўся пад бетонным мастом. Рэйкі ўздыбліваліся, яміны бамбёжак густа абступалі станцыю. Удзень, як заўсёды, усе выходзілі на

разбор “бурагому”, каб прапусціць цягнікі і пахаваць загінуўшых. Шмат тады падрывалася на мінах. Бацька адразу ж задумаўся над tym, як жыць далей. Тэрмінова пачаў палову хлева пераабсталёўваць пад хату. Ачысціў ад гною, навазіў жоўтага пяску. Здабыў нейкага каня з гулай на калене. Бегаць ён не мог, але цягнúй добра. Вось бацька на ім прывёз з Маладэчна, з разбітых бунтаў супфіту (вагонку) ды іншых дошак. Хутка закінуў сценку, прабіў вакно, уставіў дзвёры, паклаў падлогу, столь падбіў з супфіту, маленькую печ, а пры ёй добрую жалезную печку. З'явіўся стол і крэсла (яшчэ з дарэвалюцыйных часоў), ложкі. За два-три месяцы наша “хатка” была гатова, і мы перабраўся ад Волькі дамоў. Было светла і ѿплюса. Бацюшка тады ездзіў па калядзе і, калі ён зайшоў да нас зімой 1945 г., то быў здзіўлены, што нібы і хлеў, а ўнутры святліца. Бацька ніколі не вызначаўся вялікім майстэрствам, але гора заставіла і ён рабіць даволі прыгожа і трывала.

Я яшчэ ў школу не хадзіў, бегаў усюды, каб паглядзець, што нам пакінула вайна. У жыцце за гумном знайшоў моцны нямецкі матацыкл без каліскі. З бацькам засягнулі ўток. Паглядзеў, капі пасвій кароў, на вагон на Сядзібах, які ляжаў пад адхонам. Людзі разбіралі з яго брыкет. Нават і я трохі прынёс дамоў. А хто пачаў вагон разбіраць, адрываючу на патрэбы вагонку. Людзі збріралі метал. З алюмінію рабілі расчоскі, нават пачалі вырабляць посуд. Усё прыстасоўвалі. На лузе, каля сваёй хаты я пабраў ваенныя скрыні ад усялякіх прыпасаў. Усё прыдалося. Тады валяліся машыны, а на Азярышчы нават самалёт ляжаў, які быў збіты з дамашоўскага бункера. Там сёння стаіць помнік. Лётчыкаў перазахавалі, а вось самалёт пайшоў на людскія патрэбы. Хлопцы тады любілі займацца выбухамі. Патронаў хапала, ды і снарадаў таксама. Вось і разводзілі вогнішчы, клалі туды выбуховыя рэчы і захапляліся эффектам разрываў. На вялікі жаль, гэта забаўка тайлі вялікую небяспеку. Вось так сабраліся Генка Семашкевіч, Юрка Мяшкоўскі, Васька Якаўлеў. Укінулі ў агонь нейкую гранату ці нешта іншае. Выбух адбыўся. У Генкі адараўала руку і гэтую руку ўсадзіла Ваську ў шыю, а Юрку твар абсалюль. Вось такія гульні нічога добрата не прыносілі. Некаторыя гінулі. Загінуў сын Івана Зяневіча. Адараўала руку ў Лёнькі Зяневіча. У другіх вёсках было тое ж. Сумны рахунак. Бяда ў tym, што людзі пасля вайны аказаліся як стой: без яды, без адзення. Усе чакалі новага хлеба. Бацька ў юткі Волькі паўпуда

Генадзь Каханоўскі – дырэктар Мінскага абласнога краязнаўчага музея. 1979 г.

КВЕТКІ З ЧУЖЫХ ПАЛЁЎ

Шэрвуд Андэрсан

РУКІ

Апавяданне

На струхлелай верандзе драўлянага доміка, што стаяў пры самай лагчыне паблізу ад Вайнзбурга, гарадка ў штаце Агэё, з кутка ў куток сноўдаўся таўсценкі, невялікага росту дзядок. Цераз шырокое поле, засеянае канюшынай, на якім толькі і ўрадзіла дзікая жоўтая гарчыца, ён мог бачыць дарогу, па якой павольна каціла падвода, напоўненая зборшчыкамі ягад. Зборшчыкі, юнакі і дзяўчата, вяртаючыся з поля дахаты, моцна смяяліся і крычалі. Юнак у сіней кашулі саскочыў з падводы і пачаў сцягваць дзяўчыну, а яна вішчала і супраціўлялася. Грабучы нагамі пясок, ён узніяў ажно цэлы слуп пылу, які цалкам засціў нізкае мядзяна-ружковасць сонца. Над шырокім полем разнёсся тонкі дзяўчыны віск.

– Гэй, ты, Уінг Бідлібаўм, расчашы валасы! Яны закрылі твае вочы! – данеслася да старога, які быў лысы і нервова касцістым пальцамі пагладжваў лоб, нібы прыводзіў у парадак сваю густую раскошную шавяяллю.

Уінг Бідлібаўм, сарамлівы, няўпэўнены ў сабе чалавек, зусім не ўдзельнічаў у грамадскім жыцці гарадка, хоць і пражыў тут дваццаць гадоў. З усіх населенікаў Вайнзбургу ён зблізіўся толькі з Джорджам Вілардам, сынам Тома Віларда, уладара гасцёўні “Новы дом Віларда”. Але наўрад ці гэта збліжэнне можна было назваць сяброўствам. Джордж быў рэпарцёром працаў у рэдакцыі газеты “Вайнзбургскі арол”. Капі-нікалі ўвечары пасля напружанай працы ён заходзіў да Бідлібаўма. Вось і цяпер, тупаючи на верандзе і мімаволі рухаючы рукамі, стары спадзяўляўся, што Джордж Вілард абавязковая зайдзе і правядзе з ім гэты вечар. Пасля таго як падвода са зборшчыкамі ягад знікла ў лагчыне, ён, нягледзячы на густую гарчыцу, перайшоў цераз поле і, ускарабкаўшыся на адзін са слупоў агародкі, пачаў узірацца ў дарогу, што вяла да гарадка. Колькі часу ён стаяў так, паціраючы рукі і тарашчучы вочы, як раптам яго ахапіў нейкі жах. Не раздумваючы, ён саскочыў на зямлю і таропка падаўся да свайго жытла.

У прысутнасці Джорджа Віларда Уінг Бідлібаўм, які на працягу дваццаці гадоў быў загадка для гараджан, адразу ж смялеў, і таямнічая асоба яго, схільная да ваганняў, імгненна

– што будзе, тое будзе.

... Прайшоў ён кіламетры два і зусім выбіўся з сіл. Убачыў каля дарогі вялікі дуб, ступіў да яго, прыхінуўся да камля, каб перадыхнуць. І разамлеў: не было сілы нават паварушыцца. Здаецца, апусціўся б зараз, ссунуўся ў снег, заплюшчыў бы вочы і заснуй. Але зноў падумаў пра маці, пра тое, што яна недзе бегае па хатах, шукае яго, не знаходзіц месца ад роспачы. Перасіліў стому і выйшаў на дарогу.

Хутка сцімнела. Завіруха трохі сціхла, паваліў густы снег. Дарогі зусім не відаць. Сеўка стараўся ісці за сабакам. Марудна ступаў па снезе, намацаючы нагамі дарогу. Каб не збіцца, глядзеў наперад, туды, дзе павінна быць вёска, але нічога не бачыў – стаяла глухая сцюдзённая цемра.

– Шары-ы-ык! – закрычаў ён што было сілы. – Ша-ры-ык!

– У-у-у! – гудзеў, выў вецер.

А снег сек і сек у твар, запіраў дых, не даваў ісці.

– Шары-ык!

Сабака не падбег, не азвайся, і Сеўка ў адчай падумаў, што Шарык пакінуў яго, уцёк.

– Гаў, гаў! – кінуўся раптам яму пад ногі сабака. – Гаў!

– Шарык! – узрадаваўся Сеўка. – Дзе ты быў?

Сабака павярнуўся і, азіраючыся на гаспадара, пабег паперадзе.

“Ён ведае, чуе дарогу, – здагадаўся Сеўка. – Толькі б не ўцёк... Калі збяжыць, я прапаў”.

Сеўка паклікаў да сябе Шарыка, зняў са штаноў папружку і накінуў сабаку на шыю.

Снег неўзабаве перастаў ісці, вецер сціх. Сеўка некалькі разоў спыняўся, і тады Шарык пачынаў брахаць, ablіzваў цёплым языком яго твар і зноў, павіскваючы, тузай папружку. Сеўка спатыкаўся, падаў, баяўся, каб не вырваўся сабака. Калоши штаноў вылезлі з валёнак, намоклі і задубелі на марозе. Расшпілілася ватоўка, але Сеўку было горача ад цяжкай хады.

Шарык часта спыняўся, тыцкаўся носам у снег – баяўся збіцца са следу...

Сеўка ўбачыў знаёмыя дубы, пад якімі ўвосень пасві кароў, і цяпер канчаткова пераканаўся, што хутка будзе дома. Ён зняў папружку з шыі сабакі, але той не пабег наперад – таксама стаміўся. Падышлі да сваёй хаты. Калі пераступіў парог, маці сядзела за столом, шыла яму сарочку.

– Бацихна мой! – паднялася яна з лавы. – Дзе ты выкачаваўся так?

Сеўка хацеў схлусіць, што гуляў у хованкі, але паглядзеў на маці і прызнаўся:

– Я ў Грабнае хадзіў. У бібліятэку, па кніжку.

І не вытрымаў, сеў на падлогу і заплакаў. Потым павячэрал, залез на печ, скаваўся за комін і доўга грэўся. Маці вынесла Шарыку паесці, патушыла лямпу і пайшла спаць. Калі яна заснula, Сеўка крадком запалі газоўку... Кнот ціха патрэскуваў, з яго вілася, сучылася чорная, як дратва, нітка дыму. На двары зноў начала шалець за-віруха, вецер натужліва і глуха стагнаў у комінے, але Сеўка нічога не бачыў і не чуў – ён ужо жыў з героямі цікавай кніжкі.

жыта пазычыў і змалоў у Мікіты ў журнах. Так і жылі. Якая была радасць, калі зжала маці жыта, змалацилі і тут жа спяклі першы хлеб. Ніколі не забуду той смак цёплага хлеба з маслам! Усё жыццё гэта памятаю, які быў смак, лепшага і смачнейшага нічога ніколі не было.

У першы клас я пайшоў у 1944 годзе яшчэ з хаты цёткі Волькі. Павёў мяне ў Насілайскую школу стрычэны брат Валодзя. Ён запісаў тады мяне ў 1-А. Мая першая настаўніца была Марыя Дэмітрыеўна, прыгожая бландзінка. Родам з Маросек. Так я пачаў пазнаваць азы вучобы. Школа была разбітая. Сцены пастраляныя. Страха з чырвонай чарапіцы пабітая. У самым далёкім, паўднёвым, класе падлога была прабіта снарадам. Шыбы рэдка дзе ацалелі.

Першым дырэкторам быў Мушынскі. Я з яго сынам сядзеў на адной парце. Потым Эдзік стаў вайскоўцам-афіцэрам, больш пра яго нічога не ведаю. Тады, пасля вайны, было шмат пераросткаў, бо вайной мала хто хадзіў. Былі два першыя класы. Парты былі польскія, даўгія і можна было сядзець за імі па троє дзяцей. Пакояў не хапала. Сядзелі нават у класе- бакавушцы. Для настаўнікаў і дырэктараў быў адзін маленькі пакойчык. Кніжак не было, сшыткаў не было. Усе цягнулі, хто што мог. Пісалі нават на газетах, на абортачнай паперы. Не хапала ручак. Чарнілы разводзілі нават з буракоў. Шчасліўчыкі былі тыя, якія мелі алоўкі, асабліва, хімічныя, бо з іх і чарніла можна было зрабіць. Насілі з сабой бутэлечкі з чарніламі.

Настаўнікі спачатку былі тутэйшыя. Але незадоўга іх пачалі “мяніць”. Дырэктарамі сталі Белабратаў, Маскацінін... Нашых настаўнікаў пачалі ссылаць, як Сымона Данілавіча Бялько, Міхaila Кузьміча Занкевіча, Леаніда Сцяпанавіча Радзюкевіча ды іншых. Шмат было і дзяцей з Расіі, з ліку бежанцаў: Яшкін, Літвінаў, Арлоў, Макараў, Яромін, Жукаў, Якаўлеў, Паўлечанка, Глазуновы, Еўдакімаў, Іваноў, Данілаў ды іншыя. Яны ўжо пачыналі прывыкаць да нашай беларускай мовы, але часта ў іх прарывалася выбуховае “г”. Тых мы дражнілі: “Грышка, гад, гони гребенку, гниды голову грызуць”. У 1944 годзе тыдзень у нашай школе працаваў настаўнік з усходнім татарскім абліччам. Гэта быў Сцяпан Хусейнавіч Александровіч. Але яму, напэўна, тут гадзін было мала і яго перавялі ў Беніцу.

(ПРАЦЯГ БУДЗЕ)

Эдвард Зайкоўскі

СЛЯДЫ ЯЗЫЧНІЦКІХ ВЕРАВАННЯЎ НА ВІЛЕЙШЧЫНЕ

На тэрыторыі Вілейскага раёна захавалася досыць шмат помнікаў, звязаных з язычніцкімі (паганскімі) вераваннямі. Некаторыя з іх ушаноўваліся насленіцтвам не толькі ў старожытнасці або сярэднявечы, але і да нашага часу.

Гарадзішча жалезнага веку са штырхаванай керамікай мaeцца каля в. Рэчкі. Раскопкі яго ўпершыню праводзіліся ў сярэдзіне XIX ст.¹ Пад культурным пластам на пляцоўцы гарадзішча была выяўлена “каланада”, складзеная з асадковых парод. Падземны ход у тоўшчы гэтай пароды прасочваеца і зараз каля падножжа гарадзішча. Верагодна, што такія хады ці пустоты прыроднага паходжання выкарыстоўваліся яшчэ насленіцтвам культуры штырхаванай керамікі ў культавых мэтах.

У многіх мясцінах раёна маюцца разнастайныя культавыя камяні. Адной з разна-віднасцяў іх з'яўляюцца камяні-следавікі. Такі камень вядомы за 0,5 км на паўночны ўсход ад в. Вайдзені Нарачанскага сельсавета на правым беразе р. Нарачанкі. Выемка на валуне нагадвае след чалавечай ногі, скіраваны на паўднёвы заход. Даўжыня следа – 20 см, шырыня – да 7,5 см, глыбіня – каля 2 см, пасярэдзіне ён выпуклы.

У двух месцах маюцца камяні з ямкамі на паверхні. Валун з плоскай паверхніяй, на якой шмат паўсферычных ямак дыяметрам 5,0–6,6 см і глыбінёй 1–2 см размешчаны за 0,5–0,6 км на ўсход ад в. Канстантопле Нарачанскага сельсавета. Камень амаль даверху ўросшы ў зямлю, даўжыня яго – 3,35 м, максімальная шырыня – да 2,55 м, вышыня над зямлём з паўночнага боку каля 0,45 м, а з поўдня паверхня амаль зліваецца з зямлём. Валун звужаецца ў паўднёва-усходні бок, выцягнуты па лініі паўночны заход – паўднёвы ўсход. Згодна мясцоваму паданню, каля каменя закапана золата. Другі валун з ямкамі знаходзіцца за 0,5 км на заход ад в. Мішуты Нарачанскага сельсавета, ля мяжы са Смаргонскім раёнам. На верхній пляцоўцы каменя выбіта каля 80 паўсферычных ямак дыяметрам 7–8 см і глыбінёй 2–5 см. Даўжыня валуна – 4,5 м, шырыня каля 3 м, вышыня над паверхніяй зямлі – каля 1,5 м. Мясцовыя жыхары кажуць, што ў гэты камень надта часта б'е пярун.

Валуны незвычайнай формы часам лічылі скамяленымі жывёлінамі, асабліва быкамі ці валамі. б камянёй, вышынёй ад 0,6 м да 0,8 м, шырынёй 0,55–0,95 м і таўшчынёй 0,1–0,2 м маюцца за 1,5 км на заход ад в. Сцебріакі Любанскага сельсавета, у хваёвым лесе. Згодна мясцоваму паданню, гэта скамяленыя араты і яго валы. Камяні стаяць па лініі поўнач-поўдзень, уверсе звужаныя і нагадваюць надмагіллі. На іх пя-

– Па кні-і-жку... – працягнуў бібліятэкар. – А хіба ты не ведаеш, што наша бібліятэка для дарослых і дзецям кніжкі мы не выдаём? У школе ж ёсць свая бібліятэка.

– Я вучуся... – зусім змянгэжыўся Сеўка. – Я з Залесся прыйшоў.

– З Залесся?! – здзівіўся бібліятэкар. – Пеша прыйшоў па кніжку?

– Ага.

– Хіба ў вашай школе кніжак няма?

– Ёсць, але я ўсе іх перачытаў.

– Вось малайчына! А колькі табе гадоў?

– Увосень адзінаццаць будзе. У чацвёртым класе вучуся...

– Так, так, – нахіліўся бібліятэкар да Сеўкі. – Ну а прозвішча сваё не забыў?

– Не, – пасмялеў хлопчык. – Лукашэвіч.

– Так, так, – зноў паківаў галавою дзядзьзька. Памаўчай, а потым асцярожна, ціха сказаў: – Бацьку твойго я ведаў. Разам на вайну ішлі... Дык ты адзін прыйшоў? І не пабаяўся ў такое надвор’е?

– Я не адзін, – паглядзеў Сеўка на дзвёры. – Нас двое.

– Чаму ж тады свайго таварыша пакінуў на вуліцы? Нядобра так. Замерзне ён там.

– Я з Шарыкам прыйшоў. З сабакам.

– З Шарыкам? – зарагатаў бібліятэкар. – Вось гэта таварыш!

Не вытрымаў, засмяяўся і Сеўка.

– Дык якую ж кніжку ты хочаш прачытаць? – павярнуўся бібліятэкар да паліц.

– Якую, га?

– Цікавую, – ступіў Сеўка да перагародкі. – І тоўстую, каб даўжэй было чытаць.

– Цікавую, кажаш, – бібліятэкар працягнуў руку да паліцы, – вось гэтая спадабаецца табе. Трымай!

– “Два капітаны”, зірнуў на вокладку і прачытаў уголас Сеўка. – Пра вайну?

– Ага, – усміхнуўся бібліятэкар. – Не згубі толькі па дарозе. Чытай уважліва, не спяшайся. Дый не хадзі так далёка ў бібліятэку, з вучнямі кніжку перадай.

– Я сам прынясус, – паабяцаў Сеўка. – Цяпер я дарогу добра ведаю.

Бібліятэкар паглядзеў у акно:

– Вось што, хлопец... Дамоў сёння не ідзі. Бачыш, завіруха якая – свету белага не відаць. Заставайся, заўтра раніцай пойдзеш. А маці скажаш, што начаваў у мяне.

– Мне нельга тут начаваць. Маці напалохаеца, калі мяне дома не будзе. Мы з Шарыкам хутка дабяжым.

Калі Сеўка выйшаў з бібліятэкі, Шарык заскакаў, пачаў круціцца вакол яго. Сабака зразумеў, што час вяртацца дамоў і заскавытаў ад радасці, ахвотна пабег паперадзее.

Сеўка ішоў не так хутка, як у бібліятэку, – стаміўся. Вецер дзьмумуў яму ў твар, напіраў у грудзі. І дарогу замяло – ногі патаналі ў глыбокім сыпкім снезе.

Сеўка глыбей насынуў шапку, уцягнуў у плечы галаву. Часам спыняўся, адварочваўся, каб аддыхацца, пачакаць, калі завея трохі аціхне, потым зноў пачынаў грабціся па сумётах. Ішоў доўга, азірнуўся і спалохаўся – ад вёскі зусім мала адышоў, вунь нават хаты відаць праз завіруху. Ён зразумеў, што дамоў трапіць не хутка, і пачаў быў думаць, каб вярнуцца назад. Можна папрасіцца на начлег у першую хату ці зайдці ў інтэрнат, у якім жыве Сцёпка, і пераначаваць там. Але вырашыў дабірацца дамоў

Ён прыйшоў са школы, паабедаў, паклаў у кішэню акраец хлеба і пачаў думачь, як ахітрыць маці, каб адпусціла ў дарогу. Самае лепшае было б сказаць, прызнацца ёй, што хоча збегаць у Грабнае, але яна не пусціць. Куды гэта, скажа, панясецца ў такую далеч. Адно толькі трэба сілы набрацца, каб дайсці, а назад?

Ён апрануўся, узяў торбу і – маці:

- Я да Пецькі збегаю. Мы сёння дамовіліся разам урокі вучыць.
- Ідзі, – дазволіла яна. – Толькі дроў насячы.

Сеўка пасек доўгую сухую жэрдку на паленцы, схаваў пад паветкаю торбачку з падручнікамі, адвязаў Шарыка і агародамі, каб не бачыла маці, выбег на дарогу, што вляя ў Грабнае.

Ён перайшоў па мастку зашэрхлы ад марозу ручай. Шарык бег паперадзе. Дарога вільнула ўбок, абагнула палетак і схавалася ў лесе. Сеўка толькі адзін раз быў у Грабным, калі хадзіў з маці ў бальніцу. Да гэтай дарогі тады асабліва не прыглядаўся, адно памятаў, што навакол яе стаялі роўныя густыя бярозы. Цяпер усё было не так – скрэзь раслі рэдкія кусты, на палетках было гола. Ні аўсянак, ні снегіроў – яны падаліся да вёсак. Там, у агародах, ім лягчэй пракарміцца, перабыць халодную і галодную пару.

Мінulай зімой Сеўка злавіў рэштам снегіра. Спачатку той лётаў па хаце, біўся ў шыбы і падаў на падаконнік. Потым ачомваўся, сядзеў, несамавіта схіліўшы галаву, не спяваў і не хацеў дзяўбсці проса. Давялося выпусціць птушку на волю.

Вечер дзьмуў у спіну, падганяў. Часам Сеўка спрабаваў бегчы, але ў вопратцы, па снезе, доўга не прабяжыш, і ён зноў пераходзіў на крок, стараўся ісці па вузкай каляіне. Чорныя калматы Шарык часта прыпыняўся і пазіраў на гаспадара. Вось ён скочыў у бок, панюхай нешта ў снезе і вярнуўся на дарогу.

– Шарык, ты што? – Сеўка падышоў бліжэй і ўбачыў зайчыя сляды.

Сеўка ўмей вызначыць, куды бег заяц. На гэты раз даўгавухі скакаў у бярэзняку ў бок рэчкі. Там, калі поля, расце малады асіннік, і зайцы там кормяцца...

Дарога здалася не такой ужо і далёка – наперадзе паказаліся хаты. Ён падыходзіў да Грабнага, але не ведаў, як знайсці там бібліятэку. І спалохаўся, што бібліятэка будзе зачынена.

Ён спяшаўся і зусім не заўважыў, што вечер ужо моцна дзъме яму ў спіну і па шырокім, заваленым снегам полі паўзе, звіваючыся, пазёмка.

Бібліятэка размяшчалася ў правым крыле калгаснага клуба, выходзіла дзвярыма на дарогу, і шыльду Сеўка заўважыў здалёк. Падышоў, аbabіў валёнкі, ніякавата патупаў па ганку і ўзяўся за клямку. Пераступіў парог, зняў шапку і баязліва паздароўкаўся. Чытачоў у бібліятэцы не было. За перагародкаю, калі вакна, сядзеў сівы чалавек у вайсковай форме і, схіліўшыся над столом, нешта пісаў. Ён не падняў галавы, не паздароўкаўся ў адказ – быццам нічога не чуў. Сеўка ступіў да грубкі, паклаў на яе рукавіцы, каб пагрэліся, расшпіліў ватоўку і замёр на месцы, пазіраючы на паліцы з кніжкамі.

Бібліятэкар перастаў пісаць, падняўся з-за стала, падышоў да перагародкі. Сеўка заўважыў, што ён зусім не сярдзіты. Правы рукаў быў заткнуты за шырокую папругу.

– Ну, што скажаш? – дзэядзька зняў акуляры, прыжмурыўся.

– Я па кніжку прыйшоў, – сказаў Сеўка і засаромеўся.

рэдніх, паўднёвых гранях выбіты крыжкы і выявы рагоў або рытонаў. Расказваюць, што калі камянёй неаднаразова спрабавалі капаць, але на невялікай глыбіні пачыналася вада. Валун, які называюць “каменным валом”, ляжыць на паўднёвы ўсход ад в. Кузьмічы Любанская сельсавета, калі паўднёвага рогу вясковых могілак, па левы бок дарогі Кузьмічы–Куранец. Камень складзены з ружовага метамарфізаванага граніту, даўжыня яго 3,7 м, вышыня 1,4 м, абвод 9,0 м. Раней валун ляжал за 0,2 км паўночна-усходней, а побач з ім другі. Большы валун закапалі меліяратары, а гэты перасунулі на цяперашнєе месца. Існуе паданне, што хлопец араў у святочны дзень і з гэта ягоныя валы былі ператвораны ў камяні. Валун, які лічыцца ў народзе “скамянемлымі валамі”, вядомы і калі в. Клесіна Касцяневіцкага сельсавета. Там з трох камянёў 2 былі падобныя на валоў 1 – на чалавека. Лічылася, што гэта араты з двума валамі, ператвораны ў камяні за ворыва на свята Барыса і Глеба². Усяго на тэрыторыі Беларусі захавалася 10 валуноў пад назвамі “Вол” або “Валы” і 5 – пад назвай “Бык”. Гэтыя камяні варта звязаць з культам паганскаага бoga Вялеса, які лічыўся апекуном жывёлы, а сама імя гэтага бoga этамалагічна роднаснае са словам “вол”. Вялес у сістэме бінарных апазіцый як хтанічнае бажышча звязаўся з левымі, ніжнімі палюсамі (вільгаць – вада – холад). Сувязь вала з ніжнімі палюсамі бінарных апазіцый як павярхнік-дварожка беларускімі загадкамі, дзе мароз параўноўваецца з валом: “Прыйшоў вол, выпіў вады дол”, “Адзін (сівы) вол выпіў вады дол”³. Згодна паданні, Рагвалодаў камень калі в. Дзятлаўка Аршанская раёна раней “стаяў на чатырох лапах, меў галаву і быў падобны на жывёлу” (г.зн. на вала або быка). Але яшчэ раней А.М.Афанасьев звязаў увагу на падабенства формулы надпісу на гэтым камяні і на амулетах-змееўіках (змей лічыўся адным з уласабленняў Вялеса).

Найбольшую ж вядомасць мае валун звонападобнай формы ў в. Камена Даўгінаўскага сельсавета. Паводле падання, у камень ператвораны араты за працу ў святочны дзень. На паверхні гэтага валуна маецца выява шасціканцовага крыжа і надпіс “ІС ХС”, “Ніка”, “Воротишин хръсм”, які паводле палеаграфічных асаблівасцяў датуецца першай трэццю XII ст. Такім чынам, валун у в. Камена выявай крыжа і надпісам XII ст. нагадвае Барысавы і Рагвалодавы камяні, якія ёсць падставы лічыцца першапачатковая язычніцкімі сакральнымі аб'ектамі, прысвечанымі хтанічнаму бажышчу, і ў мэтах барацьбы з паганствам “хрысціянізаванымі” пры попалацкіх князях Барысе і Рагвалодзе-Васілі.

У шэрагу мясцінаў Беларусі маюцца неапрацаваныя валуны, якія вядомы пад назвамі камянёў-краўцоў ці камянёў-шашуцоў. Згодна паданням, у кожным такім камені жыў змей ці чорт (часам чалавек), які вельмі добра і за невялікую плату шыў. Але часам агаворваецца, што пашытая боты пажадана было абуваць на ігрышчу, але толькі не ў царкву, бо там яны адразу распадаліся на дробныя кавалачкі (сведчанне сувязі шаўца з нячыстай сілай, г.зн. праціўнікам бoga, а ў больш старожытныя часы – праціўнікам Перуна – Вялесам). Адзін камень-шавец ёсць і ў Вілейскім раёне, калі в. Куранец. Па паданню, раней жыў шавец Гомсін, які “ні ў ва што не верыў, не хадзіў у царкву”. За працу на Вялікдзень “з’явілася грэзная хмара, лінуў дождж і ў той жа момант гримнуў гром у самую хату Гомсіна”. І хата, і шавец ад удара маланкі скамяялі. Лічыцца, што заўсёды ў гэты валун б’е Пярун.

Акрамя сакралізаваных камянёў, яшчэ з часоў язычніцтва ўшаноўваліся некаторыя крыніцы. За 1 км на паўднёвы захад ад в. Губы Рэчкайскага сельсавета, у лесе калі

падноожжа ўзгорка выцякае святая крынічка, якая з'яўляецца вытокам рэчкі Мянтыні, прытока Вузлянкі. У крыніцы знаходзілі манеты XIX–XX ст.ст.

Паводле аднаго з паданняў, рэчка, выток якой быў каля в. Дзіракі (Горная) Касцяневіцкага сельсавета, перасохла пасля таго, як яе пракляла жанчына-чарадзейка (сын яе ўтапіўся ў гэтай рэчцы)⁴. Падобнае паданне ёсьць пра выток рэчкі паблізу паганскаага свяцішча каля в. Верхаўляны Бераставіцкага раёна. Матыў прыкрытага чым-небудзь або праклятага, і таму перасохлага вытоку рэчкі вядомы і ў іншых мясцінах Беларусі. Звычайна прычынай лічыцца патанулае дзіця (найчасцей чараўніцы ці цыганкі). За гэта выток рэчкі затыкаюць, згодна фальклору, шчоткай або авечай воўнай, накрываюць чыгуннай юшкай ці патэльняй, каменем або праста праклінаюць – і ён часткова перасыхае ці зусім перастае цячы.

Прыблізна за 3 км на паўночны захад ад в. Арпа Касцяневіцкага сельсавета знаходзіцца ўрочышча Паганаўка (Паганішча). Як гаворыцца ў паданні, там ехала вяселле, спынілася, пачало танчыць і правалілася пад зямлю. Па іншаму паданню там стаяла царква, якая правалілася. Каля ўскрайку лесу там размешчана зараз зарослае па берагах кустамі маленькае азярко. Нярэдка паданні пра цэркви і касцёлы, што праваліліся пад зямлю (патанулі), прымеркаваны да месцаў размяшчэння паганскаага свяцішча.

Літаратура:

¹Кореева А.К. Древности. //Труды Московского археологического общества. М., 1865 – 1867, т. 1. Материалы для археологического словаря. С. 65-67.

Dwunaste i trzynaste posiedzenie Wilenskiej archeologicznej komisji. //Biblioteka Warszawska. Warszawa, 1858, t. 1. S. 482 – 485.

²Киркор А.К. Этнографический взгляд на Виленскую губернию. //Этнографический сборник, вып. 3. СПб, 1858. С. 180.

³Загадкі. //Беларуская народная творчасць. Мн., 1972. С. 236, 237.

⁴Легенды і паданні. //Беларуская народная творчасць. Мн., 1983. С. 655.

Мікола Капыловіч

ПА КНІЖКУ

Апавяданне

У Залессі пачатковая школа, бібліятэка ў ёй малая. Сеўка ўжо яе перабраў, перагледзеў. Кніжкі тут больш для першакласнікаў – тонкія, з малюнкамі. А тоўстых, каб можна было доўга чытаць, зусім няма. Чытаць Сеўку любіць. Прыйдзе са школы, дапаможа маці па гаспадарцы, падрыхтуе ўрокі – і вольны. Што далей рабіць? Зіма халодная, на санках ці на лыжах доўга не накатаешся. Ды і цямнее зімою хутка. А вечары доўгія-доўгія...

Вучоба даецца Сеўку лёгка. Настаніца на бацькоўскім сходзе так і сказала маці: «Сын у цябе здольны, разумны чалавек з яго вырасце».

Сеўка ў маці адзін. Яна заўсёды называе яго па-даросламу – Усевалад. Гэтае імя падабалася бацьку. І калі ён ішоў на вайну, наказаў маці: народзіцца сын, каб назвала Усеваладам.

У сямігодку Сеўка пойдзе наступнай восенню. Гэта школа ў Грабным, у шасці кіламетрах ад Залесся. Усе, хто вучыцца там, тыдзень жывуць у школьнім інтэрнаце і прыходзяць дадому, у Залессе – толькі ў нядзелью.

Сцёпка, Сеўкаў сусед, вучыцца ў пятym класе. Сеўка кожны раз просіць яго, каб прынёс цікавую кніжку. А той усё аднекваецца:

– Збегай ды сам вазьмі.

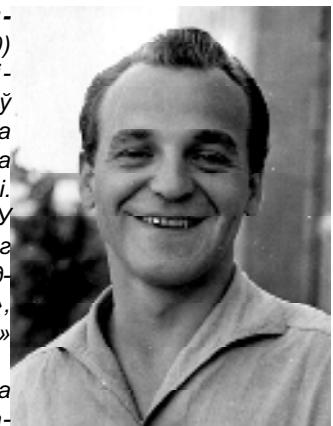
– Як жа я вазьму? – дзівіцца Сеўка. Мне ж не дадуць у вашай школе.

– А ты не ў школе вазьмі, – раіць яму Сцёпка, – а ў сельской бібліятэцы. Там кніг багата – возам не забярэш.

І надумаўся Сеўка сходзіць па кніжку ў Грабнае. Збіраўся ён у бібліятэку ўсю зіму, але ў снежні – студзені стаялі траскучыя маразы, з хаты нос на вуліцу не выткнеш, у лютым гуляла завіруха, а ў першыя дні сакавіка адпусціла ледзь не да адлігі, і Сеўка падумаў, што цяпер самы час збегаць у Грабнае.

Мікола Капыловіч (1937– 2000) – празаік, публіцыст. Нарадзіўся ў вёсцы Астражанка Лельчицкага раёна Гомельскай вобласці. Скончыў філфак БДУ (1963). Аўтар кніг «Скрозь жывуць людзі», «Чужы сваяк», «Дні ціхай восені» ды інш.

Член Саюза пісьменнікаў Беларусі (1968). Жыў у Маладэчне.

* * *

Каля вёсачкі маёй мурог
Колькі год сумуе па касе...
А да мамачкі маёй дарог
Усё меней, меней час нясе.

А гады сарваны з ланцугоў,
Як сабакі у гайню спяшаць...
Меней стала родных, сваякоў...
На кладах зарана так ляжаць.

У застрэшку нудзіцца каса,
Пашчарбаная ад часу і ёркы...
Ападае ўвечары раса –
Горкая маркота на душы.

Ведаю, прынсіцца на зары
След парэпаных дзіцячых ног...
Жонка схамянецца: “Ты ж гарыш,
Ты, напэўна, моцна занямог...”

Падымуся, выйду эа парог...
І прыпомню ў гарадской смузе:
Каля вёсачкі маёй мурог
Колькі год сумуе па касе...

Людміла Дучыц

СТАРАЖЫТНЫ КАСЦЮМ ВІЛЕЙШЧЫНЫ

/паводле археалагічных дадзеных/

Паняцце касцюм уключае не толькі адзенне, але і галаўныя ўборы, абутак, аксесуары і упрыгожванні. Старажытны касцюм – гэта частка гісторыі народа, сінтэз усіх відаў мастацтва. Касцюм, асабліва ўпрыгожванні, выконваў таксама магічную функцыю і быў этнічным індыкатарам. Яшчэ ў каменным веку людзі навучыліся рабіць тканіны. З часоў каменнага веку дайшлі да нас упрыгожванні з косці і бурштыну, а з бронзавага веку – шынныя грыўны, пярсцёнкі і бранзалеты з каляровых металуў. Тканіны гэтых часоў не захаваліся, але іх адбіткі можна ўбачыць на гліняных посудзе. Яны падобныя на добра вядомыя нам сялянскія палотны, у прыватнасці, “у ёлачку”.

Аб касцюме часоў ранняга жалезнага веку, які пачаўся на тэрыторыі Цэнтральнай Беларусі прыкладна з VII ст. да н.э., мы маем ужо больш звестак. Пра касцюм Вілейшчыны гэтых часоў можна меркаваць па знаходках з гарадзішча каля в. Малышкі і паселішча каля в. Задвор'е. Тут знайдзены жалезнія і бронзавыя паясныя колцы, спражкі, разнастайныя жалезнія фібулы, кіепадобныя касцянія і бронзавыя шпількі, бронзавыя трапецыяпадобныя падвескі і спіральныя пранізкі. Найбольшую цікавасць уяўляе бронзавая падковападобная фібула, упрыгожаная чырвонай эмаллю. Яна знайдзена на гарадзішчы каля в. Малышкі і датуецца другой паловай II ст.н.э. Такая рэч магла належаць толькі чалавеку вельмі знатнаму і багатому. Паводле згаданых упрыгожванняў трэба меркаваць, што касцюм жыхароў Вілейшчыны ў раннім жалезнім веку быў падобны на касцюм іншых раёнаў Цэнтральнай Беларусі, а таксама Усходняй Прыбалтыкі, менавіта тых раёнаў, якія ахопліваў арэал культуры штрыхаванай керамікі. Вядома, што ў тых часы наслі кашулі, тунікі, паясное адзенне /спадніцы, порты/. Верхнім адзеннем былі пакрывалы, плашчы, кажухі, футры. Адзенне зашпільвалася фібуламі, шпількамі.

Галаўнымі ўборамі былі шапачкі, вяночкі, зробленыя са спіральных пранізачак, якія нанізваліся на скураныя ці лыкавыя жгуты. Вяночкі рабіліся ў некалькі радоў спіралек і гэтыя рады падзяляліся цыліндрыкамі або пласцінкамі. Насілі таксама вянцы з адной тоўстай спіральнай пранізкі. Да такіх галаўных убораў ззаду на ланцуках падвешваліся званочки /Vaskeviciute, 1992. S. 128-135/.

Адзенне, часцей за ўсё наплечныя пакрывалы, а таксама галаўныя ўборы, асабліва ручніковага тыпу, па краях абшываліся маленькімі трапецыяпадобнымі падвескамі. Ёсць падставы меркаваць, што адзенне і галаўныя ўборы упрыгожваліся таксама вышыўкай. Арнаменты нагадвалі сімвалічныя знакі, падобныя знакам на гліняных праселках і на посудзе. У тагачаснай вілейскай модзе былі і гліняныя пацеркі.

Стараежытны касцюм Вілейшчыны

спіральня пранізкі, бронзавыя трапецападобныя падвескі, пласцінчаты бранзалет з загнутым у трубку канцом, петлепадобныя ланцугатрымальнікі, фібулы, пярсцёнкі, абломкі шыйных грывен, шкляныя пацеркі і інш. Мяркуючы па находках, у канцы I тыс. насілі тыя ж віды адзення, што і раней, але з'явілася больш упрыгожванняў, асабліва бранзалетаў, шыйных грывен і пярсцэнкаў.

Найбольшую інфармацыю даюць вынікі раскопак курганных могільнікаў каля вв. Забор'е, Кастыкі, Камена. Тут пахаванні зроблены па абраду трупалажэння. Асабліва цікавы матэрый на Кастыках. Па яму можна скласці ўяўленне аб найбольш харектэрным для Вілейшчыны жаночым комплексе пачатку II тысячагоддзя. На белай ільнянай кашулі шматлікія шыйныя упрыгожванні: металічная вітая або дротавая шыйная грыўна, нізка або дзве нізкі шкляныя пацерак. На спадніцы насілі ткани або скураны пояс з металічнай спражкай. Да пояса падвешвалі маленькі ножык-амулет у скуранным футарале. На руках бронзавыя пярсцёнкі, часам складанаплеценыя.

Падымуся ў маленства,
У песні яго...
Як на самае лепшае
Матчына свята,
Скача ў печы засмяглай
Шчаслівы агонь.

ВЯЛІКДЗЕНЬ

Тры акны...
На фіранках месяцы,
За фіранкамі
спее раніца...
Успамінамі
цеста месіцца,
Успамінамі
ў печы паліцца...
Сонца велична ўсміхаецца,
У акне
кожны промень –
просекай...
Дзед Мікіта
ўслых жагнаецца:
– Эх,
Вялікдзень
у хату просіцца!
Пірагі,
як снапы, наўкола,
Каля печы
з вілкамі маці...
А на покуце –
Бог вясёлы,
Прадсвяточны настрой у хаце.
...За сталом –
свяякі і суседзі,
Кожны чаркай
душу спавядзе...
Дзэ ж ты ў хаце
сёння ўседзіш,
Калі вёска
ў біткі гуляе!..
Тры акны...
На фіранках – месяцы,
За фіранкамі спее раніца...
Успамінамі
цеста месіцца,
Успамінамі
ў печы паліцца...

ПАМЯЦІ Г.А.КАХАНОЎСКАГА

Пагасла зорачка-зара,
Дзень патануў у змроку, –
Не стала сына-змагара,
Не вернецца здалёку...

Ён адкрываў нам родны край,
Ад сну будзіць нас мусіў.
О, колькі б ён яшчэ сказаў
Нашчадкам Беларусі!

Не дасказаў, не даспяваў,
Лёг «коласам на пожню»,
А ён яшчэ ж не дапісаў
Радочак свой апошні...

Вяртаў з нямога небыцця
Забытая імёны.
Легендай мудрага жыцця
Адбыўся лёс ягоны!

Кастусь Цыбульскі

Я ПРЫЙДУ НА ЗАРЫ

Я прыйду на зары
Нечакана і ціха
І знаёмую клямку
Нясмела крану...
На буслянцы прачнецца
Старая бусліха
І разбудзіць вясну,
І разбудзіць вясну.

Я прыйду на зары,
Калі коні на лузе
У расяняны ўзоры
Сплятаюць сляды...
Калі зноў заклякоча
Разбуджаны бусел,
Калі выдыхне комін
Аладкавы дым.

Я прыйду на зары
І зайду я не ў хату –

Кастусь Цыбульскі
(1956) – паэт. Нарадзіўся
у вёсцы Забалоцце Маладэчанскага раёна. Закончыў філфак БДУ. Працуе інспектарам па справах непаўнолетніх. Жыве ў Мінску. Аўтар зборніка вершаў «Ноч маладзіка» (1994). Член Саюза Пісьменнікаў Беларусі.

Асаблівая ўвага надавалася параднаму галаўному ўбору. Дзяўчата наслі вяночкі, а замужнія жанчыны – чапцы. Да галаўнога ўбору над скронямі прымацоўвалі пярсцёнкападобныя або бранзалетападобныя дротавыя скроневыя колцы. Бранзалетападобныя скроневыя колцы лічыліся этнічнай адзнакай племені крывічоў.

Цікавы камплект упрыгожванняў знайдзены ў адным з курганоў каля в. Камена. Тут былі бронзавыя пярсцёнкі, два дротавыя скроневыя колцы з нанізанымі на іх металічнымі полымі пацеркамі. Дзесяць медных пласцінак над ілбом упрыгожвалі галаўны ўбор /вяночак або шапачку/.

У XI-XII ст.ст. жанчыны наслі таксама сукенкі. Значную ролю ў касцюме адыгрываў пояс. Паясы былі тканыя, шытыя з тканин, са скурыв, з золататканай тасымы. На каўнер, манжэты і аблядоўку адзення часта выкарыстоўваўся шоўк. З шаўковых тканин таксама рабілі сумачкі-кашалькі, якія наслі на поясе. У такіх сумачках заходзіваліся амулеты. Шоўк на Вілейшчыну мог трапляць з Бліжняга і Сярэдняга Усходу, Міжземнамор'я.

Як вядома, пры раскопках гарадоў часта знаходзяць рэшткі скуронога абутку. Адсутнасць такіх знаходак у вясковых пахаваннях зусім не азначае, што ў вёсках скураны абутак не наслі. Хутчэй за ўсё гэта звязана са звычаем, якія добра вядомы па этнографічных дадзеных – нябожчыку надзявалі лапці нават тады, калі пры жышці ён іх і не наслі, або хавалі ў шкарпэтах ці абмотках.

Літаратура:

1. Археалогія і нумізматыка. Энцыклапедыя. Мн. 1993.
2. Дучыц Л.У. Касцюм жыхароў Беларусі X–XIII ст.ст. /паводле археалагічных звестак/. Мн., 1995.
3. Дучыц Л.У. Касцюм на тэрыторыі Беларусі ў I тыс. н.э. /паводле археалагічных дадзеных /. //Гістарычна-археалагічны зборнік № XI. Мн., 1997. С. 99–104.
4. Зверуго Я.Г. Верхнєе Понеманье в IX–XIII в.в. Мн., 1989.
5. Квятковская А.В. Ятвяжские могильники Беларуси /к. XI–XVII в.в./ Вільнюс, 1998.
6. Медведев А.М. Белорусское Понеманье в раннем железном веке. Мн., 1996. С. 26–34.
7. Митрофанов А.Г. Железный век средней Белоруссии. Мн. 1978.
8. Фехнер М.Ф. Шелковые ткани в средневековой Восточной Европе. //Советская археология. 1982. № 2. С. 57–70.
9. Vaskevičiute Ilona. IV–XI c. Jvijinai apgalviai. //Lietuvos archeologija. № 8. Vilnius. 1992. S. 128–135.
10. Volkaite – Kulikauskienė R. Senovės lietuevia drabužiai ir jui paruossalai (I–XVI a.). Vilnius. 1997.

Эдуард Корзун

ПРАВАСЛАЎНАЯ ЦАРКВА Ў ГАЛЬШАНАХ.

Хрысціянства на Беларусі пачалося распаўсяоджвацца з канца Х стагоддзя. Але ў глухіх мясцовасцях, у землях далёкіх ад гарадоў і важнейшых дарог, гэты працэс расцягнуўся на стагоддзі.

Гістарычна літаратура сведчыць, што першыя князі Гальшанскія былі праваслаўныя і заставаліся імі амаль да сярэдзіны XV ст. Заснавальнік Гальшан, легендарны князь Гольша, як піша рэлігійны дзеяч М. Лапіцкі, ужо ў канцы XIII ст. прыняў хрышчэнне ў праваслаўе і атрымаў імя Лесій Ромундавіч. Самы вядомы з князёў, Іван Альгімундавіч Гальшанскі, быў праваслаўны і дараваў Кіева-Пячорскаму кляштару землі. Яшчэ адзін, ужо Іван Юр'евіч Гальшанскі, разам з другімі праваслаўнымі князямі ўдзельнічаў у змове супраць вялікага князя Казіміра ў 1481 г. Праваслаўная была і княжна Соф'я Гальшанская, чацвертая жонка польскага караля Уладзіслава Ягайлы, якая ў 1422 г., выйшаўшы замуж, перайшла ў каталіцтва. З роду князёў Гальшанскіх і Святая Праведная Юліянія, імя і справы якой штогод цяпер ушаноўваюцца ў гальшанскай царкве і аб якой падрабязна пісала наша газета некалькі гадоў назад.

Гальшаны былі радавым уладаннем князёў Гальшанскіх і, вядома, тут мог з'явіцца першы храм. Хутчэй усяго гэта было XIV стагоддзе, калі замак на высокай гары быў пакінут, а самі Гальшаны пачалі будавацца ў новым месцы – на скрыжаванні дарог уздоўж рэчкі Гальшанкі. Насельніцтва хутка расло, месца было зручнае. Развіваваецца рамяство, гандаль, узводзіцца новы замак князёў Гальшанскіх. У гэты час мог быць пабудаваны будынак храма. Калі дакладна ён быў пабудаваны, які выгляд меў – не вядома. Можна здагадвацца толькі, дзе ён быў пабудаваны. На вуліцы Барунскай у мястэчку ёсьць месца, якое спрадвеку мясцовыя жыхары называюць “цвінтар”. Знаходзіцца яно на ўзгорку, які ўзвышаецца над акуружающим наваколлем. Вакол гэтага ўзгорку (на агародах mestachkoўca) знаходзяцца старадаўнія могілкі, аб чымм сведчаць частыя знаходкі касцей. Гэтае месца і магло быць тэрыторыяй, дзе стаяў першы храм.

Праз два стагоддзі Гальшаны пераўтвараюцца ў буйнае гандлёва-рамесніцкае мястэчка, аб чым сведчыць дакумент XVI ст. У мястэчку існуюць карчмы, вадзяныя млыны, працуюць рамеснікі, праходзяць кірмашы. Вось да гэтага перыяду і адносіцца першае ўпамінанне аб гальшанскай царкве. Праваслаўная царква ў Гальшанах упамінаецца ў дакументах у 1536 годзе, але гэта не год пабудовы храма, царква ўжо дзейнічала, значыць пабудавана была раней. Які гэта быў храм – невядома. Гэтыя звесткі трэба шукаць у архівах.

Князі Сапегі, новыя ўладальнікі Гальшан, з сярэдзіны XVI ст. былі ўжо католікамі,

ПАСПЕЛІ ВІШНІ

*Настаніку роднай мовы,
майму бацьку
Івану Паўлаеічу Янучку*

Сярод папер і вершаў непрарочых,
Якіх яшчэ закруціць калайрот,
Знайшла лісток – прыгожы бацькаў почырк.
Гляджу на дату: мой адметны год!
“Паспелі вішні, прыезджай, дачушка,” –
Пісьмо трymаю цёплае ў руках.
Мяне ён часта на каленях гушкаў...
Прад ім я у даўгах як у шаўках.
Чытаю шмат у почырку знаёмым
Пра нашу хату у канцы сяла...
Сваё дзяцінства помню я мядовым,
Хоць, часам, і нішчымніца была.
Разводзіў весела гармонік Грышка.
І ўсе шасцёра падпявалі ў лад.
Мы вырасталі з песняю і кніжкай.
Няўжо той час не вернецца назад?
“Язміну куст бабуля пасадзіла”, –
далей чытаю з-пад яго пяра.
Куды б мяне дарогі ні вадзілі,
Мне не хапала нашага двара.
Размотваецца успамінаў стужка,
Як зацвіталі яблыні ў садку...
“Паспелі вішні, прыезджай, дачушка,” –
як многа шчасця у адным радку!
А як там дрэва на ускрайку вёскі,
Дзэ бусел склекатаў сабе жытло?
Так хутка праплываюць зімы-вёсны, –
Здаецца, ўчора гэта ўсё было.
Падносіць мама сырядою кубак...
Гатова сёння цалаваць той след,
Мы часта выступалі ў сельскім клубе,
А потым – разляцеліся у свет.
Па аднаму, як тыя буслянты,
Узмахнулі крыламі і ім – крыляць...
Жыве ў той хаце адзінокі тата,
Усё жыццё гатовы нас чакаць.
Ужо світае. Студзень. І марозна.
Паеду сёння. Раптам, заўтра – позна...

Птушкай параненай грэюся ў Вашых далонях...
Мрояцца песні, якія мне ўжо не спываць.

Клін жураўліны паціху ўзнімаецца ў вырай,
Мне да яго не ўзлянець, не дагнаць, не стрымаць.
Чуюць нябёсаў прастор мае белыя крылы,
Ды неапраданы прысуд: мне адной зімаваць.

Я спрабавала зімы надыход запаволіць.
Думала, рана зацягненца, сцішу тугу,
Што мне глухая зіма напяе-наскуголіць?
Песні яе зразумець я наўрад ці змагу.

Хоць бы адзіным крылом дасягнуць небакраю,
Марыла ж выпіць пачуццяў няутольных глытоў!
Мара мая белакрылай сцяжынкай растала,
Чыстай слязою скацілася ў гэты радок.

Боль неадчэпны ў сэрцы сваім прыхаваю.
Колькі адведзена мне яшчэ век марнаваць?
Моўчкі ступіць бы у бездань, бо прыдзецца – знаю

Горыч-самоту адной да канца дапіваць.

АДНА ЗЯМЛЯ

Зямля бацькоў – цудоўная зямля!
Пашчасціла і мне тут нарадзіцца.
Да скону дзён і зблізу і здаля
Табою, любы краі, мне ганарыцца.

Адна зямля у нас з табой, адна!
Дае нам сілы чистая крыніца,
Куды б мяне дарога ні вяла,
Табе жадаю нізка пакланіцца!

Мой краі рамонкаў, сініх васількоў,
Тут плакаць і смяяцца можна ўволю,
Тут сустракаюць дарагіх сяброў
І песняй звонкаю, і хлебам-соллю.

Я рада зноў вярнуцца ў родны дом.
Сустрэнцуць тут бярозы і таполі.
Пакуль гарыць рабіна пад акном,
Маленства казку не забыць ніколі!

Траіса Трафімава
– паэтка, журналіст. Нара-
дзілася на Случчыне. Скон-
чыла журфак БДУ. Аўтар
кніг паэзіі «Як зёлкі ад па-
кут...», «Паспелі вішні» ды
інш. Член Саюза журна-
лістаў Беларусі. Жыве ў
Маладэчне.

Царква ў Гальшанах.
але добра адносіліся да праваслаўнага насельніцтва. Соф'я Даніловіч, трэцяя жонка
Паўла Стэфана Сапегі, тая, што заказала знакамітый саркафаг Сапег, перадала ў
пажыццёвае ўладанне святару Гальшанскай царквы засценак Крывулі.

Пасля Брэсцкай Уніі 1596 г. на Беларусі распаўсюджваеца ўніяцтва. Ёсьць звесткі,
што царква ў Гальшанах была пераўтворана ва ўніяцкую. Вернікі маліліся на беларус-
кай мове па праваслаўнаму ўзору, але царква падпарадковалася Ватыкану. Уніяцтва
скасавана царскім урадам у 1839 годзе. Тры чвэрці насельніцтва Беларусі, якое было
уніятамі, улады зрабілі праваслаўнымі, невялікая частка перайшла ў католіцтва.

Дакументы сведчаць, што ў XIX ст. Гальшанскай царкве былі перададзены землі
фальварка каля в. Плябанцы плошчай у 72 дзесяціны.

Добра вядома, што ў XIX стагоддзі праваслаўны храм стаяў на вуліцы Замкавай.
У 40-х гадах будынак быў вельмі старым, відаць, пабудаваны ён быў у XVIII стагоддзі
пры Рэчы Паспалітай. Дах саламяны, сцены драўляныя і гнілія. Будынак быў такі
трухлявы, што царкву закрылі ў 1847 годзе, а ўсе царкоўныя службы для веруючых
мястечка праводзіліся ў Міхайлоўшчынскай царкве. Будынак разабралі.

Новы будынак пачаў будавацца ў 1848 годзе і закончаны ў 1852 г., ён быў драў-
ляны, прыстасаваны пад царкву. Гэта была звычайная сялянская хата з невялічкім
купалам. Кіраваў будаўніцтвам святар Іван Міхайлоўскі.

У 1865 годзе ў Гальшанах збіраецца часовая камісія, якая і вырашае пабудаваць
новую, каменнную царкву. Быў складзены каштарыс, выбраны праект. У народзе такія
церкви называлі «мураўёўкамі», бо зацверджаны быў тыповы праект будаўніцтва
церкваў на Беларусі губернатарам Віленскай губерні Мураўёвым, які жорстка па-
даваў пайстнанне 1863 года. Праз год на базарную плошчу прыхажане зvezlі вялікую
колькасць каменю, частку якога, як сведчыць дакумент, местачкоўцы разакралі.
Пры будаўніцтве царквы скарыстаны грошы з ахвяраванняў прыхажан. 500 рублёў
выдзеліў стацкі саветнік Аляксандар Васільевіч Гарбанёў, уладальнік замка. Селянін

Антон Зубовіч даў 50 рублёў, такую ж суму ўнёс святар Вікенцій Марціноўскі. Свяшчэнны сінод выдзеліў на будаўніцтва царквы 15566 рублёў.

У 1897 годзе пры царкве была адкрыта яшчэ адна школа – царкоўнапрыходская для дзяўчынек, дзе, аднак, вучыліся і дзяўчынкі з каталіцкіх сем'яў. Школа гэта працавала ў памяшканні ваенных казармаў, гэта значыць, у бытым кляштары. У Гальшанах у гэты час існавала і трохгадовая народная вучылішча.

У 1897 годзе святаром Свята-Георгіеўскай царквы ў Гальшанах быў назначаны Юзьвюк Уладзімір Парфір'евіч. Ужо пры ім 25 ліпеня 1900 года быў закладзены першы камень пад падмурак новага храма на месцы старой царквы, якая была ссунута крыху ўбок. На месцы будаўніцтва прыхажанамі насыпаны грунт, што дазволіла будаваць будынак царквы на грунце значна вышэй вуліцы. Усё гэта надавала будынку большую ўрачыстасць. Будаўніцтва закончана, і царква асвенчана 26 лістапада 1901 года.

У 1900 годзе ў мястэчку працавала 624 прыхаджан праваслаўнай царквы, сярод якіх 36 дваран і стацкіх, 314 ваеннага саслоўя, 54 мяшчан, 214 сялян, 6 чалавек духавенства. У гальшанскі прыход прыпісаны сяляне з вёсак Семернікі, Валовікі, Карабы ды іншых.

Хацелася б больш падрабязна звярнуць увагу на асобу святара Гальшанскай Свята-Георгіеўскай царквы Юзьвюка У.П. Гэта сапраўды чалавек, які заслугоўвае гэтай увагі. Нарадзіўся ён у 1868 годзе ў г. Высокое Брэсцкага павета ў сям'і пасломшчыка. У 1890 годзе скончыў Літоўскую духоўную семінарыю і быў накіраваны ў в. Міхайлоўшчына Ашмянскага павета святаром. Рана стаў удаўком, засталася дачка Яўгенія.

Айцец Уладзімір не толькі зрабіў цікавую службу ў царкве, але і праводзіў вялікую грамадскую работу сярод прыхажан, быў добрым дарадчыкам у жыццёвых спраўах насельніцтва, культурным чалавеком.

Пасля першай рускай рэвалюцыі ў 1907 годзе святар Юзьвюк У.П. стварае ў Гальшанах чарнасоцэнны “саюз рускага народа”, стараючыся ўгадзіць уладам. У гэты саюз удалося сагітаваць паштовага служчага, мясцовага настаўніка і некалькі паслухміных сялян. У той час панавала меркаванне і яно падтрымлівалася і насаджалася ўладамі, што праваслаўны – гэта рускі. У час выбараў 1907 года ў III Дзяржаўную Думу Юзьвюк У.П. выбіраецца ў склад выбарчыкаў дэпутатаў па Віленскай губерні ад гэтага саюза. А ў 1912 годзе гальшанскі святар выбіраецца дэпутатам IV Дзяржаўной Думы ў Санкт-Пецярбургу ад Віленскай губерні. Дэпутацкія паўнамоцтвы святара працягваліся да лютага 1917 года. А затым наступілі цяжкія часы. Войны, частыя змены ўлады, патрэбна было прыстасоўвацца да новых парадкаў, заставацца самім сабой, быць духоўным пастырам веруючых. У 1915 годзе ў час эвакуацыі з царквы вывозіцца найбольш каштоўная маёмасць на ўсход, астатнью ў 1918-19 гг. вывозіць немцы. Не падае духам святар і ў 1920-39 гг., наадварот, ён становіцца больш актыўным. На ўсю акругу вядомы яго царкоўны хор, яго пропаведзі. Але надышоў 1939 г. – другая сусветная вайна, а затым і 1941 г. – акупацыя Гальшан немцамі.

Перажыўшы такі палітычны і жыццёвы калейдаскоп, святар Юзьвюк У.П. мяняе і свае погляды. У 1941 годзе ў Гальшаны прыязджае група з нямецкай адміністрацыі г.Рыга, каб даведацца, хто працуе ў Ашмянскім раёне – літоўцы, палякі ці беларусы. І протаярэй Юзьвюк адказвае, што тут працуе больш беларусы, што ён сам беларускі святар, больш того, ён прытрымліваецца думкі, што трэба стварыць умовы

ХУТАРЫ

Ветрам паўночным не шэрую гуску адбіла
Люта ад выраю, – шызую хмару ўзняло
Сіверам свежым.
І хмара над золкай зямлёю астылай
Першай сцяжынкаю ўпала на першы лёд.
І ў прасторы бязмежным, – о, лёгкае дзіва!
Белы-бялюткі павольна пасыпаўся пух.
Ціша мацнела і стала ўрачыста-маўклівай,
Нібы прастор сам ад першага снегу аглух.
Ноччу гарэз-марозік прайшоўся, захрупаў снягамі,
Месяц самотна ўсміхнуўся (цымноцце сплыло)
І таямніча застыў, і павіс над палямі,
Над хутарамі ў прысадах Заходній былог.
У жоўта-зялёнym святле гэтай цьмянай, маркотнае ночы
З рамак няхітрых удумна глядзяць са сцяны
Вочы дзядзькоў-хутаранцаў, разумныя стойкія вочы,
Тых, што стаялі за волю, за праўду сваёй стараны.
Толькі, калі заскуголіць, завея –
«Жэніцца чэрці», як кажуць сяляне парой
Ой, неспакойна, трывожна і прыкра на сэрцы
Стане ў дзядзькоў-грамадоўцаў Заходній былог.
Хутар стамлёна рыпіць кожнай кроквой і латай,
Веџер-зласлівец імкненца растрэсці ў канец у палёх
Шапку страхі саламянай, і часам гуныцы у бяздонні
Дзікай віхуры зняслены енк і выццё і спалох.
Кураць цыгаркі тады грамадоўцы і кроочаць
З покуць ў покуць маўкліва ўсю нач напралёт,
Нібы прамову вялікую ўзяць яны хочуць
Пра парцэляцыю Крэсай, як прыйдуць на сход.
Ветрам паўночным не шэрiou гуску адбіла
Люта ад выраю, – шызую хмару ўзняло
Сіверам свежым.
І хмара над золкай зямлёю, астылай,
Першай сцяжынкаю ўпала на першы лёд.

Тайса Трафімава

ЭЛЕГІЯ

«Птушцы для палёту патрэбны два крылы»
Адам Мальдзіс

Марна імкнуся развеяць густое сутонне.
Колькі адведзена мне яшчэ век марнаваць?

Гандляр-гаршэчнік разявіў рот.
А ў гэты момант з цыганак хтосьці
Глячок пад паҳу, ды – шмыг! – за плот.
Зайграла скрылка. І хутка ў кола
Народ сабраўся, каб паглядзець.
Як важна танчыць такі вясёлы,
Але нязграбны танцор – мядзведь.
Забыўшы ўзрост свой, тугу і гора,
Хто разам танчыць, хто ў ладкі б'е.
І грош апошні таму танцору
Аддаць гатовы. І аддае.
А вось катрыншык. Тут птах з-за мора
Пісулькі цягне – варожыць лёс.
А ў тых пісульках – ні кроплі гора:
Каханне, шчасце, жыццё без слёз.
І вераць птушцы той добрай людзі.
Але, наўрад ці яе віна
У тым. Што шчасця нямнога будзе:
За ім цікуе злы птах – вайна.

Вячаслаў Міхасёнак

СІНЯЕ РЭХА

Сіняе рэха, далёкае рэха,
Тых непаўторных, пражытых гадоў,
Часам для болю, часам для ўцехі
Ты адгукнаешся ў роспачы сноў.
То жаўруком у вясновым блакіце,
То пастушком у засмужаны дзень,
То васільковай русалкай у жыце,
Часта завеяй, што кужаль прадзе.
Гучным звянком найчасцей, што ў школе
Час кантралюе з урока на ўрок.
Гуртам малодак, вясёлых даволі,
Што насміхаліся, мо, незнарок.
Мудрым наказам дзядоў пасівелых,
Замкамі – гонарам нашай зямлі,
Мітынгам, сцягам бел-чырвона-белым,
Што сваю годнасць усё ж збераглі.
Сіняе рэха, даверлівым словам
У мілай. Адзінай маёй старане
Ты адгукніся ўсім мне знаёмым
Нават тады, як не стане мяне.

Вячаслаў Міхасёнак
(1941) – паэт, краязнаўца. Нарадзіўся на Пастаўшчыне. Скончыў Мінскі педагістычны інстытут імя А. Горкага. Працаўваў настаўнікам на Маладечаншчыне. Аўтар кнігі «Сіняе рэха». Жыве ў Слуцку.

для аднаўлення Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўной царквы (незалежнай ад Масквы).

Вялікі складаны лёс выпаў яму. 8 разоў на яго жыцці змянялася ўлада. Рушыліся ідэалы. Будучы дэпутатам Дзяржаўнай Думы, вырашаў дзяржаўныя пытанні, супрацоўнічаў з элітай Расійскай Імперыі. Многім землякам памагаў у жыццёвых спраўах духоўна і матэрыяльна, выратоўваў душы і жыцці ў гады грамадзянскай вайны 1919 – 1920 гг. і ў гады Другой сусветнай вайны. У 1941 годзе ён дапамагаў вырвацца з-пад арышту і расправы жыхару в. Чуркі Шышко Аляксею Антонавічу, дэпутату Вярховнага Савета БССР 1940 г., дапамагаў іншым землякам, якім пагражала расправа ад фашыстай ці вываз на катаржныя работы ў Германію.

Протаярэй Юзывюк пражыў 75 гадоў і памёр у 1943 годзе сваёй смерцю. Пахаваны побач з храмам, дзе кожны дзень нёс добрае слова людзям на працягу свайго працяглага свядомага жыцця.

500 ГАДОЎ КАСЦЁЛУ ў ГАЛЬШАНАХ.

Каталіцтва на землі Беларусі прыйшло пазней за праваслаўе і пранікла сюды з заходу. Ужо ў XIII стагоддзі тут працаведвалі місіянеры. У сваіх справаздачах менавіта яны і ўпамінаюць упершыню ў дакументах краіну БЕЛАЯ РУСЬ. Але асабліва хутка распаўсюджвалася каталіцкая рэлігія пасля Крэўскай уніі 1385 года, калі Вялікі князь Вялікага Княства Літоўскага і кароль Польшчы Ягайла паабяцаў зрабіць жыхароў княства католікамі. Другая падзея, якая паўплывала на распаўсюджванне рымска-каталіцкай веры, была Гарадзельская ўнія 1413 г., даваўшая прывілеі каталіцкай шляхце. Пасля гэтых падзеяў, відаць, і ствараецца ў Гальшанах рымска-каталіцкі прыход, вядзецца богаслужэнне, вядзецца размова аб будаўніцтве храма. Як сведчыць гістарычна літаратура, такі храм у Гальшанах будуецца роўна 500 гадоў назад, у 1499 годзе. Храм гэты быў узвядзены ў цэнтры мястэчка, каля гандлёвой плошчы, на скрыжаванні вуліц. Месца было выбрана вельмі зручнае і бачнае з усіх напрамкаў. Як сведчыць археалагічныя раскопкі, храм быў невялікі, хутчэй за ўсё драўляны. Прывесчаны ён быў Яну Хрысціцелю.

У XV ст. гаспадарамі Гальшан сталі князі Гальшанскія. Менавіта яны і фундавалі будаўніцтва храма. Верагодна, у замку мястэчка тады пражываў Аляксандр Юр'евіч Гальшанскі (1440 - 1511), бо ў 1492 г., згодна з летапісам, расказваеца, што “магнаты літоўскія” сабраліся ў Гальшанах у князя Аляксандра, каб парайцца, каго ж

выбраць Вялікім князем. Аб гэтым піша і польскі храніст XVI ст. Мацей Стрыйкоўскі. Князь Аляксандр быў ужо католікам. У розныя гады ён займаў высокія дзяржаўныя пасады ў ВКЛ.

Вялікім абаронцам вучэння быў сын князя Аляксандра – Павел (каля 1490 - 1555). Гэта адзін з таленавітых праdstаўнікоў роду Гальшанскіх. Вучыўся ён у Кракаўскім універсітэце, дзе выявіў вялікія здольнасці да філософіі. Пазней вучыўся ў Рыме. Усё жыццё прысвяціў службенню каталіцкай рэлігіі. Быў прэлатам-архідыяканам касцёла св. Станіслава ў Вільні, біскупам у Луцку, з 1536 года стаў біскупам Віленскім. Карыстаўся славаю вялікай набожнасці і стараннасцю да службы, рабіў асабістыя запісы на карысць касцёла. Быў актыўным змагаром супраць рэфарматараў, за чысціню каталіцкага вучэння. Выхавацель будучага вялікага князя Жыгімonta Аўгуста. Пасля смерці ў Віленскім кафедральным саборы Паўлу Гальшанскаму было ўстаноўлена гранітнае надмагілле, якое захоўваецца да нашага часу. Але ў сваім уласным уладанні, Гальшанах, Павел Гальшанскі не змог перашкодзіць рэфармацыі.

У той час частка Гальшан належала Канстанціну Астрожскаму, гетману найвышшаму, вядомому палкаводцу (жонка Таццяна Сямёнаўна Гальшанская), яго сыну Іллі, затым удаве Іллі – Беаце Касцелецкай ды іншым. Хтосьці з уладальнікаў ласкова прыняў кальвіністай, перайшоў у іх веру і адабраў у католікаў касцёл. Будынак храма перабудавалі. Відаць, вучэнне кальвінізму ўспрынялі і местачкоўцы. Так да Гальшан дакацілася рэфармацыя.

Наступіла другая палова XVI стагоддзя. Ад князёў Гальшанскіх у гэты час Гальшаны пераходзяць ва ўладанне Сапег. Адзін з іх, Павел Стэфан Сапега (1565-1635), герой вайны пад Смаленскам, пасяляеца ў Гальшанах, узводзіць новы, прыгожы замак за мястэчкам, адкрывае паперню, вядомую ў ВКЛ, выганяе кальвіністай і ўзводзіць новы будынак касцёла. Ён жа запрашае айцоў францысканцаў і будзе ў Гальшанах кляштар. Невядома, што стала са старым будынкам касцёла, ці ён згарэў ці быў разабраны да падмурка. Хутчэй за ўсё ён згарэў, бо пажары часта бушавала ў мястэчку. Такія дагадкі сустракаюцца ў касцёльных справаздачах пазнейшага часу.

Па запрашенню Паўла Сапегі ў Гальшанах у пачатку XVII стагоддзя пабывалі праdstаўнікі ордэна францысканцаў. Яны агледзілі месца новага будынка касцёла, якое ім спадабалася. Новы касцёл і кляштар парашунача хутка былі ўзведзены і асвенчаны 6 жніўня 1618 года віленскім епіскапам Еўстафіем Раловічам. Касцёл атрымаў назуву Яна Хрысціцеля і Яна Евангеліста. Кіраўнікамі кляштара сюды былі прызначаны манахі – францысканцы а. Бонавентура Ракоўскі і а. Іахім.

Павел Стэфан Сапега падараваў касцёлу прыгожую рызу, упрыгожаную каштоўнымі камяніямі і пэрламі, адліў на свае сродкі вялікі звон з надпісам “Павел Сапега, уладальнік Гальшан, пад-канцлер ВКЛ”, падараваў каштоўны посуд для літургіі. Кляштару Павел Сапега выдзяліў зямлю з вёскай Плябанцы, паперню, пабудаваную на “прускі лад”, вадзяны млын, значную суму грошай, вялікую колькасць воску, віна. Ён жа абавязаўся штогод даваць працукты для манахаў. Пазней адзін з уладальнікаў замка замест клопатаў па выдачы штогод працуктаў перадаў кляштару ўзамен вёску Норшты. У касцёле яшчэ напярэдадні другой сусветнай вайны захоўвалася рыза, вышытая адной з князёўнай Сапежанскай слуцкім паясамі, і лёс якой невядомы. На гроши П.Сапегі быў пабудаваны шпіタル.

Новы будынак касцёла быў прамавугольны ў плане з паўкруглай выступающей

Без атруты папіць вады...
Але раптам знікаюць мары.
Быццам матчынай калыханкі
Ужо назад не вярнуць, хоць плач ты,
Змытых бурнай вадой слядоў.
Зноў над хвалямі ўюцца хмары,
Зноў грымяць, зіхацяць маланкі,
І крыжы пайстаюць, як мачты
Затанулых навек гадоў.

УСПАМІН ПРА КРЭВА

Мястэчка Крэва, павет Ашмянскі
Час маладосці маіх бацькоў.
Нядзельны ранак. Кірмаш сялянскі
Ля замка, сведкі сівых вякоў.
Шуміць, віруе пад небам Боскім
Кірмаш святочны, як баль п'яны.
Гамоняць людзі, скрыпяць павозкі,
А над касцёлам пяюць званы.
Сягоння ў Крэва з усёй акругі
Зрабіць пакупкі сабраўся люд:
Каго тканіны, каго папругі,
Каго баранкі цікавяць тут.
Тут можна выбраць усё, што трэба.
Навезлі ў Крэва з усіх куткоў
Збаноў, кадушак, прысмакаў, хлеба,
Льняных палотнаў і ручнікоў...
Тут можна разам уладзіць справы,
Купіць тавары, сустрэць сяброў.
А можна праста дзеля забавы
Пашвэндаць важна ля гандляроў.
І праплываюць паміж радкамі
Чароды дзядзек ды іх кабет.
Сядзяць па вёсках сваіх вякамі –
Кірмаш дазволіў пабачыць свет.

Вось прыгажуна. Касіца ў стужках.
Сядзіць на возе, як на паказ.
Напэўна, бацька сваю дачушку
На людзі вывез у першы раз.
Што за адзенне! Тут кожны ахне.
Яшчэ бабулін, відаць, убор.
І хоць ён цвіллю, здаецца, пахне,
Але ж якія фасон ды ўзор!
І ў захапленні ад прыгажосці

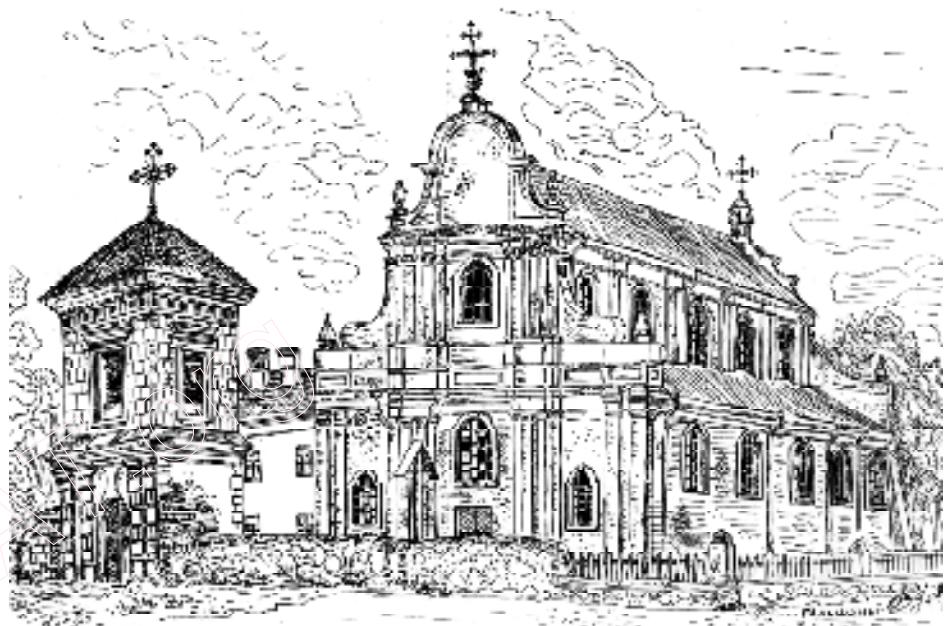
Хай ён стане сягоння маім палатном.
І няхай будзе так:
Я туман размалюю падманам,
Светлай марай напоўню ды ранішнім сном.
Хай глядач адпачне,
Калі будзе дзівіцца на твор мой.
Хай прыглушыць праблемы мой лёгкі пейзаж.
І ўжо мрояцца мне
Фантастычныя дзіўныя формы,
І з'яўляеца вобразаў зыбкі міраж...
Я ўжо бачу свой твор:
Будзэ замак, ад сонца бліскучы,
Будуць райскія птушкі на пышных лугах.
Будзэ ў кветках прастор,
Будзэ лес, што зусім не дрымучы,
І алені там будуць на стройных нагах.
Я пачаў працаўцаць.
Вось узніклі абрывы прадметаў.
З цягам часу іх бачна ясней і ясней.
Стай туман раставаць.
І тады спакваля, непрыкметна
Ажываць стай пейзаж на маім палатне.
Толькі што ж перад мной?
Ад карціны такой стай я хмуры
(Каб яшчэ хто быў побач, то, напэўна б, самлеў):
Яма з жыжай свіной,
Лес асоту, аблезлыя куры,
Замест замка – гнілы, паўразбураны хлеў...

Аляксандар Камінскі
(1965) – паэт, краязнаўца.
Нарадзіўся ў Крэве. Скончыў
мясцовую школу і Мінскі інстытут замежных моваў.
Працуе настаўнікам французскай мовы ў Крэўскай
сярэдняй школе. Цікавіца
археалогія, нумізматыка,
краязнаўствам.

KRЭЎSKAE MOPA

Я далёка жыву ад мора
І не чую пераліваў штурму,
Але варта зайсці на ўзгорак
І на Крэва адтуль зірнуць –
Чую штуром. Бо бурліць прастора
Ад пагоркаў, што маюць форму
Бурных хваляў. Ну чым не мора!
Эх, здаецца, туды б нырнуцы!
Паглядзець, што скавалі хвалі,
Дух свой даўніны панюхаць,
Дакрануцца да сценаў храмаў,
Што забралі ад нас гады;
Паспяваць, што дзяды спявалі,
Звон разбітых званоў паслухаць,
Паблukaць па зямлі без шнараў,

Старајсціны касцёл ў Гальшанах.

апісданай часткай. Будынак меў тры купалы. Вялікі купал як бы навісаў над асноўнай
часткай будынка ў цэнтры касцёла. Гэты купал меў адно акно, якое нічым не закры-
валася. Два купалы ў храме знаходзіліся над капліцамі. Над капліцай св. Францішка
купал меў 8 акон, пакрыты быў саломай. У самай капліцы акрамя фігуры св. Францішка
знаходзіліся скульптурныя партрэты прадстаўнікоў княжацкага роду Сапег. Трэці
купал меў назыву фундатараў, пакрыты быў гонтай. У цэнтры капліцы знаходзілася
Распяцце Хрыста і надмагілле П. Сапегі і яго трох жонак у выглядзе шматяруснага
збудавання-алтара. Фігуры жонак былі размешчаны адна над другой, “сам чацвёрты
зверху царствууючы”. Акрамя гэтых чатырох фігур у алтар уваходзіла 9 вялікіх фігур
з алебастру і два анёлы.

Касцёл меў 7 алтароў. Галоўны алтар Яна Хрысціцеля быў аздоблен разьбой па
дрэву. У храме многа было дарагіх абразоў, адзення з дарагіх тканін, посуду з серабра
з пазалотай, з каштоўнымі камянімі. Такое апісанне дае інвентар 1675 года.

З трох бакоў касцёл акружалі могілкі, а з чацвёртага боку да сцяны быў прыбу-
даваны кляштар. Уваход у касцёл быў праз вялікі прытвор – паўкруглу прыбудову.
На версе прытвора быў невялікі купал у выглядзе шлема. Праз прытвор вёў выхад
на галерэю ўнутранага двара кляштара. Каля касцёла стаяла драўляная званіца на
чатырох слупах, насупраць прытвора. Агароджа вакол касцёла і кляштара – драў-
ляная.

Пры Гальшанскім касцёле існавала брацтва св. Анны, заснаванае ў 1634 годзе.

Гэта суполка веруючых пры храме. Члены брацтва арганізоўвалі школы, агульныя святы, дапамагалі бедным і хворм.

У XVIII стагоддзі будынак касцёла патрабаваў капітальнага рамонту. Гэты рамонт адбыўся ў 70 – 80 гадах XVIII стагоддзя пры непасрэдным кіраўніцтве ксяндза М. Тонкеля. Будынак быў разбураны, засталася толькі частка сцен. Асабліва пацярпела надмагілле Сапег. Скульптуры былі пашкоджаны, архітэкчурныя дэталі праста паламаны. Кіраўніцтва кляштара нават падало ў суд на ксянду.

У 80-х гадах XVIII стагоддзя будынак касцёла быў адбудаваны, а ў 90-х распісаны сцены і закончана афармленне інтэр'ера. Новы будынак касцёла пераарыентаваны. Яго выгляд захаваўся да нашага часу. Вось як апісваюць касцёл архітэктары: “Будынак прамавугольны ў плане, галоўны фасад і апсідная частка мае рысы барока... Вertyкальны падзел галоўнага фасада пілястрамі на трох частках адпавядзе падзе-лу ўнутранай прасторы на трох нефах. Цэнтральны неф перакрыты цыліндрычным скляпеннем..., бакавыя маюць крыжкападобныя скляпенні”. Касцёл мае 8 алтароў. Эмацыянальны акцэнт касцёла – фрэска на сцяне галоўнага алтара. Яна ўражвае. Вось як піша аб гэтым пісьменніца Вольга Інатава: “Будынак касцёла ўражвае цэлас-насцю аб’ёмнай будовы, манументальнімі формамі. Найбольш жа цікава ўнутры. Распісаны ён прыгожа і малітвічна, і зязненне свечак у час набажэнстваў, вітражы, роспіс сцен, паўкружжа апсіды надаюць яму выгляд пышнасці... Гэта сапраўды пышнасць – раскошны храм, музыка..., прыгожая ляпніна. Набажэнствы нездарма ператвараліся ў грандыёзнае відовішча, падчас якога раскрываліся чалавечыя душы...”

Інвентар 1798 года дае апісанне будынка кляштара. Будынак быў пакрыты саломай, часткова чарапіцай, падлога драўляная ці цагляная, вокны з алавянім пераплётам. У будынку знаходзілася 28 келій, дзе жылі манахі, акрамя таго кухня, кладовая, ваксовая. Пад кляштарам знаходзіліся падвалы, якія выкарыстоўваліся для пахавання памёршых манахau. У пачатку XIX стагоддзя ў кляштары яшчэ захаваліся рэшткі некалі багатай бібліятэкі – усяго каля 250 кніг.

Кляштар францысканцаў быў закрыты царскімі ўладамі пасля польскага паўстання ў 1832 годзе і ў яго будынку была размешчана вайсковая часць.

З дауніх часоў Гальшаны былі вядомымі не толькі сваімі святынямі. Людзі таксама сваімі добрымі справамі славілі сваю Бацькаўшчыну.

У 1678 годзе ў Гальшанах нарадзіўся вядомы на Беларусі ў першай трэці XVIII стагоддзя таленавіты педагог і каталіцкі публіцыст Керсніцкі Анастазы Людовік. Вучыўся ён у Вільні, Пінску, працаўваў выкладчыкам у езуіцкіх калегіумах Гродна, Варшавы, Слуцку, у Віленскай езуіцкай акадэміі. За красамоўства яго называлі Перыклам. На-пісаў многа навуковых артыкулаў, выдаў некалькі кніг. Найбольш значныя яго творы “Ключ да скарбай сардэчных”, “Вольны голас нядзельных прамоў”. Крытыкаваў дзяржаўны лад Рэчы Паспалітай, паводзіны магнатаў, абараняў чысціню вучэння каталіцызму. Памёр Керсніцкі А.Л. у 1733 годзе.

У апісаннях касцёла пачатку XIX стагоддзя храм называецца парафіяльным. У 1821 і 1828 гадах будынак гарэў. У 1844 годзе цэнтральная частка даху была пакрыта чарапіцай, ніжні дах ад рыначнай плошчы гонтай, а з боку кляштара – саломай. У пачатку XIX стагоддзя была пабудавана двухпавярховая мураваная капліца.

У апісанні касцёла за 1849 год указваецца назначэнне яго трох падвалоў. У адным былі пахаваны фундатары Сапегі, у другім – знакамітая прыхажане, у трэцім

І ёй не патрэбна чужога
Ні сына, ні мовы, ні Бога,
Нічога чужога, нічога!

ЛАРЫСЕ ГЕНІЮШ

Воля на чужыне,
На Радзіме краты.
Выбар- невялікі,
Толькі выбар ёсць.
Вечер сумна вые,
Воўчи ценъ ля хаты
У зубах трymае,
Згаладалы, косць.

Зойдзе ценъ на ганак --
Не кажы нічога.
Добра што на свеце
Ёсць яшчэ сабры.
Свечка асвятляе
І крыжы, і Бога.
Свечка светла плача,
Свечка не гарыць.

А навокал цёмана,
Нібы ў дамавіне.
А навокал цені,
А навокал — сон.
Толькі вечер вые.
Вечер у Айчыне
З могілак узніты
Крыламі варон.

І пачата споведзь
Прад людзьмі і Богам.
І пачуты слова,
І пачуты крык.
Толькі на Айчыну
Помніца дарога,
Дзе ў руцэ Айчыны
З дыяменту цвік.

Аляксандар Камінскі

МАСТАК

Я сягоння – мастак.
Я саджуся прад белым туманам –

Што ўратуе мяне ад патопу,
Што затопіць і змые Еўропу,
Дзе стаіць мая родная хата,
Дзе жывуць мае мама і тата
І Еўропа якім невядома,
Бо жывуць яны тут, яны – дома,
І дажджу ім павек не баяцца,
Ім праз дождж на дарогу ўгледацца,
Па якой разбрыйліся іх дзецы
Па самотным, як могілкі, свеце.
Дождж ідзе, але ен перастане,
Сонца з хмароу усё-ткі прагляне,
Бо ў Еўропе стаіць мая хата,
Дзе жывуць мае мама і тата.

ВІНЦЭНТУ ДУНІНУ-МАРЦІНКЕВІЧУ

Нятрэба чужога, нятрэба чужога!
Ні грошай, ні мовы, ні Бога, –
Нічога нятрэба чужога!
Мужык беларускі — мужык,
Ён слухацца пана прывык.
Ён з панам разумным — разумны,
Ды толькі вось пан нешта сумны.
І царскія ўлады — не рады.
Шпікі, як сабакі, ля хаты.
Якую ён школку трymае?
Няўжо ён законаў не знае?
А пану шчэ сніцца паўстанне
І верыцца ў светлае ранне,
Ды толькі нятрэба чужога:
Ні прауды, ні волі, нічога,
Нічога нятрэба чужога!
...Вяты за вакном завываюць,
Снягамі агонь засыпаюць,
Дзе чуюцца крыкі і смех.
І сыплецца, сыплецца снег
На ліпу, на хату, на долю.
І свечка асвечвае волю,
Якой не было і ці будзе.
За вокнамі мроі і людзі,
Надзеі, бяды, спадзяніні
І белая, сумная пані,
Якая сустрэчы чакае,
Якая адна і святая

— ксяндзы.

У 1906 годзе на званіцы знаходзіліся тры званы, адзін з іх важкі 400 кг, адліты ў 1725 годзе, другі — 240 кг, адліты ў 1806 годзе, трэці — 80 кг, адліты ў 1883 годзе.

1863 г. Паўстанне на Беларусі і Літве. Прыхажанін Гальшанская касцёла, сын памешышка з в. Бальванішкі Зыгмунд Мінейка плануе зрабіць Гальшаны цэнтрам паўстання ў Ашмянскім павеце. З. Мінейку актыўна аказвае дапамогу гальшанскім ксёндз Жабо. Пасля паражэння паўстання святар быў высланы ў Аланецкую губернію (Расія).

У 1915 — 1918 г. Гальшаны былі акупіраваны войскамі кайзераўскай Германіі. У час нямецкай акупацыі тут часта бываў Фердынанд Рушчыц, вядомы мастак, які жыў у маёнтку Багданава. Ён даваў парады нямецкаму мастаку, рабіўшаму спробы рэстаўрацыі фрэсак у касцёле.

У спіску прыхажан касцёла ў канцы XIX стагоддзя лічылася сям'я Астрамовічаў з Навасяд Гальшанскай воласці. З гэтай сям'і выйшаў беларускі паэт Андрэй Зязюля, сапраўднае імя — Астрамовіч Аляксандар Сцяпанавіч (1878 — 1921 г.). Скончыў духоўную семінарыю, працаўваў ксяндзам, вёў службу па-беларуску, пісаў вершы, паэмы на беларускай мове, дасылаў іх у газету “Наша Ніва” і другія выданні, выпускаў свае зборнікі. Сярод іх “Аленчына вяселле”, “З роднага загону” ды іншыя. Айцец Аляксандар Астрамовіч у 1917 г. быў адным з арганізатораў з’езда каталіцкага духовенства ў Мінску, цалкам падтрымаў утварэнне Беларускай Народнай Рэспублікі ў 1918 г.

Прадаўжалінікам справы Андрэя Зязюлі быў Вінцук Адважны, сапраўднае імя — Германовіч Язэп Станіслававіч (1890 — 1978 г.г.). Нарадзіўся ў Гальшанах на вуліцы Трабской. Закончыў духоўную семінарыю, стаў ксяндзам. Таксама любіў родную мову, вёў службу ў касцёле на беларускай мове. У 20 — 30-х г.г. ва ўмовах Заходніяй Беларусі пісаў многа вершаў, аповесцяў, паэм. Найбольш вядомыя — “Хлапец”, “Як Казюк збираўся да споведзі”, “Казюковое жанімства” і многія іншыя. Сядзеў у сталінскіх лагерах, з 1956 года жыў у Лондане, дзе выдаваў часопіс “Божым шляхам”.

У пачатку 30-х гадоў пры Польшчы ў Гальшанах аднаўляецца дзейнасць кляштара. Мана什кі атрымалі 2 гектары зямлі, зямлю пад агарод, гаспадарчыя пабудовы. Яны праводзілі работу з насельніцтвам, асабліва з дзецімі, прадавалі хлеб, які выпякалі самі, арганізавалі дзіцячы сад, невялікую швейную майстэрню, дзе вучылі дзячынік шыць, вышываць. У 1929 годзе будынак касцёла быў перакрыты ацынкованай бляхай. У 1931 — 33 гадах пры кляштары яшчэ існавала бібліятэка, якая налічвала 158 старадрукаваных кніг XVII — XVIII ст. Лёс іх неўядомы, зніклі яны ў час другой сусветнай вайны.

Касцёл перажыў складаны перыяд даваеннага, ваеннага, паслявеннага часу. У 1939 годзе трагічна гіне айцец Родзька, у 1942 г. — айцец П. Аранскі.

У 50-х гадах у Заходніяй Беларусі ідзе станаўленне савецкай улады, калектывізацыя, у лясах яшчэ дзейнічаюць атрады Арміі Краёўай. У гэты час уладамі і быў закрыты Гальшанская касцёл (1956 г.). Наступіў трагічны перыяд. Зніклі каштоўныя абразы, посуд, архіў, бібліятэка, іншая маёмасць. Знішчаны старадауні арган. Вялікую лепту ў разбурэнне маёмасці касцёла і кляштара ўнеслі выхаванцы дзіцячага дома (адкрыты ў 1947 г.), дапаможнай школы-інтэрната (з 1962 г.), размешчаных у памяшканні кляштара. Але ці дзецы разабралі касцёльныя печы, гранітныя пліты, вынеслі абразы, якія і цяпер цяжка адшукаць?

Пасля заканчэння перыяду наступу атэізму прыйшоў час адраджэння касцёла і кляштара. У 1990 годзе будынак касцёла перададзены вернікам. З вялікімі цяжкасцямі пачаўся рамонт будынка, не закончаны ён і да цяперашняга часу. Вельмі многа ў адраджэнні духоўнасці ў Гальшанах, у рамонце касцёла і кляштара зрабілі ксяндзы Людвік Барташак, Рышард Шкаповец. Айцец Станіслаў Садоўскі, які працуе ксяндзом цяпер у Гальшанах, працягвае добрую справу сваіх папярэднікаў. Прадаўжаеца рэстаўрацыя інтэр'ера, многа робіцца ў пытанні барацьбы з такой праблемай, як п'янства, ідуць заняткі з дзецьмі, праводзіцца работа з моладдзю. Памяшканне храма на святы, у выхадныя дні заўсёды перапоўнена.

У будынку кляштара размешчан філіял Мінскага мастацкага музея, там часта арганізоўваюцца цікавыя выстаўкі, амаль кожны дзень будынак кляштара і касцёла наведваюць групы турыстаў, што гаворыць аб цікавасці грамадзян Беларусі да нашых старадаўніх помнікаў.

Выкарыстаная літаратура:

1. Wolff J. *Kniaziowie Litewsko-ruscy od konca XIV w. W.*, 1895
2. Puławski K. *Książęta Holszanscy. Kr.*, 1887
3. Jankowski Cz. *Oszmianski powiat*, t.1. СПБ., 1896
4. Бирало А.А. *Философская и общественная мысль в Белоруссии и Литве в конце XVII – середине XVIII в.* изд. БГУ. Мн., 1971
5. Энцыклапедыя гісторыі Беларусі, т. 2. Мн., 1994 г.
6. Кукуня О.Г. *Францисканский монастырь в Гольшанах. Историко-архивные и библиографические изыскания. Белрестоврация*, 1989 г.
7. *Восстание 1863 г. Материалы и документы. Москва – Вроцлав. Наука. Москва, 1964 г.*
8. *Инвентарная опись костела в Гольшанах за 1885 г.*
9. Архіў аўтара.

I шумеў, як кагал, Беларускі вакзал
I хацелася мне, як напіцца, дамоў.
I мне рускі паэт пра Расію казаў
I глядзеў на мяне з-пад мангалаўскіх броў.

Той Расіі даўно ўжо на свеце няма,
Як і той Беларусі няма ўжо даўно.
I з Расіі да нас зноў прыходзіць зіма,
Мы ў Расію взязем свой тытунь і віно.

БАЛАДА ГОРАДА

Ты гэты горад не любіў ніколі,
Бо шэры ён, як крушня ў полі,
Дзе толькі, часам, груганы і вецер,
Як мroi, пралятуць. Ізноўку вечар
На горад падае, нібы забіты,
I цемраю, нібы вадой, заліты
Не хутка горад выплыве на ранак,
Дзе ты, стамлённы, ад каханак
Вяртацца будзеш, нібы грэшнік з раю,
У камяніцу, дзе цябе чакаюць
Халодная пасцель і кубак кавы,
Як вугаль, чорнай і, як дым, гаркавай.
I дзень пачнецца, бы праб'юцца травы
Mіж камянеў, дзе груганы і вецер,
Дзе шкло разбітае, як зоркі, свеціць,
Не асвятляючы нічога...
Не асвятляючы нічога...

* * *

Гэты дождж, як пачатак патопу,
Што затопіць і змые Еўропу
I не будзе ні Мінска, ні Прагі, ні Бона,
I не будзе дзе сесці варонам,
Што сягоння лятаюць над намі,
Як над вулічнымі ліхтарамі
Матылі, што ад смерці ўцякаюць
I ў дажджы, як смяцё, адплываюць
У нябыт па канавах глыбокіх.
I праз дождж я іду адзінокі.
Парасон над сабою трymаю,
Нібы ў думках малітву чытаю,

Нібы над вогнішчам аціхлыム дым,
Нібы дарога на вясновым лёдзе,
Канчаецца дваццатае стагоддзе.

І ты глядзіш на свет, як дамавіну,
Дзе шчэ не ўсё змярцвела, адцвіло,
Дзе нашых дзён самотнае свято
Анёлы носяць Богу, быццам гліну,
І ты глядзіш на свет, як дамавіну.

Канчаецца дваццатае стагоддзе,
Нібы ў пустэльні шлях за небасхіл,
Нібыта з-пад вазоў дзядоўскіх пыл,
Нібыта крык у знішчанай прыродзе,
Канчаецца дваццатае стагоддзе.

НА ЗАБЫТЫХ КЛАДАХ

Тут густая трава, як зялёны пажар,
Як свято незямное, што рвеца з-за хмар
І знікае прад намі, як прывід, як сон.

І трава, нібы смерць, ахінае цябе
І прад мной ты знікаеш, як дзень, у журбе,
І глядзіш ты навокал, нібыта Харон.

На забытых магілах струхнелі крыжы,
Дзе жалеза было – там чарноце іржы,
Там спакой і раса, і там смеце і пыл.

І мы пройдзем, як цені, з табой праз клады
І ніколі мы болей не прыйдзем сюды,
Як не выйдзе ніхто і ніколі з магіл.

* * *

Я вучыўся ў Ресіі ў савецкай Маскве
Піць віно і любіць гэты свет за свято,
Што заплаўлена ў росах, блішчыць на траве,
Як у памяці тое, што ўчора было.

Я хадзіў па Маскве і не бачыў Масквы,
Той, што ў кніжках вялікіх вялікай была.
Я ішоў у царкву і выходзіў з царквы,
Як выходзіць цяплю з веснавога святла.

ЭПІСТАЛЯРЫЙ

ЛІСТЫ ЗОСЬКІ ВЕРАС¹ ДА ГЕНАДЗЯ КАХАНОЎСКАГА

Вільня

1/1. 71г.

Паважаны Генадзь Аляксандраўіч

Сардэчна дзякую за весткі аб Я.Патаповічу. Уявіце сабе маё зьдзіўленыне, калі я даведалася з Вашага лісту, што Я.П. быў вучням Віленскай Беларускай Гімназіі і студэнтам Віленскага Універсітэту. Я Яго асабіста ня ведала. Пісаў лісты, прысылаў свае працы, загадкі, разгадкі, падпісваючы: Янка Патаповіч. в.Рачканы, і туды ўвесел час пасыпалася Яму "Заранка"²? На што была патрэбная такая канспірацыя? Не разумею...

І ад нікога, ні ад вучняў В.Б.Г., ні ад студэнтаў я ніколі аб ім нічога ня чула. Дзіўна...

З гэтага вынікае, што я нічога аб ім напісаць не могу. Падам толькі Яго працы, друкаваныя ў "Заранцы" у 1927, 28 і 29 г. Магчыма, ёсьць што-небудзь і ў двух нумерах за 1931 г., але, на жаль, я іх ня маю. Этыя нумары, а разам і ўвесел архіў "Заранкі": лісты дзяяцей, рукапісы, рэчі, усё пад час вайны загінула. Калі гэтай "Заранкі" за 1931 г. у Вас ў Музэі няма, то трэба звязрнуцца да "Маладога Дзядка" – С.М.Новіка-Пянона³. Ён мае. Я яго запытаюся.

Адзначыць 60 г. з дня нараджэння Я.П., зразумела, трэба абавязкова. Можа Вы самі, або гр.Калеснік напіша ў ЛіМ. Але цi гэта дасыць дарогу Я.П.-чу ў энцыклапедыю? Чым кіруюцца галоўныя рэдактары энцыклапедыі – ні ведаю. Але маю такі прыклад. У Мастоўскім раёне Гродзеншчыны мійсцовым паследнікам Mіхась Явар вельмі цэніцца. Моладзь знайшла Яго магілу, апякуеца ёю; бюст М.Явара стаіць у Школьным музэі Гудзевіцкай школы. У 1968 г., калі я была ў Гудзевічах, шмат гаварылася, каб паставіць помнік на магіле. Але тут завялікія цяжкасці: дазвол і г.д.

Ня дзіва, што моладзь хацела, каб імя іх "земляка" патрафіла на старонкі энцыклапедыі. Напісалі кароткую зацемку, і выкладчык беларускай мовы і літаратуры асабіста аддаў яе ў рэдакцыю "Полымя". Гэта было меныш-больш 1,5 г. таму. І ўсё... ні адказу, ні гуку. Прасілі мяне даведацца праз знаёмых. Выніку ніякага. Машаць... Чаму? У кніжцы "Наднёманскія былі" ёсьць жа вестка пра М.Явара і Яго біографія...

Яшчэ раз шчыра дзякую за адказ, а таксама за Навагоднія пажаданыні. Узаемна жадаю Вам усяго самага найлепшага! Здароўя, яснага настрою, спору ў працы.

З пашанай

Л.Войцікава.

У гасцях у Зоські Верас.

Стаяць злева направа: ?, ?, Юрка Луцкевіч, Аляксей Пяткевіч, Зоська Верас, ?, ? Генадзь Каханоўскі. Вільня . Канец 70-х гадоў.

25/X. 76 г.

Вільня.

Паважаны Генадзь Аляксандравіч.

Учора я атрымала ліст ад Міхася Забэйды⁴. Ён піша, што на просьбу Маладэчанскага музэю выслаў пłyту з песнямі і альманах “Белавежа” з Яго ўспамінамі і ня мае ніякай весткі, ці гэта дайшло. М.З. піша, што вельмі дрэнна чуеца. Найбольш ляжыць, нават, у сталоўку цяжка пайсьці. Я пыталася, ці Яму прыслалі Цётку і Ядвігіна Ш. На жаль, не паслалі ні аднаго ні другога. Толькі атрымаў “Песьня – душа народа” (ээта Р.Шырма?), але ў гэтай кніжцы не хапае 33 старонак! Што гэта можа быць?

Цётку я пасылаю, бо маю 2 экзэмпляры. А С.М.Новіка прасіла, каб пастараўся высласць Ядвігіна Ш. Але, ці Ён дастане? Што будзе стараца, то напэўна, бо з М.З. знаёмы асабіста.

Так няспадзявана наскочыла зіма, што Вы і не пасьпелі прыехаць па кветкі. Я насенне пазьбірала ўсё што высыпела. А флянсы і адросткі трэба адлажыць да вясны. Калі я не дачакаю, то дачка ўсім з Вамі падзеліца.

Усяго найлепшага.

Л.Воціка.

Мы ѯдзем ад бацькоўскіх дамоў і магіл
І над намі анёламі лётае пыл.
Мы спяшаемся ў дом, што стаіць за гарамі,
Нам гавораць, што ўсе мы там будзем панамі.
Колькі ж дзен мы ѯдзем, мы не помнім, не знаем,
Як на птушак на райскіх, на варон паглядаем...
Перад намі туман. Следам вецер ляціць. Нас не любіць ніхто...
А за што нас любіць?

* * *

Зноўку змрочна, дажджліва, сцюдзёна і шэра
І за вокнамі дрэвы, нібы на кладах.
Мы сядзім у замкнутых ад свету кватэрах
І прад восенню ў нас, нібы сон, жыве страх.

І няма нам ратунку і няма для нас смерці,
Але й гэта жыццё, як пад ветрам лісце.
І нясу я ў сабе, нібы ліст у канверце,
Што напісаны Богу, душу і жыцце.

Мы ў Еўропе жывем, а Еўропы не знаем,
І наогул: ці ёсць мы на гэтай зямлі?
Над Еўропай фанераю мы пралятаем,
І ў карцінах знікаем Сальвадора Далі.

МНЕ СНІЛАСЯ ВІЛЬНЯ

Як кветак букет на шляхецкай магіле,
Зноў Вільня майм уладарыла сном,
Калі мяне ў Вільню, бы ў Храм, не пусцілі,
Нібы гандляра, што гандлюе віном.
...Я спаў і прачнуўся і ўбачыў дарогу,
Якой мне да Вільні ісці і ісці,
Нібыта адвечнай дарогай да Бога,
Нібыта агню па апалым лісці
Да свечак у Храме, які ѿчэ ствараем,
Якога няма і ці будзе зусім...
Мне снілася Вільня, як Храм перад раем,
Мне снілася Вільня, як Ерусалім.

* * *

Канчаецца дваццатае стагоддзе,
Нібы жыццё канчаецца зусім,

АФІЦЭРАМ ВОЙСКА БНР

Вы ўстаньце зь нябыту, спадары афіцэры,
І мяне расстраліяцце за маўчаныне, спакой,
І за тое, што я гэтулькі часу ня верыў,
Ні ў Бога, ні ў д'ябла, а ўладзе чужой.
Не счарнеліся вашыя з Пагоняй пагоны,
Нібы сонца і стужкі ў пакутнай зямлі...
Бальшавіцкая шашка бліскавіцай шалёнаі
Адбірала жыцьцё і забірала палі.
На якіх вы ўзрасталі, спазнавалі волю.
Вас нямнога было, і вас ня знае народ.
Ды мы вашай крыві не забудзем ніколі:
Ні празь пяць, ні празь дзесяць, ні праз тысячу год.
Беларускага войска залатыя пагоны
Родных рэчак, азёр вы залочыце дно.
Колькі год мы трывалі ў бальшавіцкім палоне
І самоту па вам залівалі віном.
Дык устаньце зь нябыту, спадары афіцэры!
Нам ня ўстаць аніколі з пакутнай зямлі...
Чую голас зь нябыту над прасторайю шэрай,
Дзе мы столькі гадоў, быццам нямая жылі.

* * *

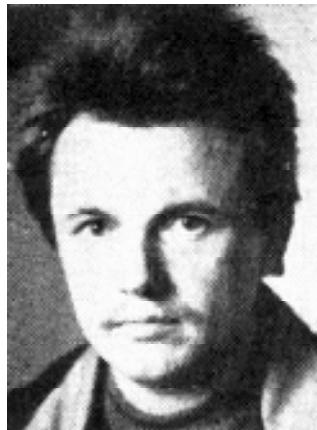
Балотныя людзі балотнай краіны
Любяць бананы і апельсіны.
На карце краіну шукаць нам дарма –
Гэтай краіны на карце няма.

Там хочуць як лепш для сябе і прыроды,
Вынік адзін і ва ўсім – як заўсёды.
Там могуць спрачацца пра тое, як жыць,
Жыць там даводзіцца – як набяжыць.

Балотныя людзі балотнай краіны
Знікнуць са свету аднойчы павінны.
Не шкода мне будзе балотны народ,
Шкода мне будзе лясоў і балот...

* * *

Нас не любіць ніхто, бо не любім нікога
І пустая за намі, як пляшка, дарога.

Віктар Шніп (1960) – паэт. Нараадзіўся на Валожыншчыне. Скончыў Вышэйшыя літаратурныя курсы ў Маскве (1987). Аўтар кніг «Гронка святла», «Пошук радасці», «Горад Утопія» ды інш. Член Саюза пісьменнікаў Беларусі (1984) Жыве ў Мінску.

3/XI. 76

Вільня

Паважаны Генадзь Аляксандравіч.

А ўсё ж шкада, што Вы не змаглі прыехаць.

Да вясны са мной ўсё можа быць. Усё ж 85-ты. Але ня ў тым справа. У адным з лістоў Вы закранулі справу С.М.Новік – Я.Саламевіч⁵. Там ўсё няяснае і непрыемнае. Я.Саламевіч крыйдзіцца, што С.Новік не дае матэр'ялу аб Г.Леўчыку, а С.Н-к пакрыўджаны (і па моему мае права), што не прызнаюць Яго заслугаў у захаваныні рукапісаў Г.Леўчыка⁶. Я атрымала ад яго ліста яшчэ ў ліпні г.г., але нейдзе быў закінуўся і толькі цяпер яго знайшла. Ён піша: «У Слонімскай газэце “За перамогу Камунізму”, № 58(4937) за субботу, 15 мая 1976 г., на стр. 3-яй: “Літэратурныя наўны”. Зборнік вершаў земляка. Там у канцы сказана:

“Наш зямляк, кандыдат філ. науک І.У.Саламевіч складае зборнік выбраных твораў Г.Леўчыка для выдавецтва “Мастацкая Літэратура”. У сеім пісьме ён паведамляе, што ўжо знайшоў больш за сто вершаў і перакладаў, якія друкаеаліся ў газетах і часопісах дваццатых- трыццатых гадоў у былой Заходній Беларусі. І.Міско”. Ні слова аб тым, што рукапісы “Беларускага Жаўранка”, які прыгатавае ў свой час Г.Леўчык знайшоў і перахаваў С.Новік-Пляон. Ён ўсё перапісаў на машынцы у 3-х экзэмплярах: адзін адразу прыслалі мне, адзін даў Лідзіі Ів. Збралевіч, 1 – мае у сябе. І вось гэты пазычай Я.Саламевічу. З яго Я.С. выбірай вершы. Ці варта было сказаць аб гэтым? Як думаеце? Не дзіўлюся, што Ён адчувае гэта як крыйду. У субботу 30/X Я.Саламевіч быў у мяне. Я аб гэтым з Ім не гаварыла. Бо некалісі, ужо даўна, калі я высказалася, што да С.Новіка зусім, па моему, беспадстаўна дрэнна адносяцца, Я.С-ч мне сказаў: “Вы так думаеце, бо Яго ня знаеце...”

Я ведаю С.Н-ка ад 1927 г., ад пачатку выданья “Заранкі”, ведаю яго безкарысную працу для “Заранкі”, Яго зацікаўленнем гэтым выдавецтвам. Яго у апошнія гады працу над альбомамі Беларускіх Гімназіяў. Сколькі працы, сколькі старанняў. Усё зусім безкарысна. Бо ня толькі ня меў матэр'яльнай карысці, але нават вельмі мала хто аб гэтым ведае. У Менску хіба ніхто. І дзе тут спрадвядлівасць? А мо гэта інтрыга І.Міско? Хто іх ведае? Не хацелася б думачь, што вінаеўты Я.С-ч, непрыемна. Хацела б ведаць Ваш погляд на гэту спраvu.

Усяго найлепшага. Л.Войцік.

Зусім не з таго пачала ліст, з чаго хацела. Вельмі мне ўсе гэтыя скрытыя сваркі не падабаюцца. І без таго гаркога ў нашым грамадzkім жыцці шмат. Але цяжка што-небудзь парадзіць. Сардэчна дзякую за кніжку. Там сапраўды шмат цікавага. Чытаю з прыемнасцю. Толькі дзівіць мяне, нашто тут расейскія вершы? Для тых, хто па беларуску не чытае? Так хіба расейцы маюць дастаткова сваіх кніжак і часопісаў? Каб былі творы ў розных мовах, тады зразумела, а так?.. Амаль адначасна дасцала “Далягляды”. Так што маю што чытаць у бязсонныя ночы. Эта мая бяды, што не магу спаць.

Учора напісала “Гісторию Беларускага адрыўнога календара” якраз першы такі календар з'явіўся у 1926 г., значыцца 50 гадоў таму. Ці вы спатыкаліся з адрыўным календаром? Мо ёсьць у вас у Музэі? Не ведаю, чаму я не захавала ніводнага такога календара, хоць кожны год аж да вайны пісала да яго па 100 старонак:

гаспадарскіх, агародніцкіх, пчалярскіх і г. д. парадаў. Цяпер знайшла у сябе адну адзіную картку з 1929 г.

Цікава, у кастрычніку былі маразы, а цяпер пацяплела, зямля размерзлася зусім. Я рада, бо мо пасею яшчэ моркву і пасаджу часнык, ды і туліпаны скончым садзіць, бо не пасъпелі перад марозам.

Яшчэ, што тычыцца М.Забэйды. ён піша, што выслаў плыту і альманах “Белавежа” з Яго ўспамінамі. Ці альманаха Вы таксама не атрымалі? Пара скончыць гэтты ліст.

Яшчэ раз усяго найлепшага!

Л.Войціка.

15/XI. 76 г.

Паважаны Генадзь Аляксандравіч.

Дзякую за ліст. С.М.Новіку я ававязкова напішу. Нават ня ведаючи яшчэ аб картатэцы Я.Сапалевіча, аб якой Вы мне пісалі, я мелася напісаць С.Новіку. Перадусім звязніцу Яго ўвагу, што ў энцыклапедіі ў засценцы “Заранка” Я.С. і яго прозвішча падаў. Бо ён, С.Н-к, усё прыпамінае, што некалісі у ЛіМе Я.С-ч гаворачы аб супрацоўніках “Заранкі” яго прозвішча выкрэсліў. Як там было ня ведаю...Што С.Н-к наогул лічыць сябе пакрыўданым – не дзіўлюся. Ад 60-га году ляжаць Яго вершы ў Выдавецтве і – ціха. Каб хоць Яго паведамілі, што яны не падабаюцца, а то проста чалавека ігнаруюць. Ён у гэтай справе зварочаўся да М.Танка. Той –не адказаў на ліст ні слова. Ці ж так робіцца? Вось і вырабіўся ў чалавека нейкі недавер і крыўда. Цяпер С.Н-ка ў Менску няма. Паехаў у Слонім да хворай сястры.

У. Калесніка⁷ я чытала і аб ім чула. Але да гэтага чалавека даверу ня маю. Справа вось якая: Вы, напэўна, ведаецце, што Аляксей Міхайлавіч Пяткеевіч з Гродна зьбірае матэр’ялы да кнігі “Літаратурнае і культурнае жыццё Гродзеншчыны” (мо загаловак не зусім такі?). і вось гаворачы з У.Калеснікам А.Пят-ч закрануў асобу Макара Краўцова⁸ – М.Косьцевіча. Калеснік сказаў: “Вы лепш гэтае прозвішча не чапайце. М.К-ч працаваў у дэфэнзыве”. А.Пяткеевіч⁹ пытаемца мяне. Я ведала, што нічога падобнага не было, але яшчэ, каб было пэўнай запыталася ў двух чалавек, якія да Макара К. стаялі бліжэй. Маю лісты абодвух. Абодва з абурэннем адкідаюць такую інсынуацыю. Ці можна верыць чалавеку, які робіць зусім безпадстаўна такі цяжкі закід? І то памёрлому, які бараніца ня можа.

Знайшоўшы адзін лісток адрыўнога календара, напісала яго гісторыю, якую пасылаю Вам разам з фотакопіяй гэтага лістка. Мо Вас зацікавіць? Дзякую за юбілейнае павіншаванье. Так жыве прыпомнілася, як гэты каляндар “з мукамі нарадзіўся”... А магло быць інакш, каб паслы (а шчыра, па сакрэту, кажучы, наш “слайны” Б.Тарашкевіч) не адмахнуліся ад добраі ідэі. А паслы “гатовенкае” выкарысталі і выдавалі год у год. Сапраўды, было вельмі балюча. Пазаўчора прыўшоў ліст аб М.Забэйды і яшчэ яму не адказала.

Было некалькі дзён амаль цёплых. Цяпер халаднее. Магчыма, будзе мерзнуць. Мы з унукам яшчэ капаемся на гародзе. Усяго Вам добрага. Усім знаёмым прывітаньне.

Л.Войціка.

За морэ ў чужыну...
Ды астанусь адзінокі
Бяз роднай краіны.
А бяз таты, мамы, брата
І роднай краіны
Будзе – неба мая хата,
Буду сіраціна.
1913г.

Сяржук Сокалаў-Воюш

Я цяпер з Маладэчнай звязаны
Промням думкі, жыцьця, съвятла:
«Беларуская хатка «Вязынка»*
У жыцьцё маё увайшла.

Хай чарнеюць крукі у скрусе,
Хай скрыгоча зубамі зброд,
Ёсьць яшчэ у маёй Беларусі
Мой вялікі съвяты народ!

Ці вазок зарыпіць нязмазаны,
Ці ракеты сълед закурыць
«Беларуская хатка «Вязынка»
Як паходня ўнаучы гарыць.

**5 сакавіка 1984 года,
Маладэчна**

Віктар Шніп

Сяржук Сокалаў-Воюш (1957) – пээт, грамадскі дзеяч. Нарадзіўся ў в. Астроўшчына Полацкага раёна. Скончыў філфак БДУ (1985). Аўтар зборніка пазіції «Кроў на сумётах». Член Саюза пісьменнікаў Беларусі. Жыве ў Празе.

* Беларуская хатка «Вязынка» – клуб беларускай патрыятычнай моладзі, які існаваў у Маладэчне ў 1982–1987 гг.

Альфонс Петрашкевіч

ГАСЬНЕ СЬВЕЧКА

Гасьне съвечка. Цені ўкруг
Па стале й па съценцы,
Быццам ходзе нейкі дух...
Ноч глядзіць ў аkenцэ.
Нудна, жудасна, хоць плач...
Страшна непамерна...
Стогне ў садзе дзесь пугач.
Б'ецы гадзіннік мерна.
Гасьне съвечка. Па лістах кінутай паперы
Фантастычныя, бяз ног
Распаўліся зъверы.
І глядзіць ва ўсе куткі,
Быццам ждуць ахвяры...
Згасла съвечка... Як з рукі
Усе разьблілісь чары.
1913г.

* * *

Хацеў бы ветру быць я братам,
Гуляць, як ён, па съвеце белым,
Быць шустрым, дзікім, усюды съмелым.
Хацеў бы ветру быць я братам,
Гудзець над борам застарэлым,
Над краем песні пець заклятым;
Хацеў бы ветру быць я братам,
Гудзець, як ён, па съвеце белым.
1913г.

ПЕСНЯ

Ой, пайшоў бы ў съвет далёкі
Я ад роднай хаты,
Ды шкадую: адзінокі
Буду я без таты
Ой, пайшоў бы ў съвет далёкі
Я, расстаўшысь з вамі
Ды баўся адзінокі
Буду я без мамы
Ой, пайшоў бы ў съвет далёкі

Альфонс Петрашкевіч
(1894–1918) – паэт – наша-
нівец. Нарадзіўся на Вілейш-
чыне. Скончыў народную
школу ў мястэчку Крайск. У
1911 годзе ў газете «Наша
Ніва» з'явіўся яго першыя
верши. Друкаваўся ў часопісах «Лучынка», «Маладая
Беларусь», «Рунь», «Варта»
да інш. Памёр і пахаваны ў
фальварку Вінцантова Ві-
лейскага паселішча.

Лісты 3. Верас да Г. Каҳаноўскага

30XI. 76 г.

Вільня

Паважаны Генадзь Аляксандравіч.

Сардэчна дзякую за цікавыя весткі. Цікава, што пра Вашае адкрыцьцё скажа
А.Бачыла?¹⁰ Мне нават думалася, чаму гэта Ён так старанна шукае сълядоў сям'і
Адама Багдановіча, а чаму амаль не ўспамінае сям'і яго жонкі.

Што да посыцілак і ткацтва – гэта вялікае маё зыміланьне... Жывучы ў Са-
кольшчыне я сумысна ездзіла да знаных ткачых, аглядала іх вырабы: посыцлі,
дываны. Таксама любіла даматканыя сукенкі і мела іх шмат, нават спэцыяльна
для мяне тканых. Маю некалькі «пробак» такіх матэр'ялаў.

Хоць у нашай сям'і ніхто гэтым не займаўся, я навучылася прасьці і крыху ткаць.
Праўда рэчы самыя прымітыўныя. Мо дайшлаб бы да большага, але вайні і выезд
у 1915 г. у Менск перарвалі маю «навуку». За тое, хоць самыя падставы ткацтва
памаглі мне, калі ў Менску загадывала ткацкай майстэрній «Т-ва помачы ахвярам
вайны». Зразумела, была і інструктарка. Але там ткалі толькі з лёну – ручнікі,
сурэкткі, мужчынскія кашулі з арнамэнтамі на рукавах і перадзе і г.п. Захаваліся ў
мяне нават спіскі: што ткалі і па якой цане прадавалі.

А ці Вы былі ў Гудзевічах у школьнім Музэі? Там яны таксама маюць цікавыя
тканіны.

Я свае ўспаміны аб адрыўным календары паслала ў Беласток у «Ніву». Ці яны
надрукуюць ці не – гэта ня важна. «Ніва» ня мала займалася справамі календароў,
вось я ім паслала і гэту вестку.

Мае спробы навязаць кантакты з Менскай прэсай ніколі да нічога не давялі.

«Успаміны аб Гродз. Гуртку Беларускай Моладзі» у ЛіМе, «Успаміны аб Г.Леўчыку»
у «Полымі» – съвету ня ўбачылі. А калі З.Пазняк перад майм 80-ці годз. даў усп. аб
Гр. Гуртку ў «Маладосьць», то зрабілі з гэтага нешта такое, што сам З.П-к за
галаву ўхапіўся. Зъянілі назыву Гуртка і «скарацілі», мэханічна вырэзывачы кускі
тэксту. Хацелася мне вельмі звязацца з «Роднай Прыродай». Таксама нічога ня
выйшла. Я маю поўны архіў «Бел. Каап. Т-в „Пчала“». Усё што рабілі: рахункі, лісты,
спіскі, Статут. Орган «Пчалы» – «Беларускую Борць». Можна было б напісаць усё
аб гэтай працы. Я запыталася рэдакцыі «Р.Прыр.», што яны на гэта, ці зацікавіў бы
іх такі матэр'ял. Бо пісаць, паслаць на тое, каб укінулі ў кошык, у мяне німа ні часу
ні сілі. Думаеце адказаці? Ні слова... І яшчэ раз пісала ў іншай спраўе – таксама
адказу не атрымала. Тады сказала сабе: хопіць. Такая «Р.Природа» магла б быць
вельмі карыснай, каб завяла ў сябе аддзел інфармацыйны. Часта чытаем аб ней-
кай расыліне, як у апошнім нумары аб дэкар. яблынях. Так бы хацелася даведацца,
дзе можна купіць сабзонкі ці якія флянсы і г. п. Але што ж пытанаца дарэмна – не
адкажуць.

Для мяне гэта проста не зразумела. Я ў «Бел. Борці» ніводнага пытаньня не ас-
таўляла без адказу, нават калі не тычылася тэмаў, закранутых у часопісі. Помню,
як мы з майм с.п. Мужам бегалі па Віленскіх кнігарнях і шукалі кравецкага падручніка,
бо такі быў патрэбны аднаму з нашых чытачоў. Знайшлі. Я чытала паведаміла,
падала цану. Ён прыслалі гроши і падручнік яму паспалі. А сколькі я высыпала на-
сеньня, флянсаў... Так, але мы працавалі (пры там ганарова) для людзей – не па
казённаму. Што ж, мы былі людзі простыя, маленькія, не «кандыдаты», «дахтары»

Стаяць злева направа: Зоська Верас, Аляксей Пяткевіч, Генадзь Каханоўскі.

і г. п. Відаць, "Ім" не выпадае. У "Бел. Борці" у паштовай скрынцы мейсца бы не хапіла на ўсе адказы. Таму я адказывала лістоўна.

Цяпер усе, трэба ці ня трэба, "плачучь", як гэта было цяжка, як прасльедавалі, сколькі цярпелі. А ведаецце, мне здаецца, што як раз тады было шмат больш людзей ідэйных?

Заўтра ужо 1 сінегня. А зімы ні съледу. Было крышачку снегу, марозік. А цяпер ізноў цёпла +4°, +5°, дажджы. І дзеюцца дзіўныя рэчы. У нас ёсьць васенінія кветкі "зімовыя астры". Высокія, з лілёвымі даволі буйнымі кветкамі. Заўсёды цвеці ў канцы верасенья, у кастрычніку і на нашы "Задушки". 1-2 лістапада шмат яшчэ зрэзывалі на магілы. Сёлета пад восень паказаліся пупышкі, але расцвіе толькі некалькі кветак. Так расцвіны з пупышкамі і стаялі... а цяпер – цвітуць! Праўда кветкі драбнейшыя, чым заўсёды, але ўсё ж. Кветкі ў сінегні! А мо ня будзе зімы так, як не было праудзівай вясны, праудзівай восені?

Цяжка Вам будзе чытаць такую мазаніну. З-ци дзень мучыць радыкуліт. Як дахтары кажуць: "апаясьвае". Гэта казаў с. п. Др. Глеб Багданоўіч¹¹. Ён, як прыяцель майго Сына, пячыў мяне. Цяпер я да дахтароў не хаджу.

Усяго Вам найлепшага!

Ад маіх Вам прывітаньне.

польска-савецкай граніцы прадстаўнікі беларусаў у Польшчы падтримлівалі сталія і жывыя контакты з інтэлігэнцыяй у БССР. Пэўна-ж, не дзеля зьмены географічнай мяжы разъяднаньня, а дзеля супольнага падтрыманьня агульнай беларускай нацыянальна-культурнай справы і ідэі.

Нарыс гэты, здаецца, дае адказ на тое, чым "дыхае" беларускі народ. Ва ўсякім выпадку, ён сьведчыць пра тое, што ў БССР жыве нацыянальная ідэя і што тут адбываецца і разъвіваецца ўшыр працэс усебаковага беларускага нацыянальнага адраджэння.

1982 г.

з ачышчэннем ад русімаў беларускай літаратурнай мовы стварылі яшчэ ўніверсальна каштоўныя лінгвістычныя працы, да якіх належалаць, напрыклад, "Гісторычнае граматыка беларускай мовы", "Гісторыя беларускай літаратурнай мовы", або шматтавомыя "Тлумачальны слоўнік беларускай мовы" і "Этымалагічны слоўнік беларускай мовы".

Да фізікаў гэтых трэба залічыць і археолагаў, якія ў сувязі з адсутнасцю і зынкненнем беларускіх летапісаў шмат зрабілі сваімі раскопкамі для пазнання сутнасці пачатка гісторыі Беларусі. Да іх – гэтых "фізікаў" – трэба залічыць таксама архітэктараў-рэстаўратараў, якія, апрача шматлікіх іншых рэстаўрацыйных праектаў, імкнуцца, напрыклад, аднавіць і гістарычны ансамбль сталіцы БССР – Мінску. Гэта пра іх, напрыклад, нядайна пісаў часапіс "Беларусь" (№ 12, 1981, бб.14-15), съцвярджаючы, што для гэтых рэстаўрацыйных працаў вельмі скуча выдзяляюцца дзяржаўныя сродкі, але адначасова падкрэсліваючы туу прафесію, што трэба "адчуваць гонар і адказнасць за сваю нацыянальную спадчыну". Бо, як піша яшчэ часапіс, "Радзіма... родны край даецца чалавеку аднойчы і на ўсё жыцьцё", а "Гісторыя Беларусі... Гэта і белы ветразь попацкай Сафіі, і Наваградзкія ўзвышшы з руінамі замка Міндоўга, і саборы ды вежы "слайнага і вялікага места Віленскага"...

Тут трэба яшчэ зьвярнуць увагу на гэткі немалаважны факт. Беларусы, якія жывуць у Польшчы (а іх тут даволі шмат, асабліва ў Беластоцкім ваяводстве), у 1981 годзе пачалі выдаваць самавыдавецкі часапіс, прысьвечаны абароне правоў беларускай нацыянальнай міншыні. Часапіс гэты пачалі выдаваць беларускія студэнты, якія ў травені (май) 1981 году паклікалі да жыцьця "Беларускае Аб'яднанне Студэнтаў у Польшчы". На Захад пакуль-што трапіў толькі першы нумар (№ 1) часапісу, названы "Беларускія дакументы". Між іншымі, у ім апублікованыя гэткія цікавыя дакументы: "Мэмарандум" у справе абароны нацыянальных правоў беларусаў у Польшчы, які Беларуское Грамадзка-Культурнае Таварыства накіравала да тагачаснага першага сакратара ЦК ПАРП – Станіслава Кані; "Адозва" гэтага Таварыства да бацькоў-беларусаў з заклікам спрыяць навучанню сваіх дзяцей у школах беларускай мовы і дамагацца ад уладаў магчымасці такога навучання; "Адозва" толькі-што створанага "Беларускага Аб'яднання Студэнтаў" да ўсіх студэнтаў-беларусаў у Польшчы далучачца да гэтага "Аб'яднання"; стэнографічны запіс ведамай прамовы сёньня шырака ведамага беларускага пісьменніка з БССР Васіля Быкава, у якой пісьменнік у 1966 годзе – перад форумам з'езду пісьменнікаў БССР – войстра крытыкаў савецкую партыйную палітыку ў галіне літаратуры.

Аднак найбольшым сюрпризам было апубліканыне ў гэтым самавыдавецкім часапісе трох Граматаў 1918 году, якімі абвяшчалася незалежнасць Беларускай Народнай Рэспублікі.

Што-ж можа азначаць апубліканыне гэткага (гаворачы савецкай ды і польскай тэрміналогіяй) "нацыяналістычнага" дакументу? Магчыма тое, што калі (і як гэта здарылася ў Польшчы ў 1980 годзе) узьнікае палітычная аддушина, спрыяльная для свободнага выказвання думак, і гэта без асаблівай боязі быць строга пакараным, – у такіх умовах і ў такой форме можа быць выказаное тое запаветнае пажаданыне, да чаго імкнецца беларускі народ. Прынамся, апубліканыне вось гэтага дакументу – гэта напамін пра тое, чым ёсьць і куды схіляеца беларуская нацыянальная ідэя. У сувязі з гэтым трэба яшчэ нагадаць і той факт, што перад закрыццём у 1981 годзе

Л.Войціка

Мо часам Вы бачылі Веру Андрэеўну¹²? Даўна ня піша, а мяне аб Яе пытаеца А.Бергман.

2/V. 77 г.

Вільня

Дарагі Генадзь Аляксандравіч.

Дзякую за вестку, за буклецік. Вось каб ён быў па беларуску – другое было б уражаныне. А то слова "беларускі" пахне нечым мёртвым.

З вялікай прыемнасцю пабачу ў сябе і Вас і Вашу Жонку.

Ахвотна падзялюся весткамі аб сям'і Смолічаў з Ксеніяй Іванаўнай. Я перапісвалася з Алесяй Смолічом да самай Яе съмерці 14 жніўня 1974 г. I ведала ўсё абе дзеяцах. З дзеяцьмі не маю контактаў – далёка яны адышлі ад усяго, што было родным для Ix Бацькоў. У той час Сын Ix жыў у Чэрэпаўцы. Адрес маю. З прыемнасцю напішу да Ксеніі Іванаўны асабіста аб усім, што можа Яе цікавіць. Маю падрабязныя біяграфіі абоіх Смолічаў. Напішыце толькі мне, як адрасаваць да Кс. Iw., на якое прозвішча, Юзьвік ці інаки, і як пісаць: па беларуску?

Ага, яшчэ аб маладым Смолічу. Ён імя Максім атрымаў сапраўды на памятку Максіма Багданоўчы, з якім Аркадзь Смоліч¹³ быў у самых сардэчных адносінах.

А мо Кс. Iw-на ведала таксама Дачку Ядвігіна Ш. Ванду Лёсікаў? З Яе дачкой маю сталую сувязь і ўсё ведаю абе Ix долі, жыцьці і г. д. Маю нават здымкі пра працу Ядвігіна Ш.

Зрабілася страшна горача. Гэта дрэнна дзеіць на маё здароўе. Апрача таго, німа магчымасці днём рабіць што на гародзе. Ніяк чалавеку дагадзіць нельга! Холад – бяда, горача – ізноў бяда. Толькі што бедаваныне нічога не памагае.

Усяго Вам добра!

Прывітаныне для маёй зямлячки Ксеніі Іванаўны!

Л.Войціка

14/VII. 77 г.

Вільня

Дарагі Генадзь Аляксандравіч.

Толькі што атрымала Ваш ліст і зараз адказваю.

Максім Б. У Ратамцы ня жыў, а толькі ездзіў разам з цэлай групай беларусаў на дзіцячы спектакль, які ладзілі былыя выхаванкі беларускага прытулку, якія ў той час знаходзіліся пад апекай г. зв Тацьянінскага Камітэту. Аб гэтым я падрабязна пісала ў сваіх успамінах абе М.Б-чу "Пяць месяцаў у Менску". Так што там абе мэмар'яльны дошцы німа што думаць. А вось у Карпілаўцы можа варта было бы успомніць, што Максім быў там і начаваў адну ноч у канцы кастрычніка (а мо ў пачатку лістапада?) 1916 г. Аб гэтым я таксама ў сваіх успамінах пісала.

С. п. Янка Пачопка паходзіў з в. Летнікі б. Дзісненскага павету – цяпер гэта Глыбоцкі р-н Віцебскай вобл. Бацька Яго служыў лясыніком. Я маю Яго аўтабіяграфію, якую Ён напісаў 17/III.1967 г. на маю просьбу. Маю таксама некалькі яго лістоў і 2 кніжкі: "Пчолы" і "Агародніцтва" перапіска наша з Ім прарвалася, калі ў Яго начали слабець очы, і Ён ня мог ні чытаць, ні пісаць. Ад Яго я пачула цікавае слова "зьніца-

вель” – гэта, калі расылінка выцягнулася ў рост, але слабенькая. Я Яму пасылала насеньне памідораў і пасяеняя ў скрынчаках у хаце на вакне ўсходы “зыніцявелі”. Асабіста я з ім бачылася адзін раз у канцы 1923 г., калі пачынала працаўца на яго мейсцы ў адміністрацыі Грамадоўскай прэсы.

Надта ж цікавы Ваш праект музэю “валунуў”. Бяру ў двукосьце, бо не цярплю гэтага слова. У слоўніку польска-беларускім пад рэдакцыяй А.Обрэмбскай-Яблонскай і М.Бірылы ўжытам слова “скала”, хоць паданы таксама “валун”. А ў слоўніку В.Ластойскага: глыжак, глыжэнь, буглыга, буглыжнік, булак, буглавенъ. Усё ж ні адзін мне не да смаку. У Сакольшчыне, хоць поўна каменіні па палях і крушиняў пры дарогах, такіх скалаў з ледавіковага часу німа, так што і майсцовага назову таксама німа. Я першы раз у вялікай колькасці такія каменіні-скалы самых розных формаў пабачыла ў Гудзевічах. Успомніла Гудзевічы і адразу падумала аб бядзе у А.М.Белакоза¹⁴. Ён цяжка хворы. У Яго хваробы стравніка – “гастрый” і “коліт”. У шпіталі яго лячыць не хацелі, радзілі “сер্যёзно лечіцца дома”. Далі лекі, якія яшчэ завастрылі хваробу. Пачаліся такія болі, што перастаў іх прыймаць. У дома парадзілі зёлкі. Я Яму паслала пару рэцэптаў, але Ён піша, што зёлкамі німа каму займацца. Сам ён стараецца як найменыш рухацца, а жонка ў санаторыі лечыць сэрца. Тымчасам ёсьць надзвычайна добры лек – баўгарскі “Альмагель”. Я яго выпрабавала на сабе. На Беларусі яго ня ведаюць. У нас выпісываюць час ад часу. Можна было купляць бяз рэцэпту. Ці цяпер ёсьць ня ведаю, але падобна бяз рэцэпту не даюць. Дачка мая абяцала рабіць стараныні, каб дастаць. Стала гэты лек ёсьць у Москве. Але мы там нікога ня ведаем. Некаліс, як мне “Альмагель” быў патрэбны, а ў Вільні ў той час не было, мой с. п. Сын праз знаёму дастаў у Москву цэлую скрынчу – 10 бутэляк. Вельмі мне памагло. Каб Ён жыў, напэўна бы нешта прыдумаў. Так мне шкада Белакоза! Тым больш перажываю, што я такая бязрадная – не магу памагчы Яму.

Шчыра дзякую за гатоўнасць памагчы маёй мары зьдзейсніцца – пасадзіць кусьцікі. А ведаеце, калі дажыву да таго съялага, то можа і сама прыеду. Машынай. Маём тут знаёмага прыяцеля с. п. майго Сына. Ён мае машыну. У 1970 г. вазіў мяне ў Гродна. Ён расеец з-пад Москвы, але цікавіца беларускай літэратурай, браў у мяне чытаць зборнік Ядзігіна Ш. Любіць вершы Каараткевіча і г. д. Калі дзень быў бы адпаведны, г. зн. не рабочы, то думаю, што згадзіўся б паехаць. Ну, але гэта яшчэ трэба дажыць. Пабачым. За лісты сардэчна дзякую. Пішыце. Усё мяне вельмі цікавіць і падымае настрой.

Усяго найлепшага!

Ад маіх прывітаньне.

Л.Войцікава.

22/VIII. 77

Вільня

Паважаны Генадзь Аляксандравіч.

Дзякую за ліст. Я рада, што Вы заняліся пошукамі весткаў аб Л.Родзевічу¹⁵. Дзіўная Бэргман. Ведала сама да каго звязніцу ў гэтай справе, а дурыць мне галаву, як быцца я нешта магу зрабіць. Праўда, я Ёй шмат у чым памагала, але гэта тут, на мейсцы, або весткамі з маіх “архіваў”.

ў Беларусі паляваньня на “нацыяналістаў”, ня можа зьдзіўляць той сумны факт, што частка народу і беларускай інтэлігенцыі моўна дэнацыяналізуецца.

Аднак і ў гэтым выпадку ананімны аўтар “Письма русскому другу” вялікі аптыміст, пра што можа съведчыць наступнае выказванье:

“И все же, – пиша аўтар “Письма”, – возможности денационализации белорусской интеллигенции не беспредельны. О бесперспективности отмеченного явления можно судить по глубинным тенденциям как самого белорусского общества, так и сопредельных с ним народов – поляков, украинцев, литовцев, латышей; всего современного человечества. У которого тяжелое, прерывистое дыхание необузданного “прогресса” вызывает к жизни новые и более сильные национальные импульсы, способные врачевать и возвращать человеческий дух над “свиными помоями” века.

Белорусская интеллигенция со временем пояснит миру, что ее межнациональная коммуникативность вырастает из ее собственных национальных достоинств, но никак не в стороне от них и что вненациональный “интернационализм” имеет столько же общего с природой и духом социалистического строя как и бесчетные “дворянские гнезда”, “дома бедноты” – лесные и городские “палаццо” “слуг народа”, – упражняющихся на народном теле лишь постольку, поскольку народ еще не сказал своего извечного: досыцы!, довольно!

Веру мою питаю физики-странники, спасающие от “научно-технического” варварства живопись древнего Полесья... В их подвижничество – грядущий день белорусской интеллигенции в широком значении слова.

Возлагая основную надежду на нее, никто не склонен приуменьшать значение других социальных слоев белорусского общества в довершении национального возрождения. Можно, однако, предположить, что возрастание роли рабочих, специалистов, чиновников, профессиональных военных и т.д. в этом процессе во многом обусловлено усвоением ими высших ценностей национальной культуры и в первую очередь литературного языка. И этот обещающий процесс, подхлестываемый той же самой НТР, зарождается на наших глазах, стоит только захотеть к нему прислушаться и присмотреться. Многое говорит за то, что завтрашний день явит нам нечто вроде единого национального фронта, призванного в полном объеме завершить дело, начатое в Белоруссии Богушевичем и Купалой, Лениным (!? – П.У.) и Червяковым. И тогда мой народ, окончательно познав и осознав свою собственную идею, тот самый “масштаб совершенства” и став полновластным хозяином в своем доме, вряд ли позволит напяливать на себя без надобности иноязычные одежды. Так как осуществить свое предназначение ему возможнее и удобнее будет в своей исконной, белорусской...” (Там-жа, бб.29-30).

Як можам канстатаваць, пытаньне беларускай “нацыянальнай ідэі” будучыні Беларусі ананімны аўтар “Письма к русскому другу” ставіць выразна: ня толькі дасягненне ўсебаковага нацыянальнага адраджэння, але і трymаньне палітычнай незалежнасці для Беларусі.

Што-ж тычыцца “фізиков-странников” і “веры” ў іх, дык тут аўтар “Письма” мае на ўвазе сапраўдных фізікаў зь Інстытуту фізікі Акадэміі навук БССР, якія, стварыўшы группу ў складзе 50-ці чалавек актыўна захапліліся справай выратаваньня ад канчатковага зынічэння помнікаў беларускай гісторыі і культуры.

Аднак да такіх “фізікаў” можна залічыць яшчэ і мовазнаўцаў, што паралельна

Асобна трэба сказаць пра “Письмо русскому другу” (на рускай мове), што ў БССР звязалася ў 1977 годзе, пасъля трапіла на Захад і ў 1979 годзе было апублікаванае ў Вялікабрытаніі (“Letter to a Russian Friend. A ‘Samizdat’ Publication from Soviet Byelorussia”. Published by the Association of Byelorussians in Great Britain, London, 1979). Хоць аўтар “Письма” застаецца няведамым, але гэта адзін з найбольш магутных твораў у савецкай самавыдавецкай палітычнай літаратуры.

Дакумент гэты тычыцца абароны беларускай мовы, і ў ім аўтар закранае дэзве найбольш балючыя проблемы: 1) проблему, за якую хапаеца “руsskij друг” аўтара і якая кажа, што “век научно-технической революции” пагражает зынкненныю беларускай мовы; 2) проблему, якім шляхамі адбываеца ў БССР моўная дэнцыяналізацыя беларускага народу. Ужо на пачатку дакументу аўтар адзначае адмоўнае стаўленыне рускіх да беларускай мовы, наяўнасць “рецидивов империального мышления и империальной политики” і, звязаныя з цім, піша:

“В своих сомнениях Вы – не исключение, хотя мне и трудно скрыть досаду, что стереотип о моем родном слове не чужд даже русским просвещенным умам, не исключая тех, кто сегодня болезненно задумывается над возрождением русской идеи. О массовом обывателе, у которого от усердного поклонения золотому тельцу и “литым богам” притупляется чутье к собственным национальным ценностям, говорить не приходится.

Итак, проблема есть и проблема тревожная: в Белоруссии мы являемся свидетелями развернувшейся ассимиляции. Устроители этого духовного кастрирования населения действуют под знаменем интернационализации и неизбежного слияния наций, игнорируя ту элементарную истину, что в будущую единую общечеловеческую семью придут и идут не безъязыкие народы-кастраты, забывшие свои имена и достоинства, а каждый принесет с собой неповторимый букет своего разумения истины и красоты. С какой стати белорусам передавать кому бы то ни было право выражать за них их собственное предназначение на этой планете?...” (Цыт. праца, б.7).

Жадаючы посыпехаі “завяршэнню нацыянальнага адраджэння”, у перамозе “нацыянальнай ідзеі народу”, вышэйшай праявой чаго было-б, паводля аўтара, дасягненне усеагульной моўнай культуры – культуры, калі-б беларуская мова запанавала ў кабінетах судзьдзяў і палітыкаў, у дзіцячых садох, школьніх класах і ў студэнцішках аўдыторыях, у тэатрах і клубах, на вуліцах гарадоў і пасёлкаў – калі-б словам, з арнамэнтальнага ўпрыгожваньня яна магла ператварыцца ў жывую тканіну грамадзкага жыцця народу (Там-жа, б.26), – аナンімны аўтар шмат піша ў дакуманце і пра тое, што-ж зьяўляеца перашкодай на гэтым шляху. Ён прыгадвае і “крыявавыя чысткі”, зь якімі ў 1930-х гадох сустрэліся беларуская інтэлігенцыя і беларуская культура; піша і пра савецкія нацыянальна-моўныя законы, якія, паводля аўтара, адкрываюць шлях да беззаконнасці. Но вось, напрыклад, – адзначае аўтар, – быў прыняты закон адносна магчымасці (на выбар вучняў і іхных бацькоў) навучаньня ў школах рэспублікі на беларускай або рускай мове (гутарка тут пра школьнную моўную рэформу Хрушчова), аднак тымчасам не забыліся падкрэсліць недапушчальнасць прыярытэту для беларускай мовы, у выніку чаго, – піша аўтар, – быццам раўнапрайнасць абедзівю моваў – беларускай і рускай – у школьнай справе ператварылася ў раўнапрайнасць Чырвонай шапачкі і Шэрага ваўка (Там-жа, бб.23-24, 27). Таму, адзначае аўтар, і бяручы яшчэ пад увагу, як ён піша (б.28), абставіны “працягваньня

У адным з лістоў Вы пыталіся, ці я перапісваюся з Вашай знаёмай, якую цікавіў сын Смолічай. Я Вам не адказала на гэта. І вось, атрымаўши ад Вас яе дакладаны адрас, я напісала Ёй адразу даўгі ліст і падала адрас Максіма Смоліча (маладога Смоліча). Адказу не атрымала. На тым і скончылася.

Аб жонцы Ядвігіна Ш. Нічога канкрэтнага не магу сказаць. Мне яна вельмі не падабалася. Няветлівая, надутая. Дзіўныя там былі сямейныя адносіны. Праз 3 гады, як я была ў Менску, Ядвігін Ш. адзін раз ездзіў у Карпілаўку! Сам з Дачкой у Менску жылі надзвычайна бедна. Ані кватэры ўладжанай, ані харчаваньня. Жылі пры кнігарні, бяз ложкаў, пасъцелі і г. д. Ванда варыла ў чугунку нейкую юшку. Пасъля Ядвігін жыў са сваім сябрам – абодва пілі, а Ванда тулілася пры сталоўцы на канапе.

У Карпілаўцы гаспадаркі ніякай, ні каня, ні каровы. Зямлю аddaвалі “на палову” сялянам, у вёсцы куплялі малако, а часта і хлеб.

Ванда Л. у сваёй аўтабіографіі піша, што Матка вучыла яе пяць польскія патрыятычныя песьні “Z dymem rożarów”, “Boże coś Polska” і г. д.

Раз Ванда паказывала мне ў Менску дом (недзе побач Захараўскай) добрага выгляду і сказала: “Эта дом мае Бабкі, але я тут не бываю...” Не выпадала мне пытатца. Эта было ў пачатку нашага знаёмства. А пасъля неяк не прыйшлося даведацца, у чым справа. Хіба гэта была Бабка па Матцы – Гнатоўская? Але Вы, калі ласка, нікому аб гэтым не расказвайце. Трапіць пад руку якому пісьменніку і можа пайсъці ў друк. А жывуць жа ўнукі, праўнукі і пра-праўнукі Ядвігіна і я з імі ў канタкце. Я бывала ў Карпілаўцы праз два месяцы (у працягу 2 месяцаў) кожны тыдзень. Маю лісты Ванды з таго часу. Эта значыць з часу, калі ў Карпілаўку на лета быў выязны прытулак нашага “Т-ва помачы ахвярам вайны”. Ванда Л. – вучыцелька – разам з дзецьмі была там, а я, як загадчыца прытулку. Ездзіла, вазіла прадукты і г. д. Таму добра ведаю Карпілаўку і ўсю сям'ю.

Ф.Янкоўскага¹⁶ ведаю па яго працах друкаваных у “Полымі”. Паміж іншым, чаму Ён Фёдар, а не Тодар? У нас у Сакольшчыне “Фёдараў” не было. І ў песьні пяеца “Ты – Тодар, я – Тадорка, мне – лапаць, табе – аборка”. Бачыце, мяне найбольш цікавіць назовы расылін, птушак, а гэта апошніе, што можа зацікаўіць філёлягай і лінгвістаў. З чыстым сумленнем ужываюць назовы расейскія, хоць у слоўніку батанічным ёсьць да выбару назовы беларускія з розных мясцін. Напрыклад, ужываюць “Глог” (польскі “glog” праз горла не праходзіць), калі па беларуску залабень. Наш звычайны малачай зрабілі або “дзымухавец” (польскае), або адуванчык – расейскае. Чаму ландыш, а не канвалея? Гэта ж ад лацінскага Conovalaria. І шмат іншага. Пісьменнікам гэта абыякае. І так У.Караткевіч у “Каласы...” ужыў назоў “малінаў скрыпень”. Прыйгожы назоў, але я ня ведала, што гэта такое. Запыталася Яго. Ён адказаў, што па лаціні ня ведае, ані ў іншых мовах, але прышло расыліну. Тымчасам я сама дайшла, што гэта ў нас называеца “залётнік” (насеньне далёка залятае). У наступнай сваёй аповесьці Караткевіч ужо забыўся, як па беларуску і ўжыў расейскі назоў “кіпрей”. Ці ж так робіцца? Тое самае з птушкамі. Ёсьць такая вельмі прыгожая птушка – дзятлік, па расейску поползень, і гэты поползень фігуруе ўсюды ў беларускай літэратуре. Цяпер у “Роднай Прыводзе” гляжу: зяблік! А па беларуску – бярозаўка, або зябёр. Ды што тут гаварыць! Гэта справа балючая. І як яе паправіць? Мо дзе ёсьць яшчэ старыя людзі, асабліва бабулькі, якія ведаюць

“зёлкі” і іх старыя беларускія назовы, а маладзейшыя то ўжо гэтым не цікаеца. Ідуць па інэрцыі за “новай” мовай.

Што да маеў мужнасці. Ой, як мне да яе далёка. Стараюся работай фізычнай або яшчэ па крысе ўмысловай бараніцца ад самотнасці і цяжкіх думак. А так, прыста баюся тых 8-10 гадзін у дзені, якія праводжу у дома зусім адна. Цяпер унук меў 4 тыдні адпачынку і быў амаль увесь час у дома. Ён хоць фізык, але з замілаваньне займаецца садам. Дачка таксама мела час быць тут, а Зяць быў у адпачынку. А цяпер усе ў канцы месяца ідуць на работу. Са страхам думаю, як гэта будзе. Тым больш, што і здароўе не надзвычайнае. Ну вось, і пажалілася. Дзе ж тут мужнасць? У апошнія дні, 20 і 21, мела я дарагіх гас্তуцей. 20 быў А.Мальдзіс¹⁷ з жонкай, а 21 Арсень Сяргеевіч¹⁸. Крыху паднялі мой дух.

Дзякую, што намовілі мяне напісаць Янку Брылю. Атрымала ад Яго “Акраец хлеба” з цёплым аўтографам і кніжачку дзіцячых казак таксама з аўтографам. Вельмі яму ўдзячнай.

Усяго найлепшага Вам і вашай жонцы. Не забывайце. Ад маіх прывітаньні. Прайду кажучы, ад Унука, бо Дачка і Зяць у Радашкавічах.

Л.Войціка.

27/XI. 77г.

Вільня

Дараі Генадзь Аляксандравіч.

Ліст Ваш атрымала дні 4 таму. Усё “зъбіралася” адказаць. Аб пісьме Вашым да Лявона я нічога ня ведала і цяпер ведаю толькі ад Вас. Дзякую Вам за стараньні і клопаты. У прынцыпе я нічога ня маю, каб зъмясьцілі маю біяграфію, тым больш, што кніжка выйдзе аж у 1979 г., а тады напэўна мяне ўжо ня будзе.

Але ці гэта рэальная? Прайда, я пісала шмат усяго, як цяпер пералічыла усяго 92 пазыцыі, ня лічачы тых пару сотняў картак адрыўнога календара. Але ў гэтым толькі дзіве кніжачкі. “Бат. слоўнік” і пераложаны з украінскага дзіцячы сцэнічны абрэзок “Князь Марцыпан”, а рэшта – драбяза: артыкулы ў “Бел. Борці”, у “Заранцы”, “Студэнцкай Думцы”, “Шляху Моладзі”. Ці гэта не замала, каб лезьці ў пісьменьнікі. Калі хочаце, я вам прышлю бібліяграфічны спісак і сваю біяграфію, даўна ўжо напісаную. Але апрацоўвяваць не бяруся.

Часта чуюся дрэнна, ды і настрою адпаведнага німа.

А ведаеця, я такія “матэр’ялы” аб сабе ўжо пасыпала у 1970 г. У пачатку 1970 г. атрымала ад праф. Германовіча з Менска ліст з запытаньнямі аб... (ужо ня помню каго, а шукаць лісту не хочаца) з дадаткам, каб прыслаць і маю біягр. і г. д. да лінгвістычнага даведніка. Што ведала аб іншых напісала, а на “сябе” не зьевярнула ўвагі. Тады атрымала другі ліст. Праф. Германовіч станоўча дамагаўся, каб прысласць свой здымак, біяграфію і спісак працаў. Не было рады – паслала. Атрымала паведамленье, што ўсё атрымана і ўсё “як трэба”. Што далей – ня ведаю.

Цяпер у спісках тое-сёе прыбыло, бо дзякуючы С.М.Новіку-Пляну ўсё сабрана пад “адну стрэшку”, не “адну”, а дзіве стрэшкі: “Імпрэсы” і “Каласкі”, ды і выняткі са ўспамінаў.

Успаміны аб Г.Леўчыку, надрукаваныя ў ЛіМе, вельмі скарочаныя. Іван Уладзіміровіч пісаў мне, што скараціў на палову, а паслья, падобна, рэдакцыя яшчэ

Нейкі час тут яны могуць талеравацца, а паслья або трэба накіроўвацца ў падполье, або карыстацца зашыфраванай мовай. Зашыфраваным быў і артыкул “Памяць сэрца” выдатнага беларускага мовазнаўца, прафэсара Фёдара Янкоўскага, што з працы гаўкоў публікаваўся ў “Наставніцкай газеце” (11 і 14 ліпеня 1979 году). У гэтым артыкуле прафэсар Янкоўскі выкарыстаў сродак для пахвалы нацыянальнай пазыцыі славацкага вучонага-мовазнаўцы Эдуарда Гашынца, які, паводле Янкоўскага, “з пашанай і любасцяй ставіцца да сваёй Радзімы, ейнай мовы і здабыткай культуры”. І, карыстаючыся выказваннямі Гашынца, прафэсар Янкоўскі пісаў у гэтым артыкуле:

“Родная мова – галоўны з галоўных навучальных предметаў у школе... Яна, родная мова, – акно ў свет, у пазнанне яго, у авалоданне выпрацаванай чалавецтвам культуры, здабыткамі навукі, у познанне людскога шчасця, святаў барацьбы і перамог чалавецтва, усталявання хараства і гуманізму на зямлі. Без роднай мовы няма школы, няма народнай адукацыі для народа. Роднае слова павінна весці новыя пакаленні славакаў, як і беларусаў, як і чехаў, да новых культурных завадў, да познання новых вышынь і далій...”

Мне імпануе сур’ёзнасць стаўлення славацкіх калегаў да вывучэння роднай мовы – і предмета вывучэння, і мовы навучання ў роднай школе” (“Наставніцкая газета”, 14.7.1979).

І тут трэба прыгадаць беларускі самавыдавецкі твор 1970-х гадоў – паэму “Сказ пра Лысую Гару”, якой захапляўся першы сакратар ЦК Кампартыі Беларусі Пётр Машэраў і якую ведамы беларускі пісьменнік Іван Шамякін схарактарызаваў як “ананімны шэдэўр-паэму” (“Полымя”, № 10, 1977, б.216).

Тэмагэтай паэмам бытавая, або інакш зъедлівая крытыка тэй палітыкі Хрушчова, а паслья і Брэжнева, якая, каб замкнуць крытычны голас творчай інтэлігенцыі, начала абдорваць гэту інтэлігенцыю дзялянкамі зямлі і “дачамі”. Але ў паэмэ гэтай ёсьць і такія радкі:

“Быў час, быў век, была эпоха,
Калі наеўшыся ў адвал,
Сёй-той прыкінуў, што панчоха –
Зусім някепскі ідэал...”

Калі ў сталіцы беларускай
Культурна-сіты мешчанін
Лічыў грамадскаю нагрузкай
Язык ‘тутэйшы’ прышчаміць...”

Ужо ж не раз раўло мяшчанства:
Пара камісію ствараць –
Па ліквідацыі няшчаснай,
Што ўсё не хоча паміраць.

Яны даўно былі гатовы
Ажыццяўці святы парыў –
Ліквідаваць дарэшты мову,
Якой Купала гаварыў”
(І гэтак далей)

Непераможны крык жыцця!

Магчыма, вам якраз і здзейсніць
Дзядоў вялікіх запавет:
Узняцца так на крыллях песні,
Каб чую і бачыў цэлы свет!

Назло прарокам самазваным,
Што глуха каркаць началі,
Спявайце спевам нечуваным
На мове любай вам зямлі!

Спявайце, помнечы нязменна:
Пакуль паэты будуць пець –
Не быць Радзіме безыменнай,
Зямлі бацькоў – не анямечы!”
(“Літаратура і мастацтва”, 24.12.1965)

Такіх патрыятычных вершаў, напісаных у абарону роднай мовы, было шмат, бо пра што іншае съведчыць, напрыклад, і верш “Зямля такая” паэта Сяргея Панізьніка:

“Нам ніколі не памерці
ні ў якім горы.
Застануцца для бяссмерця
назвамі азёры.

Тая ж Нарач або Свіцязь...
Хіба выпаліш, растопчаш
неўміручых тукай віцце,
слоў – вякоў праточын.

Нам ніколі не памерці, -
гэта ўжо бяспрэчна...
Праладуць азёры ў свеце,
застануцца рэчкі.

Тая ж Ясельда ці Шчара,
Свіслач або Нёман...
Калі ёсьць на свеце чары –
ў назвах ўпамянёных.

Нам ніколі не памерці!
бо – зямля такая,
дзе народ у шчасце верыць,
дзе жыццё народу мерыць
крыніца жывая”
(“Маладосць”, № 6, 1971, 6.65)

Ніхто-ж ня будзе аспрэчваць, што для пратэстаў у Савецкім Саюзе няма месца.

Па дарозе ў «Лясную хатку». Стаяць злева направа: Лявон Луцкевіч, Галіна Войцік(дачка Зоські Верас), Генадзь Каханоўскі.

тое-сёе скараціла. Гэта праўда, што ЛІМ, высланы гр Саламеевічам пралаў, але я атрымала ад С.М.Новіка 5 экз. З трох выразкі выслала сябрам у Польшу, а 2 экз. маю. Калі трэба, адзін магу Вам выслаць. С.Новік прысылае мне кожны месяц “Беларусь” і “Бярозку”. Разам выслаў і ЛІМ. Усё цэннай бандэроляй у салідным апакаванні. Таму даходзіць.

Віньшую ўсім Вам новых вуліцаў і то з такімі назовамі, а Валянціне Антонаўне Унука! Няхай жа добра гадуецца! А ці згадзіліся назваць Максімам? Як жа з паркам Багдановіча? Я Вас ужо аб гэта пыталася.

Пасылаю насењне “Маку усходніяга трывалага”. Вельмі прыгожыя агніста-чырвоныя вялікія кветкі. Кусты вялікія як пілоняў. Расьце на адным мейсцы дзесяткі гадоў. Сеяць у маі найлепш у скрынічку, накрываючы шклом. Як толькі ўзыдзе і крышачку падрасьце, “перанікаваць” на загончык, а ў другой палове лета перасадзіць на сталае мейсца. На другі год, у маі або чэрвені, ужо цвітуць. Гэты мак можна было б пасадзіць і каля помніка Максіма Б.

Усяго найлепшага Вам і пані Зіне!

Л.Войціка.

Ці пісала Вам А.Бэргман? Я атрымала ад Яе ліст, апісывае сваю падарожу (і ўражаньне) да Сястры Л.Родзевіча.

***

Паважаны Генадзь Аляксандравіч.

Якраз збіралася я да Вас пісаць, як атрымала Вашую пісульку.

Як толькі Лявон зробіць вялікую копію здымка І. Кулакоўскага¹⁹, зараз вышилю. Вышилю таксама копію фатаграфіі Яго ўнука (сына сярэдняй дачкі Антаніны – па мужу Завістоўскай) Антона Завістоўскага, які скончыўшы палітэхніку ў Рызе працаўваў пры Суэскім канале.

Адначасна прышло рэцэпт на яблычны сыр. Сама ня помню прапорцыі, а Дачка дзень у дзень мае дзяржайныя экзаміны на Універсітэтэ. Ужо другі год Яе запрашаюць туды на старшыню экзамінацыйнай камісіі. Гэты гонар дорага каштуе пры Яе в. высокім ціску крываі, болях галавы. А яшчэ з экзаміны (Дзярж.) у Пэдінстытуце па гісторыі нямецкай мовы. Проста баюся, каб добра не расхварэлася. Паляжджу, мо Слаўка рэцэпт помніць, то тады ня буду чакаць здымкаў, а напішу раней.

Ці помніце, што 25 чэрвеня 115 ўгодкі нараджэння Ядвігіна Ш.? У Менску ў музеі ("гасцінай") У.Галубка ладзяць вечар. Але не ў сам дзень Юбілею, а 20-га, бо А.Лойка, які вечар правядзе, інакш ня мае часу. А ў Вільні 25/VI пры магіле Ядвігіна зьбяруцца недабіткі Віленскіх беларусаў, каб ушанаваць памяць пісьменьnika. Пішу "недабіткі", бо іх вельмі малая жменька.

А пісаць Вам зьбіралася у іншай справе. Думаецца, што на памыснае заканчэнне справы спадчыны М.І.Забэйды спадзяваца нельга.

Чаму так пэсымістична гляджу? Бо з новага зборніка вершаў Дануты Бічэль цэнзар зьняў верш у памяць Сылевака. Нічога не разумею. У канцы 60 – пачатку 70 гадоў друкаваліся вершы ў чэсьць М.З-ды ў Полымі, ЛіМе. Гэта вершы С.Грахоўскага, Н.Гілевіча... То што сталася пасьля, што за вেцер павеяў цяпер? Цяжка дадумачца.

Усяго найлепшага Вам і ўсей Вашай сям'ї.

Шчыра Л.Войцікаев.

Заўвагі

¹Верас Зоська (Л. А. Войцік 1892 – 1991) – беларуская пісьменніца і грамадская дзяячка. ²«Заранка» – заходнебеларускі часопіс, які выходзіў у Вільні ў 1927 – 1931 гг.. ³Новік-Плюн Сяргей (1906 – 1994) – беларускі паэт, драматург. ⁴Забэйда Міхась (1900 – 1981) – беларускі эстрадны і оперны спявак. Жыў у Празе. ⁵Саламеевіч Янка (1938) – беларускі літаратуразнаўца, крытык, перакладчык. ⁶Леўчук Гальян (1880 – 1944) – паэт-нашанівец, мастак. ⁷Калеснік Уладзімір (1922 – 1994) – беларускі літаратуразнаўца, крытык, педагог. ⁸Краўцоў Макар (Косцевіч 1890 – 1939) – заходнебеларускі паэт, перакладчык. ⁹Пяткевіч Аляксей – беларускі літаратуразнаўца, педагог. ¹⁰Бачыла Алесь (1918 – 1983) – беларускі паэт. ¹¹Багдановіч Глеб (1913 – 1957) – беларускі грамадскі дзеяч, доктар. ¹²Ніжанкоўская Вера (1901 – 1998) – жонка Браніслава Тарашикевіча. ¹³Смоліч Аркадзь (1891 – 1938) – беларускі географ, грамадскі дзеяч. ¹⁴Белакоз Алесь (1928) – настаўнік, заснавальнік літаратурнага музея ў Гудзевічах. ¹⁵Родзевіч Леапольд (1895 – 1938) – паэт, грамадскі дзеяч. ¹⁶Янкоўскі Фёдар (1918 – 1989) – беларускі мовазнаўца, педагог. ¹⁷Мальдзіс Адам (1932) – доктар філалагічных науک, прафесар. ¹⁸Ліс Арсеній (1934) – доктор філалагічных науک, літаратуразнаўца. ¹⁹Кулакоўскі Ігнат (1800 – 1870) – беларускі грамадскі дзеяч, педагог.

Танец жывата?
Вы не індус, здаецца?
А іграеце? На там-таме,
А не на жалейцы?

Ну, а страву якую
Прынеслі вы з дому?
Шашлык – гэта не ваш,
Усім добра вядома.

А якія вы маеце ўборы?
Узоры тканінаў?
Не, самбрэра і кенты
Не з вашай краіны.

А спяваеце песні
На мове якой?
Кажаце, што на многіх,
Толькі не на сваёй?..

І, мне здаецца,
Адправяць ад парога
Не аднаго давучыца
Дзівака такога.

Давучыца
Ў Пушкіна, Міцкевіча,
Шаўчэнкі і Багушэвіча,
У многіх іншых,
У тым ліку
І ў майго друга
Расула Гамзатава,
Каб зналі, якімі ўсе мы
Скарбамі багатыя
І што нельга пра іх
Забываць".

(“Збор твораў”, т.4, Мінск, 1967, бб.30-32)

Або вось яшчэ верш “Прывітальнае” паэта і сёньня прафэсара Ніла Гілевіча, што быў напісаны ў 1965 годзе:

“Спявайце, юныя паэты!
Спяліце ў бурах пачуцця
Неутаймаваны боль планеты,

агульначалавече...

Няма патрэбы штучна прыспешваць павольны, разлічаны на стагоддзі працэс зліцца нацыянальных культур і моў або аддаваць перавагу адной якой-небудзь мове. Родная мова – аснова нацыянальнай культуры. Толькі на роднай мове чалавек можа найбольш поўна раскрыць сваю душу і выказаць самае запаветнае пачуццё” (Там-жа, 6.203).

А яшчэ раней, у 1964 годзе, паэт Максім Танк (ад 1967 году ён – старшыня Саюзу пісьменнікаў БССР) гэтай балючай моўнай праблеме прысьвяціў такі верш, названы ім “Мне здаецца”:

“Хто сёння аб Камунізме –
Аб залатым веку –
Не марыць:
Калі па зямных абшарах
Паплынуць вінныя
І малочныя рэкі,
Калі будзе забава
Хлеб расціць,
Плавіць сталь,
Вугаль здабываць,
Калі кожны будзе
Па здольнасці працеваць
І атрымліваць
Па патрэбнасці!
Праўда,
Некаторыя нат ужо
Стараюцца запасціся
Велізарнейшай лыжкай
Ды місай.

Некаторыя нат ужо
Стараюцца пазбыцца
“Перажыткаў” –
Сваёй культуры і мовы,
Быццам
Ля варот камунізма
Кантралёры
Будуць экзаменаваць
Толькі на эсперанта
І іх першых прапусцяць
У Сонечны Горад
O, simplicitas sancta!

Я ўпэўнены, што ля ўваходу
У Камунізм спытаюць:
– З чым прыходзіце вы,
Які знаеце танец?

Зоська Верас

ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСКАГА АДРЫЎНОГА КАЛЕНДАРА

У пачатку 20-х гадоў у гістарычным памешканні Завальная, 7 – рог Малой Пагулянкі (цяпер вуліца Кастуся Каліноўскага), дзе была некалісі рэдакцыя “Нашай Нівы” і Віленская Беларуская кнігарня – існавала кнігарня Віленскага Выдавецтва Таварыства.

Загадчыкам кнігарні быў Станіслаў Станкевіч, якога мы называлі “кнігаром”. Ня зъмешваць з другім Ст.Станкевічам, які ў той час быў студэнтам, а мо, нават, яшчэ вучнем Віленскай Беларускай гімназіі. Станіслав Станкевіч як загадчык кнігарні быў чалавекам на сваі месцы. Энэргічны, рупны, вельмі дбаў аб пропагандзе беларускай прэсы і літаратуры сярод сялян, якія, асабліва ў тарговыя дні – аўторак і пятніца – масава адведывалі кнігарню.

Даючы на камісыйную прадажу Грамадаўскія газэты, я, як адміністратарка адноснай рэдакцыі, часта бывала ў кнігарні.

Неjak летам 1925 г. пайшла я разылчыцца з кнігаром за прададзеная ім газэты. Заўважыўши яго незвычайна благі настрой, я запыталася, у чым справа.

– Дык як не нэрвавацца, – адказаў кнігар, – вось-вось прыйдзе канец году, і зноў прыйдзеца адпраўляць людзей ні з чым... Ужо каторы год сяляне пытаюцца пра беларускі адрыўны каляндар. Ім цікава, адрываючы лісток, знайсьці на адвароце нейкую гаспадарскую параду, або верш, або вясёлы жарт... А такога календара ў нас як не было, так і няма. Толькі календары-кніжкі. Вось і ідуць нашыя сяляне купляць або польскія адрыўныя календары, або расейскія. Ці ж гэта добра?

Яго разважаныні здаліся мне зусім справядлівы і годныя ўвагі. І тут прыйшла мне ў галаву думка: а мо пагаварыць з нашымі пасламі і папрасіць у іх пазыкі? Прадажа календароў рэч – гроши вернуцца. Гутарку з пасламі я ўзяла на сябе. На жаль, у адказ пачула: “А каму ён патрэбны такі каляндар?” Што ж, болей не было аб чым гаварыць. Не чакаючы, я паведаміла кнігара аб выніку гутаркі. Яму гэта справа, мусіць, моцна набалела, не хацеў яе пакінуць.

– А што, каб мы самі паспрабавалі выдаць каляндар? Я дам 50 злотых, на паперу хіба хопіць, а іншыя выдаткі: друк, кнігасшытніка, наборшчыкаў, супрацоўнікаў аплоцім пасля прадажы календара.

– Добра, будзем прафаваць...

Уласнік друкарні і нашы наборшчыкі адразу згадлісі працеваць у доўг. Знайшліся і супрацоўнікі: Янка Маразовіч (Янка Маланка – рэдактар гумарыстычнай часопісі “Маланка”), У.Паўлюкоўскі, Ст. Станкевіч (кнігар) ды іншыя. Каляндарыум апрацеваў ці то Я. Маразовіч, ці У.Паўлюкоўскі. Вершы, жарты, гістарычныя зацемкі давалі пакрысе

үсе. Парады гаспадарскія – з садоўніцтва, агародніцтва, пчалірства, з жаночай гаспадаркі – я ўзяла на сябе. Парады з мэдзыцыны далі студэнты-мэдыхі. Праца ішла спраўна і хутка. Нейдзе ў начатку верасьня матэр'ял быў гатовы. Праз пару месяцаў каляндар надрукаваны і сшыты. І тут – катастрофа... Як мы, здаецца, ня былі асьцярожныя, адзін верш (што ня помню) не праішоў праз цэнзуру, і ўесь тыраж быў сканфіскаваны...

Тады адзін з сяброў “Горадзенскага гуртка беларускай моладзі” Адольф Зянюк, які скончыў юрыдычны факультэт Віленскага Універсytetu і быў стажыстам у Віленскім судзе, узяўся рабіць заходы, каб наш каляндар вярнулі. Заходы далі добраяя вынікі. Календара ўесь тыраж нам вярнулі з тым, каб тую старонку выкінуць і замяніць яе новай. Мы так і зрабілі. Надрукаваць старонку – справа невялікая, а вось выніць з кожнага экзэмпляра і замяніць заняло шмат часу...

Каляндар вельмі спазніўся, усяго тыражу прадаць не ўдалося. Пашкодзіла яшчэ і тое, што Беларуское Выдавецтва Таварыства чамусыці пастановіла зъмяніць загадчыка кнігарні. Кнігарню з вуліцы Завальнай перанесылі на Вострабрамскую (рог Гэтманскай) і загадчыкам назначылі Ігната Мятлу.

А Станіслаў Станкевіч, якраз у той час ажаніўшыся, разам з жонкай адчынілі таксама на Вострабрамской (на другім баку вуліцы) магазын пісъмовых прыладаў з кніжным аддзелам. І вось цяпер было аж дзіве беларускія кнігарні, але пакуль яны дайшлі да парадку, час праішоў немалы, і асталося 500 календароў непрададзеных. Ледзь удалося аплаціць друк, кнігасыштніка і часткова наборшчыкаў.

Але само жыцьцё паказала, што адрыйны каляндар вельмі патрэбны. І далей кожны год аж да вайны Беларуское Выдавецтва Таварыства выпускала яго вялікім тыражом.

Старонка беларускага адрыўнога календара за 1929 год.

171, а ейны аўтар – пісьменнік Але́сь Петрашкевіч. У драме гутарка пра волатаў беларускай культуры першай палавіны XVI стагодзьдзя, якімі былі першадрукар доктар Францышак Скарнына т пает-лацініст Мікола Гусоўскі. Іхня імёны арганізацыя ЮНЕСКА ўключыла ў свой “Календар юбілеяў выдатных дзеячоў сусветнай культуры”.

Цяпер яшчэ пра іншую немалаважную тэму – тэму абароны і захаванья ад русіфікацыі роднай беларускай мовы.

Вышэй мы прыгадвалі паэта і акадэміка Пятра Глебку, які наведаў Нью-Ёрк для ўдзелу ў складзе дэлегацыі БССР у працы Генеральнай Асамбліі ААН. Ён сустракаўся з знаёмымі яму беларусамі Нью-Ёрку і паведаміў ім гэтую рэч: у 1965 годзе, калі яшчэ першым сакратаром ЦК Кампартыі Беларусі быў Кірыла Мазураў, дэлегацыя ад беларускай інтэлігенцыі, якую ўзначальваў старшыня праўленьня Саюзу пісьменнікаў БССР паэт Пятрусь Броўка, завітала да Кірылы Мазурава, і гэта каб скласці пратэст супраць палітыкі русіфікацыі школаў у рэспубліцы, што было вынікам ведамай школьнай моўнай рэформы Хрушчова. Не! – сказаў Мазураў, – у гэтай справе ён нічога ня можа зрабіць, бо палітыка гэтая нақінутая зьверху, гэта значыць – ідзе з Москвы. Аднак, – дадаў Мазураў, – вы можаце, напрыклад, перайначаць рускія назовы вуліцаў у гарадох або даваць беларускія назовы культурным і навуковым установам.

Адсюль вось і наступная рэакцыя:

Мы ўжо цытавалі выказваныне пісьменніка Янкі Скрыгана, які ў 1967 годзе (у часапісе “Полымя”) пісаў, што “Бяз мовы ня можа быць народу. Калі памірае мова, памірае і народ, зыходзіць зь гістарычнай сцэны”. Тады-ж, у вершы “Мая мова”, паэт Рыгор Барадулін саркастычна іранізаваў:

“Сцвярджаюць гісторыкі і мовазнаўцы,
Што паступова сціраюцца грані нацый
І, нібыта як перажытак,

аджыць павінна абавязковая
Мова маці маёй – беларуская мова,
Што мне, як імя ўласнае, блізкая і знаёмая,
Што па жылах маіх цячэ

і сонным Сожам і Нёманам.
Я чакаю часіну сябрыны людской,
але не згаджуся, што родныя мовы луской
Былі на рыбіне чалавецтва,
Якая ў вечнасць плыве акіяна вечнасці”.

(“Полымя”, № 4, 1968, бб.203-204)

Гэты верш Барадуліна цытавала ў артыкуле “Свой дар” літаратурны крытык і літаратуразнаўца Марына Барсток. Ад сябе яна таксама пісала:

“Культура камунізму бачыцца намі як агульнанародная, агульначалавечая, як вышэйшая ступень у эстэтычным развіцці ўсяго чалавецтва. Але шлях да агульначалавечай інтэрнацыянальнай культуры ляжыць праз поўнае, усебаковае, глыбокае развіццё нацыянальнага, свайго, непаўторнага.

Толькі поўнае і усебаковае раскрыццё ўсіх багаццяў нацыянальнага зрушыць наперад

Ці не таму яшчэ, як сімвал Беларусі, у рамане фігуруе, і фігуруе нібы за сцэнай, адна асона – чыстай душы жанчына Анея, якую як “адзіную ў съвеце жанчыну” ка-хе герой раману Юрась Братчык – “Хрыстос”, але якую выкрадаюць і трываюць як паланянку гэтая “царкоўныя” ўлады. А гэта яшчэ адзін доказ, што раман “Хрыстос прызямліўся ў Гародні” съкіраваны не ў мінулае, а тычыцца сучаснасці.

Ад расправы паланянка Анея выратоўваецца і злучаеца з герояем раману Братчыкам, але і далей яна працягвае заставацца нібы незаўважанай, у цяні. Затое пры канцы раману Ўладзімір Караткевіч зазначае:

“... Магчыма, калі-небудзь я раскажу вам, што было запісана двумя сведкамі, Фамом і үдам, у іхніе “евангелле”, калі былі яны на схіле дзён. Раскажу, як жыў мужыцкі Хрыстос далей, якія рабіў справы, як знайшоў з Аней свайгуртніцкі шлях і сваю зорку, як прыдбаў сабе і сябрам разуменне, вечную славу і вечную маладосць, але цяпер до-сыць аб гэтым. Я канчаю пісаць, і рука стамілася трываць пяро.

Скажу толькі, што Фаўстына з Кляонікам, вядома, засталіся на хутары, і з імі за-стаўся Марка Турай, а астатнія, на чале з Хрыстом, вырашылі ісці на поўдзень, у нечапаныя пушчы на мяжы Палесся і Белавежы, у месца, якое ведаў Хрыстос. Ісці, карчаваць і паліць там ляды, будавацца, жыць вольным жыццём і чакаць, чакаць святла” (Там-жа, бб.444-445).

Вышэй мы прыгадвалі аповесьць (на рускай мове) “Пагоня на Грунвальд” пісьменьніка Канстанцына Тарасава, якая ў 1980 годзе публіковалася ў часапісе “Нёман” (№ 4, бб.73-140; № 5, бб.54-114) і тады-ж выйшла асобнай кнігай, але ўжо пад называй “Дзень расьсекяньня”. Тэма аповесьці – гэта гістарычна ведамая “Грун-вальдзкая бітва” 1410 году, якая падсекла крылы і спыніла пасоўванье на ўсход нямецкіх рыцараў-крыжаносцаў. Аднак у аповесьці шмат гаворыцца пра палітычнае палажэнне Вялікага Княства Літоўскага, пра незалежніцкую палітыку князя Вітаўта (1392-1430), які якраз узнічалі змаганыне супраць Крэўскай вуні 1385 году, якой вялікі князь Ягайла Альгердавіч, стаўшыся ў складаных умовах польскім каралём, проста далучаў ВКЛ да Польшчы. Пры канцы жыцьця, як ведама і пра што таксама піша Тарасаў, вялікі князь Вітаўт вырашыў каранавацца, каб гэтым самым разарваць усякія сувязі, у тым ліку і дынастычныя, з Польшчай, што аднак перакрыжавала съмерць Вітаўта. У аповесьці Тарасаў крытыкуе Гарадзельскую вунію і прывілеі 1413 году, накінутыя, паводле аўтара, каралём Ягайлам, які адначасна працягваў заставацца найвышэйшым князем ВКЛ. Гэтымі прывілеямі магнаты каталіцкага веравызнання атрымлівалі больш правоў, у тым ліку і выключнае права займаць дзяржаўныя пасады. Але Тарасаў адначасна пераказвае і думку князя Вітаўта, што гэта, маўляў, часова і ён, Вітаўт, разылічыўшыся з Польшчай, спыніць такую дыскры-мінацыю і спыніць шляхам царкоўнай вуні, да чаго, між іншага, Вітаўт і имкнуўся. Ды, побач з вялікім князем Вітаўтам, галоўным героям аповесьці зьяўляецца баярын з Полаччыны Андрэй Ілыніч, нашчадкі якога праваслаўныя паны-магнаты Ілынічы пасяля – у другой палавіне XV і ў XVI стагодзьдзі – будуць адыграваць вялікую ролю ў палітычным жыцьці ВКЛ, займаючы пасады маршалкаў ВКЛ і ваяводаў, напрыклад, Наваградзкага, Віцебскага або Смаленскага ваяводзтва.

У аповесьці баярын Андрэй Ілыніч – вялікі патрыёт Вялікага Княства Літоўскага. З патрыятычнага пункту гледжання цікавай ёсьць і гістарычная драма “Напісане застаецца”. Драма гэтая была апублікованая ў часапісе “Полымя”, № 12, 1978, бб.126-

Мікола Каспяровіч

МЕНСК – БЕНІЦА

19 мая мы ўтрох вышлі з Менску і пайшли па Вялейскому тракту, радуючыся пра-стору палёў і звальненіню ад давячага гораду. Направа цягнулася выплываючае жыта, налева – чуць ня скрэз аблог. Абапал дарогі хутары, напамінаючыя аб блі-засці гораду сваімі хатамі. На горцы, ля дачы Казубоўскага, здаецца, мы ўбачылі кучку дзяцей і дагадаліся, што гэта дзіцячая калёнія. Наважыўшы агледзець яе, мы пайшлі на горку, дзе загадчыца гэтай калёніі жыдоўскіх дзяцей з ахвотаю адказала на ўсе нашыя запытаныні. Калёнія разлічана на 40 дзяцей, але іх там 43. Болей дзеци з прытулкаў, начлекак і, наогул, менскай беднатаў. Ледзь ня ўсе дэфектыўныя. Пэрсанал пры калёніі складаецца з загадчыцы, дзівюх настаўніц, фэльчара, сторожа і пакаёўкі. Жыцьцё калёніі асноўваецца болей-меней на падставах бэльгійскай свабоднай школы, але дзяля таго, што дзеци бываюць у калёніі на зымену па 5-6 нядзель, яны толькі ўспяўваюць аправіцца духоўна і фізычна і забыцца на чад прытулкаў. З слоў загадчыцы, працуячай на гэтай бадыльнай паслоцы трох гады і добра ведаючай справу, відаць было, што калёнія дае дзецим вельмі многа адраджаючага дзяцей дзяцей новага жыцця.

Ды й з боку эстэтычнага калёнія, ляжачая на горцы, з якой відаць чуць не на 4 вярсты, кругом прыгожая прырода, дae вельмі многа дзецим. Шчыра падзякаваўшы загадчыцы, мы пайшлі далей, радыя таму, што хоць хто-небудзь, хоць жменька людзей клапоціцца аб беднаце дзетвары, з якой магло выйсці з часам немаведама што.

Перайшоўшы Заценьскую рачулку з маленькім млынам на ёй, мы ўвайшли ў вёску Зацень, ляжачую з паўвярсты ад шляху. Зацень – небагатая вёска, пабудаваная з аднаго боку вуліцы, бо з другога пачынаецца памешчыцкае поле. У вёсцы – невялікая кузня і пачатковая школа з належачым у школе на Беларусі выкладаньнем беларусаўства. Сяляне жывуць ня ўсе багата, але ўсе могуць любавацца прыгожымі абразамі прыроды наўкол. Такіх месц на Меншчыне мала.

Далей, за вярсты чатыры, мястэчка Гарадок, таксама на беразе ракі. Тут ужо ёсьць і беларуская пачатковая школа і беларускі культурна-прасьветны гурток. Тут жа і ўрад Сёмкава-Гарадзецкай воласці. Адна цэркаваў у самым Гарадку і другая, напаўразрушаная грамадзянскай вайной, – за мястэчкам. Снарады папрабівалі вялікія дзіркі ў сценах і званіцы, але не разьбілі цэркви. У алтары на кучах цэглы і розных абломкаў стаіць алтарны столік і жэртвенынік у цагляным пыле. З пагляду трудна сказаць, ці яны ўцалелі ад бомбы, укінутай у алтар, ці потым папраўлены сувязчынікам. Кругом царквы акопы і правільна зрытае бомбамі поле наганяюць жудаснае пачуцьцё і съведчаць аб глупстве людзей.

Мінушы Сёмкава, Слабаду і інш., мы папалі ў мястэчка Радашкавічы, Вялейскага павету. Радашкавскі касьцёл яшчэ здалёку відаць і цягнецца к небу, як рукі фанатыка. Цэркава схавалася сваёй круглатой у зелені садоў і не кідаецца ў вочы. Тут ужо

з надворнага боку мы ня стрэлі нічога беларускага. Зразу ж пры ўходзе – польскі прытулак, потым польскі народны дом, потым польская народная школа, магістрат, жандармэрый і гэтак далей. Але апрач жандармэрый, куды нам давялося такі залысьці, нідзе польскай мовы мы ня чулі ў ва ўсём месцыце. Насяленыне складаецца з жыдоў і беларусаў, і на нашае запытаньне, чаму ж няма нікіх беларускіх устаноў, нам адказалі, што не дазваляюць гэтага. Вялікі млын перамолвае многа муکі, а адзін-два польскія каапэратывы стараюцца здавольніць патрэбы насяленыне.

Мястэчка Краснае пры станцыі Уша ляжыць на рэчцы, на якой стаіць млын, не здавольваючыся вадой, а карыстаючыся і паравіком. Мястэчка трохі меньшашае за Радашкавічы, але па-беларуску гавораць тут чуць не літаратурнай мовай, хоць газэт і кніг беларускіх бачыць не прышлося. Вывескі на каапэратыве і іншых крамах съведчыць аб знаныні беларускай граматыкі, чаго і ў Менску мусіць не сустрэнеш.

Ад Краснага прышлося ісьці вёрст пяць лесам. Тут толькі скралася пачуцьцё чужой стараны, хоць лес і не падобен сваёй мізэрнасцю на нашы грандыёзныя лясы ўсходніх Меншчыны. Нізкарослы хвойнік, алешына ды бяроза – вось і ўсё...

Маладэчна кішэла войскамі. Тут, як і ў папярэднія гады, адно нішчылася, а другое будавалася – так і цяпер. Ня толькі чаго-небудзь расійскага, але і беларускага тут нічога няма, вядома, з надворнага боку, як напрыклад, устаноў якіх і г.д. Мястэчка ж населена беларусамі. Перад Маладэчнам мы стрэлі селяніна, які пасьвіў быдла. Калі мы запыталі ў яго, ці ёсьць тут каталікі або палякі, ён сказаў, што няма – усе праваслаўныя беларусы.

– Беларусам жа стыдна называцца!

– Э, што ж ты зробіш? Калі ж мы беларусы...

Такі пагляд нямала зьдзівіў нас.

Мінуўшы Лебедзяў – невялікае мястэчка з броварам, млынам, каапэратывам і касыцёлам з царквой, – мы пайшлі па зруйнаваным вайной месцы. Неаглядныя незасяянія разлогі, брацкія магілы, зрытыя снарадамі абшары ахапілі нас сваім уплывам жудкай стыхійнай і глупай барацьбы. На руінах ужо пачалі ўставаць вёскі і сёлы.

Выкупашыся ў возеры, выкананым у памешчыцкім садзе рукамі нашых дзядоў, мы папалі ў Беніцу Ашмянскага павету. Беднае сяло з валасным урадам, цэрквай... пачынае будавацца пасылья вайны і робіць уражаныне выздараўліваючага чалавека. Тут наша падарож скончылася.

Агульнае ўражаныне вельмі добрае. За тры дні скорай хадзьбы мы ня чулі ні аднаго польскага слова. І сяляне, і зьевернутыя дамой інтэлігенты са службай гавораць па-беларуску. Яны моцна стаяць за сваё роднае, кожучы што ‘якім радзіўся, такім і памру’. І гэта несъядомыя! А каб туды кніжак, газэт... Жаднай прасьветы няма і ўсе па ёй згаладалі. Думаюць, што вінавата вайна. Прайшоўшы па бацькаўшчыне трох дні, пераконваецца – што б ні здарылася, Беларусь вытрымае.

1920г.

Каб зразумець гэта, давядзецца зьвярнуцца да даўжэйшай цытаты (сюжэт “лжэ-Хрыста” паўстаў з гульняй-містэрыяй, за што як за “другое прыйсьце” Хрыста ўхапіліся царкоўныя ўлады – адмоўныя героі раману: кардынал і папскі нунцый Лотр, каталіцкі біскуп Камар, манах і “бацька будучых езуітаў” Басяцкі і праваслаўны мітрапаліт Балвановіч). Перамога з дапамогай народу над войскам гэтых “царкоўных” уладаў на цешыўці, а трывожыць “лжэ-Хрыста”, бо ахоўнікі “езуїцкіх” парадкаў выратаваліся і зынклі ў сутарэннях Гародні:

“– Нешта цяжка ў мяне на душы, – сказаў Юрась. – Душа смуткуе, тужыць смяротна. Пасядзіце тут, хлопцы, пачакайце мяне трохі. Я да Нёмана пайду, вырашыць мне нешта трэба, і сам не ведаю што... Толькі нельга мне без гэтага...

Ён мінуй храм і сеў на беразе Нёмана. Месяц, як залатая чаша, ззяў у глыбіні. Уставаў у небе сілуэт Каложы. Злева, далёка-далёка, стаялі на беразе аблапенены шыбеніцы, а за імі, яшчэ далей, спаў замак. Сціснула сэрца ад любві да гэтай зямлі.

“Што ж я не дадумаў? Што пагражае людзям, і гораду, і мне? Першаму абуджэнню чалавека да прайду? Што здрадзіць усяму гэтаму? Што, напэўна, пахавае пад руінамі светлага царства маю любоў?”

Ён глядзеў на сямікаляровую далёкую зорку.

“Правільна, што я не забіваў. Трэба было даць першы прыклад гэтым людзям, якія толькі пачынаюць пакутны, страшны, светлы свой шлях. Што ж, ад гэта га падне мая справа? І, можа, я памру, іначай чаму так цяжка?”

Зямля неадольна клікала яго да сябе. Вочы ягоныя сачылі за зоркай, а калені згіналіся, і ўрэшце ён стаў на іх, схіліўся да зямлі.

“Ты прабач, – у думках папрасіў ён. – Ты, неба. Я здрадзіў дзеля гэтага. Я – тутэйшы. Я – беларус. Няма дзеля мяне даражэйшай зямлі, і тут я памру”.

Ён прыпаў шчакою да травы.

“Што ж ты? Ну, адкажы мне, зямля мая, край мой. У чым я памыліўся супраць цябе? Што зрабіў у шкоду, калі не хацеў? Што знішчыць справу маю? Падкажы!”

Плямы светла ляжалі на траве. Прабіліся праз густую лістоту. Круглыя плямы, падобныя на срэбныя манеты. Такія ж манеты дрыжалі і звінелі на вадзе (перед гэтым у рамане была гутарка пра тое, як, падкупленыя грашыма, амаль усе “апосталы” здрадзілі “лжэ-Хрысту” – П.У.).

“Я зразумеў, – падумаў ён. – Дзяякую. Срэбра. Гроши. Яны загадзяць і сказаць самую светлую думку. Ад іх – подлы гандаль. І няроўнасць. І зайдзрасць. І зрада. І загібель. І калі я загіну, то гэта ад іх. Ды яшчэ ад любові да людзей і да цябе, зямля мая. Гэта яны спарадзілі подласць улады. Яны спарадзілі цэрквы. Колькі яшчэ пройдзе часу, пакуль любоўна сплятуцца над мурамі прыгнётую жывыя дрэвы жыцця? Я не дажыву”. Начное неба ззяла ў бяздонным Нёмане.

“Я не хачу гінуць, – папрасіў ён. – Я хачу дажыць. Вазьмі мяне на неба, зорка. Вазьмі, як Іллю. Каб тысячагодзі пралілі на зямлі і дні – у жыцці майм”.

Шалахцела лістота. Мігцела зорка.

“Не. Не хачу, пакуль не зрабіў наканаванага мне. Не хачу ўцякаць ад працы, ад крывавага поту, ад зямной чашы маёй. Гінуць таксама не хачу. У мяне ёсць сябры, і каханне, і народ мой, і сотні іншых народоў, і ты. Хай памінае мяне чаша сія, але, зрешты, як хочаш. Бо калі ты вызначыш мне загінучу, зямля мая, я не буду наракаць” (Там-жа, бб.372-374).

Сусьветнай вайны былі схаваныя ў гэтым замку нямецкім акупацыйнымі ўладамі, калі яны адступалі зь Беларусі. Але таму, што замак гэты калісъці належыў магутным magnatам – князям Гальшанскім, дык Караткевіч скарыстоўвае з гэтай нагоды, каб у рамане бегла выказаць і свой пагляд на гісторыю Беларусі эпохи Вялікага Княства Літоўскага. Гэтак, паводля яго, паходзячы ад Гедымінавічаў, князі Гальшанскія – гэта “дужа старажытны беларускі род”, і яны адыгравалі вялікую ролю ў жыцьці дзяржавы. Інакш Караткевіч ацэнывае і ведамую “змову князёў” 1481 году, якая ў савецкай гісторыяграфіі разглядаеца як падзея вялікай гісторычнай важнасці, бо, маўляў, мэтай гэтай змовы было “далучэнне Беларусі да Расіі”, да Маскоўшчыны. Не, – піша ў рамане Караткевіч (“Маладосць”, № 7, 1979, 6.37), – змоўшчыкі хацелі забіць вялікага князя Казіміра, каб гэтым самым забясьпечыць незалежнасць і самастойнасць Вялікага Княства Літоўскага.

I Караткевіч мае рацыю, бо тая “змова князёў”, у якой пераважна ўдзельнічалі князі Гедымінавічы і Альгердавічы, у тым ліку і князі Гальшанскія, якраз ставіла перад сабой нацыянальную, а не “прамаскоўскую” мету. Бо, заняўшыся дынастычнай пра-польскай палітыкай на Захадзе, вялікі князь ВКЛ і кароль Польшчы Казімір Ягайлавіч тады занядбаў усходній палітыкай. Ён бяздзейнічаў, калі да Маскоўскага княства далучалася Ноўгарадзкая рэспубліка, адмовіўся падтрымаць братоў вялікага князя маскоўскага Івана III, хоць яны і зьвярталіся па дапамогу да ВКЛ, не падтрымаў таксама, а фактычна, здрадзіў і свайму саюзніку – хану Залатой Арды, і гэта наўсуперак дамаганьням Рады паноў ВКЛ абвесціць вайну Маскоўскуму княству. У сувязі з гэтым і ўзнікла “змова князёў” 1481 году.

Або вось яшчэ раман Уладзіміра Караткевіча – “Хрыстос прызямліўся ў Гародні”, напісаны аўтарам у 1966 годзе і апублікаваны ў 1972 годзе. Гэта, фактычна, цікавая зашыфраваная сатыра на сталінскі тэрор, на ідэалогію і савецкую рэчаіснасць наагул. Бо ў гэтым фантастычным рамане гутарка пра езуіцкую ідэалогію і жудасці інквізыцыі царквы (аднолькава: каталіцкай і праваслаўнай) у Вялікім Княстве Літоўскім першай палавіны XVI стагодзьдзя. Вось гэта ідэалогія: “Катуйце без жалю, шматуйце без літасці, забівайце, спальвайце, знішчайце ваших бацькоў, матаў, братоў, сёстраў, калі выяўіца, што яны не аддадзены слепа вярхоўнай ідэі... Завядзіце столькі шпегаў і даносчыкаў, колькі вы ў стане аплаціць. Абавяжыце іх назіраць за міранамі... і даносіць вам аб усіх грамадскіх і прыватных непарарадках. Ніколі не стаўце пад сумненнем іхня паказанні, паражайце ўсіх, на каго яны вам будуть указваць, нявіннага або вінаватага, бо лепей умірцвіць сто нявінных, чым пакінуць у жывых хация б аднаго вінаватага” (“Хрысто прызямліўся ў Гародні”, Мінск, 1972, бб.312-313).

Такой “езуіцкай ідэалогіі”, а тым больш “інквізыцыі” у Вялікім Княстве Літоўскім тады ня было. Наадварот, у рэлігійным дачыненіні Княства гэтае ў XVI стагодзьдзі характарызовалася найбольшай у Эўропе памяркоўнасцю і талеранцыяй. Дык пра якую эпоху тут гутарка?

Справа аднак ня ў гэтым, што, папершае (і хоць не кранаючыся палітычных аспектаў), пра Вялікае Княства Літоўскае ў рамане Караткевіч гаворыць як пра “княства Беларуска-Літоўскае”, падкрэсліваючы гэта шмат разоў. Падругое, галоўны герой раману “лжэ-Хрыстос” Юрась Братчык змагаеца ня толькі супраць такай “жахлівой машыны ваяўнічай царквы”, супраць абскурантызму і за сацыяльную справядлівасць; ён змагаеца яшчэ і за нацыянальныя праваў свайго народу, Беларусі (сучаснай!).

Вінцэнт Жук-Грышкевіч

У БУДСЛАВЕ

Гэта было ў Будславе Вялейскага павету, у Беларускай Гімназіі, якую заснавала беларуская мясцовая інтэлігенцыя і слянства ўласнымі высілкамі пасля выбуху расейскай рэвалюцыі. Цяг да науки ў людзей была такая вялікая, што існуючыя там толькі чатыры класы зъміясцілі больш за 300 дзяцей. Гімназія працавала нармальная і пад нямецкай акупацыяй у 1918 г. Немцы цікаліся толькі, каб была добра паставлена нямецкая мова і каб не было бальшавікоў сярод вучыцяляў. Я быў прыняты ў 4 клясу, але пакуль набраўся кантынгент, сядзеў у трэцім.

Дээз у канцы сакавіка дайшла вестка з Менску аб авбяшчэнні незалежнасці Беларусі і да Будслава. Аднаго дня, памятаю, наш дырэктар Васілевіч, узварушаны і вясёлы хадзіў па ўсіх клясах і дзяліўся з вучнямі гэтай радаснай навіной.

“Рада Беларускай Народнай Рэспублікі абвесціла незалежнасць Беларусі, наш край будзе вольным і незалежным, як калісь даўней. Будзе мець свой урад, сваё войска, сваіх ураднікаў, свой скарб і свае школы. Цяпер беларусы самі будуць гаспадарамі ў сваёй зямлі і ня будзе ўжо нас трывожыць і страшыць чужое войска і паліцыя”, – тлумачыў ён. Вучні слухалі гэтыя слова з вялікім зацікаўленнем і ўвагай, хоць многія яшчэ і не разумелі ўсёй важнасці гэтай гісторычнай падзеі ў жыцці Беларусі. “Авбяшчэнне незалежнасці Беларусі ёсьць вялікім нацыянальным съвятам для ўсяго беларускага народу, – казаў ён далей, – і наша гімназія мусіць адсвяткаваць гэта съвята дастойна і урачыста. Съвяткаванье адбудзеца ў наступную нядзелю а шостай гадзіні вечара. Хорам і дэкламацыямі зоймуцца настаўнікі Папковіч і Ігнатава, яны ж прыгатуюць усю праграму. А вы, дзеткі, скажыце сваім бацькам аб радаснай навіне і запрасіце іх на съвяткаванье разам з іх сябрамі і знаёмымі”.

Праз цэлы тыдзень гімназія была ва ўзбуджаным съвяточным настроі. Пасля лекцыяў адбываліся съпеўкі і ранытыцы дэкламатораў. Хадзіў у лес па яліні і дзеразу, каб прыбраць зеленінну залу. На лекцыях рисункаў рысавалі Пагоню і бел-чырвона-белы сцяг. Настаўнік рысаванья, св. пам. Мікола Шыла сказаў, што найлепшыя рисункі будуць павешаны ў зале ў дзень съвяткаванья. Гэта паддавала імпету і старанню

ў працы. Сыцяжкі выходзілі няблага. Але з Пагоняй было горш. Мой сусед Кіслы так праняўся нацыянальнымі колерамі, што ягоны конь у Пагоні выйшаў бел-чырвона-белым. З гэтай прычыны ўся кляса падняла рогат і празвала Кілага патрыётам. Пры конкурссе настаўнік амаль усе сыцяжкі прызнаў годнымі і яны пазней павісьлі на шнурку ў зале. Пагоні ж былі забракаваны ўсе. Настаўнік сказаў, каб кожны сабе пакінуў яе на памятку, а для залы намаляваў сам вялікую прыгожую Пагоню.

Нарэшце прыйшоў доўгачаканы дзень съвяткаваньня. Людзей сабралася столькі мноства, што яны запоўнілі залу, сумежныя клясы і нават сенцы. Прыышлі яны з мястэчка і з суседніх і далейшых вёсак. Урачыстасць адчыніў дырэктар палымянай, хоць і доўгай, прамовай. Ён прывітаў усіх прысутных з вялікай навіной абвяшчэння незалежнасці Беларусі і вытлумачыў, якое значэнне мае гэты векапомны акт. Пазней ён прачытаў цэлую лекцыю з гісторыі Беларусі, асьвятляючы найважнейшыя моманты: Палацкі пэрыяд і Влікае Княства Літоўскае, звязаючы асаблівую ўвагу на ролю беларускай мовы і культуры ў апошнім.

Эты велізарны натоўп людзей у замёrlай цішыні ўспрымаў як нешта съятое першы раз пачутыя слова са сваёй гісторыі. Патрыятычны настрой узрастаў. Заканчэнне прамовы дырэктора зъмяніў магутны, як вулкан, кліч народу: "Хай жыве Незалежная Беларусь".

Далей прамаўлялі прадстаўнікі ад Гімназыяльнага Камітэту бацькоў і ад воласьці, а таксама сув. пам. інжынэр-архітэктар Дубаякоўскі з Вільні, які кіраваў будаваньнем дому для гімназіі. Якісь дзядзька з Камарова ці Алешак пачаў прамаўляць, але ня мог скончыць, узрушаючы душыла яму слова ў горле. Ён патрапіў толькі закончыць словамі: "Хай жыве Незалежная Беларусь!", якія, падхопленыя народам, зноў паліліся магутнай хвалія па гімназійным будынку і пляцы.

Пасля кароткай пярэвры пачаўся канцэртны адзэньдзел. Палілася стройная хара-вая мэлёдия беларускай песні, што дагэтуль, без нікага дырыжорства, блудзіла самапасам па палетках. І песня, нібы атрымаўшая адукцыю, гучэла прыгажэй, як у звычайніх жаночых съпевах. "Бач, як стройна пяюць, — падміргівалі адна другой жанчыны, — а здаецца, тыя самыя песні, што і мы съпяваем; відзіш, што значыць навука". Песні чаргаваліся з дэкламацыямі. Найбольш спадабаліся дэкламацыі Зімношышкі "Бор" Купалы і "За свабоду сваю" Купалы, прадэкламаваны найменшым з прысутных — вучнем В. Са сцэны яго зьняслі на руках. Нельга было зразумець, ці ён плакаў ці съмляўся. Супакоўся тады толькі, як уткнуўся ў падол роднай маткі.

Урачысты, паважны настрой съвяткаваньня апрануў вонратку веслялосьці, калі вучнёўская пары завіхрылі ў "Лявонісе". У танцы прымала ўдзел уся сялянская грамада, бо, па будслаўскаму звычаю, жанчыны і мужчыны прыплёсквалі ў ладкі ў такт музыкі, а некаторыя прытувалі нагамі.

Так веслялілася ўся грамада, народ спраўляў сваё нацыянальнае съята. Ён здаваў сабе справу з важнасці падзеі ў сваёй гісторыі. Тут не было нічога штучнага. Панавала атмасфера шчырай, натуральнай радасці і задавальненія.

А як пачалі разыходзіцца, толькі й гутаркі было аб тым, як пачнецца разбудоўвацца жыцьцё ў новай, вольнай Беларусі, у якой зямлЁй будзе карысташа той, што сам на ёй працуе. Моладзь парушала вайсковыя тэмы, выказвала гатовасць пайсьці пад родныя съцягі, як толькі паклічуць. Ведала добра, што першай і неабходнай справай было замацаваньне незалежнасці маладой Беларускай Народнай Рэспублікі.

магчымасць распараджацца сабою як хочаш — вось найлепшы грунт для братэрства".

І перад тым, як яно было спынена гаспадаром рэстарану, на дамаганьне прадстаўнікі ад беларусаў у пратакол гэтага тайнага паседжання трапіў гэткі прынцып: "Аўтаномія, федэрация ці поўная самастойнасць — вырашаць пасля перамогі самі народы, у прыватнасці беларускі народ".

Эпізод гэты ў рамане Караткевіча дапаўненне ў яшчэ наступнай сцэнай. Паслья прыняцца ў рэстаране, героі раману Але́с Загорскі і Ка́стусь Ка́ліноўскі праводзяць Та́раса Ша́ўчэнку да ягонае кватэры. Ша́ўчэнка ўсхваляваны, пачу́шы ў вузкім коле на прыняцца глыбока патрыятычныя вершы Але́са Загорскага, і ён, перад будынкам царскай тайной паліцыі — перад "Архангельскай аркай", — радзіць сваім беларускім сябрам съцерагчыся гэтай "аркі", бо сам ад яе пацярпеў. І радзіць дзеля таго, каб "больш пасыпець", каб больш зрабіць для свайго народу, бо ён — Ша́ўчэнка, — трапіўшы ў рукі гаспадароў гэтай "аркі", загубіў сваё жыцьцё і, маўляў, няшмат зрабіў для свае краіны.

— Але-ж у вас ня было кампрамісаў і "Вы — пачатак!", — суцяшалі Ша́ўчэнку беларускія сябры, і Караткевіч закругляе гэтую сцэнку:

"Вам шкада нас, — сказаў Але́с. — Вы паказваеце нам на гэтую браму. А самі вы думаеце пра тое, што і раней... Ды як вам магло здацца, што мы хочам другай дарогі?! Ды мы толькі і марым усё жыцьцё, каб праждыць, як вы, каб нават не толькі адмучацца за сваю любоў, а пайсці ў яшчэ далей... загінуць за яе. Вы думаеце, яны нас палохайць сваім ланцугамі? Лухта! Мы глядзім на вас. Бо што зробіш, калі воля і радзіма жывуць толькі крывёю, талентам, мозгам, барацьбою, смерцю сыноў?" ("Каласы пад сярпом тваім", кн. 2, Мінск, 1968, б.171).

Наперад цяжка сказаць пра ідэйнасць наступных дэзвюх кнігаў гэтага раману Уладзіміра Караткевіча, прысьвеченых якраз разгару самага паўстання 1863-1864 гадоў. Аднак пра гэта нейкае ўражаньне дае аповесьць "Зброя", якая, паводле аўтара, мелася быць адным з разьдзелаў 3-й кнігі раману "Каласы пад сярпом тваім", але тымчасам "выйшла з тканины раману". Но і ў гэтай аповесьці той-жа герой раману — князь Але́с Загорскі — не жадае змагацца за чужую для беларусаў справу: "...Гінуць за чужога дзядзьку. Якая лухта! Якая трагічная памылка! Без імя, без правоў лезці ў чужую кашу для пана, які пагарджае "тутэйшым хамам". Дабіцца толькі таго, каб уласнае адраджэнне назвалі "польскім мяцяжком" або, у лепшым выпадку, "вынікам польскай інтырыгі"..."

Не! — кажа герой аповесьці: "Ён ведаў: усе сілы свае ён пакладзе на тое, каб гэтага не было. Калі паміраць, то паміраць за сваю волю і веліч. Не паўставаць, калі белае панства наплюе на інтарэсы Беларусі..." ("Маладосць", № 10, 1981, б.68-69).

Пэўна, што, жадаючы самастойнасці для Беларусі, як у рамане, гэтак і ў гэтай аповесьці, аўтар не шкадуе і разрыву сувязяў з Расіяй, дзе, паводле яго, панавалі (і пануюць?) "Дэспатычнае самавольства, нахабны прыгон і патрыярхальнасць — ча-цьвёртага кіта ні было. А на гэтых трох стаяў "трэці Рым", аслеплены ідэяй уласнай велічы..." (Там-жа, б.61).

Іншы раман Караткевіча — "Чорны замак Альшанскі", які ў 1979 годзе публікаваўся ў часопісе "Маладосць" (№№ 7-10), належыць да фантастычна-крымінальных раманаў, і ў ім справа ідзе пра раскрыццё тайны "скарабаў", якія быццам падчас Другой

Мы клянёмся табе баразной сваёй першай на полі
І апошняй раллёй, на якую ўпадзем у журбе.

Мы клянёмся табе, што ніколі,
Ніколі,
Ніколі,
Так,
Ніколі не кінем,
Не кінем,
Не кінем цябе”.

(Цыт. зборнік, бб.6-7)

Такім Караткевіч ёсьць і ў сваіх гістарычных аповесіцах і раманах. Вось, для прыкладу, яго раман “Каласы пад сярпом твайм”, прысьвеченны паўстанню 1863-1864 гадоў і першыя дзіні кнігі якога былі выдадзеныя ў Мінску яшчэ ў 1968 годзе. Раман гэты насычаны патрыятызмам і, як можна здагадвацца, ён быў супстрэнуты няпрыхільна артадаксальнімі “ахоўнікамі парадку”. Бо раптам пісьменнік быў змушены замаўчаць на працыагу нейкіх трох гадоў, а ў літаратурным друку БССР тады зьявіўся намёк на тое, што Караткевіча гэтыя “артадоксы” змушалі “перапрацаўваць” раман. Аўтар адкінуў такую прапанову і адмовіўся, наагул, дапрацоўваць і публікаўваць наступныя дзіні гэтага раману. Але вось, публікуючы ў 1981 годзе аповесіцу “Зброя” (“Маладосць”, № 10, 1981, бб.51-128), Караткевіч у прадмове паведаміў, што ён працуе над іншымі кнігамі раману “Каласы пад сярпом твайм”.

Першыя дзіні кнігі раману “Каласы пад сярпом твайм” прысьвеченныя прадвеснню, падрыхтоўцы да паўстання 1863-1864 гадоў, і ягонымі галоўнымі героямі зьяўляюцца князь Алесь Загорскі і, пэўна, Каствуся Каліноўскі, які спачатку быў адным з кіраўнікоў, а пасля, на заключнай фазе, узнічаліў гэтае паўстаньне на Беларусі і ў Літве і які, нарэшце, быў павешаны ў Вільні тагачаснымі царскімі ўладамі (падчас сталінскага тэрору і нарастання тады ў савецкай гістарыяграфіі рускай імперскай ідэі ў БССР забаранялася гаварыць пра Каствуся Каліноўскага як пра нацыянальнага героя беларускага народу). Як адзначалася, увесь раман насычаны беларускім патрыятызмам, і яго цяжка цытаваць. Аднак можна звярнуць увагу хоць-бы на гэткі эпізод з раману (Глядзі Кн. 2, бб.152-171):

Напярэдадні паўстання князь Алесь Загорскі канчае навучаньне ў Пецярбургскім універсітэце, дзе таксама вучыўся Каствуся Каліноўскі з сваім братам Віктарам, і для адсвяткавання такой нагоды запрашае ў рэстаран шмат гасцей, паміж якімі ёсьць і Тарас Шаўчэнка, і – дзеля канспірацыі – царскія чыноўнікі. Перад супстречай з гасцямі адначасна – у курыльні рэстарану – адбываецца тайнае паседжанье змоўнікаў паўстання, і пытаньне стаіць, за што змагацца і як-жа быць з Беларусяй і Літвой у выпадку перамогі паўстання? Апалаічаныя беларускія і польскія змоўнікі такой праблемай надта не цікавяцца і съхільныя захаваць у сваіх межах колешнію “Вялікую Польшчу”, а для справы паўстання – трэба імкнуцца да “братэрскага юданіння”. У рамане Караткевіча, з такой пазіцыі беларускія змоўнікі, узнічаленія Каствусям Каліноўскім, не пагаджаліся, і на гэта сваім польскім рэвалюцыйным сябрам князь Алесь Загорскі адказваў: “Большасць людзей не разумее, што прымусовасць, другараднае становішча, ланцуг – гэта вечная міна пад еднасцю, што ў такім стане нават між братамі расце пачуццё варожасці, а часам і няневісці. Самастойнасць і

А было іх – стройных, як дубы, – толькі ў самым мястэчку некалькі дзясяткаў, моцных духам, съядомых нацыянальна. Не адзін добры горад мог пазайздросціць у гэтым малому Будславу. Адны з іх паварочваліся з войска, пабыўшы і ў беларускіх гуртках, другія павырасталі за час вайны. Дзякуючы ім, мястэчка, апрача гімназіі, мела клуб і бібліятэку, тэатр з вялікай залай, што пакінуў штаб расейскай арміі, хор і струнную аркестру. Не было нядзелі, каб не адбылося якое прадстаўленыне ці канцэрт. Рунью зелянела беларуская культура, пашыраючыся па суседніх вёсках. І не было ані сварак, ані непараўмененняў. Работа ішла ў атмасфэры задавальнення і згоды пад уплывам цягі да веды і мастацтва. Маладое і здаровае беларуское жыццё становілася на ўласныя ногі. Абяцаючы ўзрасці да сілы волата. Бязлітасны лёс, аднак, зноў пачаў баразніць узыходзячую беларускую рунь. Ворагі з Усходу і Захаду схапіліся клешчамі ў барацьбе за беларускую спадчыну нашых дзядоў, топчачы маладыя ўсходы, руйнуючы і перагораваючы сталью той грунт, з якога гэтыя ўсходы ўзрасталі.

Будслаўскія ваколіцы.

Янка Бабёр

А НАПЕРАДЗЕ БЫЛО ЖЫЩЁ

*Як прымусім паверыць сваіх,
што яшчэ расьцвіце наша доля,
што піць ішасця ўшчэ будзем мы віць
пад крывіцкаю роднай столія?*
Н.Арсеньева

Часовая акупацыя Беларусі нямецка-фашистыкімі захопнікамі абудзіла ў беларускіх патрыётаў пэўныя надзеі. І з гэтym не згадзіца нельга. І як не дзіўна гучыць, але на гэта былі пэўныя падставы. Ужо восенню 41-га года на Беларусі пачалі адчыняцца першыя беларускія пачатковыя і сярэднія школы. У каstryчніку таго ж года быў створаны інспектарыят беларускіх школ пры Генеральным камісарыяце Беларусі. Кіраўніком яго стаў вядомы беларускі дзеяч, каталіцкі святар В.Гадлеўскі. У першым навучальным годзе было адчынена каля трох тысяч пачатковых школ, дзе зімалася 270 тысяч вучняў і працавала 9 тысяч настаўнікаў. Для патрабу выкладчыкаў пачаў выдавацца часопіс "Беларуская школа", адказным рэдактарам якога быў І.Сівіца, а затым – "Школа і жыццё" – "часопіс для настаўнікаў і вучняў беларускіх школаў". Іхняя перыядычнасць была адзін раз на два месяцы, а друкаванне – лацінскім і кірылічным шыфром. У другім навучальнym годзе (1942–43 г.) былі распрацаваныя праграмы для прагімназій, прафесійных школ і настаўніцкіх семінарыяў. Было адчынена пяць гімназій – у Слоніме, Баранавічах, Глыбокім, Мінску і Валожынe. Шэсць настаўніцкіх семінарыяў – у Наваградку, Нясвіжы, Вілейцы, Шчучыне, Паставах, Маладзечне. 16 прафесійных школ рознага тыпу. Як прыклад, у Івянцы была рамесніцкая школа, у Маладзечне – гандлёва-адміністрацыйная і музычная, у Касцяневічах – сельскагаспадарчая, у Баранавічах – трохгадовая медычная, дарожна-будаўнічая, мастацкая школа ды гандлёва-адміністрацыйная, у Валожынe – гандлёва-адміністрацыйная ды іншыя. У тым жа навучальнym годзе семінарыя і пяць гімназій мелі выпускныя экзамены. У 1942 годзе былі створаны навучальныя акругі – Баранавіцкая, Барысаўская, Вілейская, Ганцевіцкая, Глыбоцкая, Лідская, Мінская, Наваградская, Слуцкая, Слонімская.

Былі адчынены беларускія пачатковыя і сярэднія школы і па-за межамі Генеральнага камісарыяту Беларусі. Так 23 верасня 1942 года была адчынена Віленская настаўніцкая семінарыя. Генеральным камісарыятам Літвы былі прызначаны штамесчныя стыпендыі бяднейшым і больш здольным вучням. Усяго на тэрыторыі Літвы працавала каля 350 беларускіх пачатковых школ і Віленская беларуская гімназія.

Ужо з восені 1941 года беларускія школы пачалі адчыняцца ў Латвіі, галоўным чынам на землях найбольш кампактна заселеных беларусамі. А гэта значыць – Дзвінскім,

Ці не таму пасъля ў БССР зявіліся гэткія "нейтралізатары", прысьвеченая тэй-жа гісторыі БНР, як брашуры "Непазбежнае банкрутства" Міколы Сташкевіча (Мінск, 1974) і "Почему не состоялась БНР" таго-ж Сташкевіча і Івана Коўкеля (Мінск, 1980). Треба прызнаць аднак, што і ў гэтых прапагандовых брашурах-“нейтралізатах” можна падчэрпнуць шмат гістарычнай праўды, бо, як выглядае, праўду гэтую больш нельга загнаць у падполье.

Можна тут яшчэ дадаць, што ў БССР адначасна зявіліся і літаратурныя творы на гістарычную тэматыку. Майстрамі гэткіх твораў – гістарычных аповесцяў і раманаў – ёсьць у першую чаргу пісьменнік Уладзімір Каараткевіч, якога крытыкі параўноўваюць з Вальтэрам Скотам або Генрыхам Сянкевічам і творы якога, цвердзяць гэтыя крытыкі, найбольш чытаюца ў рэспубліцы.

Вышэй мы ўжо цытавалі сапраўды патрыятычны верш Каараткевіча, прысьвечаны Максіму Багдановічу. Каб паўнай зразумець нацыянальную пазіцыю Каараткевіча, варта яшчэ зацытаваць і верш "Беларуская песня", якім аўтар адкрываў зборнік сваіх выбраных вершаў, што пад называй "Мая Іліяды" быў выдадзены ў Мінску ў 1969 годзе. Вось радкі гэтай "Беларускай песні":

"Дзе мой край? Там, дзе вечную песню пяе Белавежа,
Там, дзе Нёман на заходзе помніц варожую кроў,
Дзе на ўзышшах Наваградзкіх дрэмлюць суроўяя вежы
І вішневыя хаты глядзяцца ў шырокі Дняпро.
Ты ляжыш там, дзе сіняя Прыпяць ласкава віеца,
Дзе Сафія плыве над Дзвінёю, нібы карабель...
Там, дзе сэрца маё з першым крокам, як молат, заб'еца,
Калі б нават сляпым і глухім я прыйшоў да цябе.
Што сляпым? Нават мёртвым успомню высокія зоры,
Над ракою чырвонай і цьмянай палёт кажаной,
Белы ветразь на сініх, на гордых, як мора, азёрах,
І бары-акіяны, і неба – разлівы ільноў.
Дзе мой край? Там, дзе людзі ніколі не будуць рабамі,
Што за поліўку носяць ярмо ў безнадзейнай турме,
Дзе асілкі-хлапцы маладымі ўзрастаютць дубамі,
А мужчыны, як скалы, – ударыш, і зломіца меч.
Дзе мой край? Там, дзе мудрыя продкі у хвоях паснулі,
Дзе жанчыны, як радасны сон у стагах на зары,
А дзяўчата, як дождж залаты. А сівяя матулі,
Як жніёў з павуціннем і добрае сонца ўгары.
Там звініць неўміручыя песні на поўныя грудзі,
Там спрадвеку гучыць мая мова, булатны клінок.
Тая гордая мова, якую й тады не забудзем,
Калі сонца з зямлёю ў апошні заглыбяцца змрок.
Ты – наш край. Ты – чырвоная груша над дзедаўскім домам,
Лістападаўскіх знічак густых фасфарычных раць,
Ты – наш сцяг, што нікому, нікому на свеце, нікому
Не дамо абсмияць, апаганіць, забыць ці мячом зваяваць.

доброго не мог ждать для себя в родном своем городе и вообще в Княжестве Симеон Попоцкий..." (Цыт. праца, бб.166-167).

Гэтай канстатация Тарасаў выразна падкрэсліў, што для беларускага народу вайна гэтая, як і папярэдняй войны Вялікага Княства Літоўскага з тай-жа Расіяй, ніяк не магла быць ягоным гэтак званым "нацыянальна-вызвольным змаганьнем за ... узяднаньне з Расіяй!"

5. Моцна падкапалі беларускія гісторыкі і канцепцыю адносна таго, што Беларуская ССР была створаная дзяякоючы толькі нацыянальнай палітыцы бальшавікоў і асабіста Леніна. І тут удзячную ільвіну долю зрабіў гісторык Вадзім Круталевіч. Спачатку ў шэррагу артыкулаў, а пасля ў кнізе "Рождение Белорусской Советской Республики" (Мінск, 1979) Круталевіч канчаткова разъвеяў падобны міф. На аснове багатых архіўных матэрыялаў Круталевіч у сваіх працах беспаваротна даказаў, што якраз бальшавікоў гэтак званай "Заходняй вобласці" (гэтак тады афіцыйна называлася Беларусь) былі катэгарычна супраць утварэння асабнай Беларускай ССР, і яны нават ня прызнавалі за беларускім народам і права на існаваньне як нацыі. Да ўтварэння БССР, паводле Круталевіча, дайшло менавіта дзяякоючы настойлівым дамаганьням беларускіх камуністаў, якія пасля бальшавіцкага перавароту 1917 году аб'ядналіся ў "Беларускіх камуністычных сэкцыях РКП(б)", што тады ўзынілі ў Петраградзе, Маскве, Саратаве, Казані і гэтак далей.

Але-ж гэтыя беларускія "нацыянал-камуністы", якія, дарэчы, усе былі зынішчаныя падчас сталінскага тэрору 1930-х гадоў, раней актыўна ўдзельнічалі ў беларускім адраджэнскім руху і належалі да партыі "Беларускай Сацыялістычнай Грамады". Такім чынам, абвешчаныне ўтварэння БССР не магло быць нейкай неспадзейкай ці "падарункам" бальшавікоў, бо беларускія камуністы таксама пераходзівалі пераемнасць беларускага адраджэнскага руху. Трэба яшчэ адзначыць, бо пра гэта піша і Круталевіч, што дэлегацыя ад гэтых беларускіх камуністычных сэкцыяў удзельнічала ў працы I-га Усебеларускага Кангрэсу, які быў скліканы ў Мінску ў сінёжні 1917 году і які быў разагнаны бальшавікамі тэй "Заходняй вобласці", калі на Кангрэсе было паставленае пытаньне пра абвешчаныне аўтаномнай Беларускай рэспублікі. Дэлегацыя гэтая, як піша Круталевіч, супраць такога разгону пасля складала пратест савецкім уладам у Маскве.

З вядомых палітычных прычынаў Вадзім Круталевіч ня мог пісаць пра тое, што на абвешчаныне ўтварэння БССР вялікі ўплыў мела абвешчаныне ў сакавіку 1918 году незалежнай Беларускай Народнай Рэспублікі (БНР). Да гэтай Рэспублікі і да руху, паводле яго, "беларускіх буржуазных нацыяналістаў" Круталевіч ставіцца нібы адмоўна, бо, маўляў, гэтыя "нацыяналісты" імкнуліся "адарваць" Беларусь ад Расіі. Наагул, як съведчыць хоць-бы назоў ягонага артыкулу – "Без народнай апоры", - прысьвеченага якраз гісторыі БНР ("Полымя", № 2, 1967, бб.173-200), Круталевіч спробаваў даказаць, што Рэспубліка гэтая, як і рух "беларускіх буржуазных нацыяналістаў", ня мела "апоры" ў народзе. Тым ня менш, заслуга Круталевіча палягае ў тым, што ён адзін зь першых шырака насыятыў гісторыю гэтай Рэспублікі, рассунуўшы гэтым самым сцыяну дасюleshнняя поўнага замоўчаньня ў савецкай гісторыяграфіі і самабытнага беларускага адраджэнскага руху, і факту ўтварэння БНР. Гэта вельмі важна, бо ў рукі народу, асабліва моладзі, Круталевіч падкінуў факты, на аснове якіх самастойна можна меркаваць, як і дзе пачыналася адраджэнне беларускай дзяржаваўнасці.

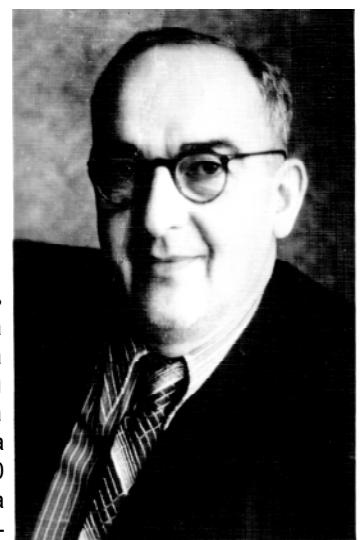
Мікалай Грышкевіч.

Рыжскім і Люцынскім паветах, а беларускія гімназіі – у Індры, Дзвінску (Даўгапілсу), Разанаве. У Рызе працавалі тры беларускія шасцікласныя школы. Недзе ў канцы 1942 – пачатку 1943 г.г. началі сваю працу беларускія школы на Украіне і ў Польшчы.

На фоне страшных трыццатых гадоў, калі ўсё беларускае высмеивалася і душылася па абодва бакі падзеленай Беларусі, такая нямецкая акупацийная палітыка выглядала даволі прывабнай. Прынамсі, спачатку, яна не магла не падкупіць (ды і падкупіла) значную частку беларускай інтэлігенцыі. Ёй здавалася магчымым, не ўлазячы ў вялікую палітыку, ствараць моцныя падмуркі беларускага патрыятызму ў школьнім асяроддзі, абудзіць заспане пачуццё гонару за прыналежнасць да свайго народа, выхаваць сапраўдных прафесіяналаў у розных галінах чалавечай дзейнасці. І як гэта не парадаксальна, але ёй гэта ўдалося. Незвычайны высокі ўздым, прага да ведаў прывялі ў школьнія будынкі шмат таленавітай і разумнай моладзі.

Нешта падобнае, маецца на ўвазе ажыўленне школьніцтва на Беларусі, адбывалася і ў горадзе Вілейцы. У верасні 1942 года была заснавана Вілейская беларуская настаўніцкая семінарыя. Ініцыятарам яе стварэння і дырэктарам стаў Мікалай Міхайлавіч Грышкевіч.

Перад гэтым былі праведзены ўступныя экзамены, дзе найбольшая ўвага звярталася на матэматыку. Прымаліся юнакі і дзяўчата, якія мелі за спіной сем класаў савецкай школы ці няскончаную польскую гімназію. Тэрмін навучання быў трох гады. Семінарыстамі сталі 165 чалавек. Для навучання выкарыстоўваліся савецкія падручнікі, праўда, існавала папярэджанне вырываліць партрэты Сталіна, Варашылава, Молатава ды іншых савецкіх кіраўнікоў, каб яны выпадкова не трапілі на очы якому-небудзь звышпільному немцу. Паводле сведчання гісторыка Леаніда Смілавіцкага, "матэрыяльнае становішча настаўнікаў, асабліва ў гарадах, было цяжкім. Органы мясцовага самакіравання маглі толькі перыядычна выплочваць дапамогу паводле тарыфаў даваеннага ўзору. Сярэдняя стаўка педагога ацэнівалася ў 350 руб., ці 35 акупацийных марак, а фунт масла на чорным рынку каштаваў адну марку... Са свайго міэрнага заробку ў 35 акупацийных марак яны павінны быўлі апрануцца, заплаціць за кватэру і камунальныя паслугі, накарміць сябе і сваю сям'ю". І тым не менш настаўнікі з усіх сіл стараліся

Лявон Марцыонка.

прафесійна выконаць свае абавязкі.

У снежні 1942 года ў зале Беларускага Народнага Дома была афіцыйна адчынена Вілейская беларуская настаўніцкая семінарыя. На яе адкрыці прысутнічаў і нямецкі гебіткамісар. Будынак семінарыі размяшчалася на тэрыторыі, дзе зараз знаходзіцца гарадская школа № 3. Ён быў двухпавярховы, драўляны, са скрыпучай лесвіцай і вялікімі вокнамі. На першым паверсе была настаўніцкая, пакой для дырэктара і два класныя пакоі, а на другім - два класныя пакоі і агульная зала, дзе праводзіліся рознага кшталту мерапрыемствы. Вуліца, якая вяла да семінарыі, была абсаджана ліпамі і таполямі. Вучнямі настаўнікам даводзілася займацца рознымі гаспадарчымі справамі, каб забяспечыць памяшканне палівам, святлом, школьнімі прыладамі.

У першы год навучання працавалі два курсы: першы і другі. На першы курс за-лічваліся маладзейшыя па гадах і тыя, хто горш здаў экзамены. На другім курсе, у класе "А", займаліся Пустыл Жэня, Мількота Галя, Альфер Мікола, Субач Антось, Ількевіч Мікола, Пагуда Валя, Шырочына Зіна, Бядрыцкая Маня, Корсак Любя, Корсак Фоця, Аўдзей Галя, Высоцкая Тамара, Рагойша Антось, Корсак Юля, Касцюк Ніна, Лях Тамара, Грудз Ніна, Ахрэм Алесь, Брыль Жорык, Апяцёнак Янка, Баслык, Казёл, Жоўтка Аляксей, Маліноўскі Янка, Баслык Федзя, Баран Янка, Выраўка Анатоль, Валынец Зміцер, Пяровіч Віктар, Баслык Мікола. А на другім курсе, у класе "Б", навучаліся Гатоўка Зіна, Анасовіч Жэня, Шастова Вольга, Дубовік Юрка, Валынец Наталля, Тонкавіч Вера, Гулецкая Алімпіяда, Пыск Ларыса, Субач Галя, Бабровіч Мікола, Гардзей Міхась, Русак Віктар, Бохан Вася, Ключнік Пётр, Баран Янка, Занкавіч Юрка, Занкавіч Анатоль, Сівец Мікола, Бабровіч Міхась, Хадзінскі Мікола, Пагуда Надзея. Такім чынам, мяркуючы па гэтых спісах, можна сказаць, што ў класах займа-лася 30–40 чалавек. Аналагічны падзел на клас "А" і "Б" быў і на першым курсе гэтай навучальнай установы. Інтэрната пры семінарыі не было, даводзілася навучэнцам жыць на прыватных кватэрах. Аплата за навучанне ад семінарыста складала на 6 месяцаў пуд жыта і кілаграм тлушчу. Усё сабранае бацькоўскі камітэт размяркоўваў паміж настаўнікамі. Уласнай сталоўкі ў семінарыі таксама не было, іншагароднія харчаваліся ў сваіх гаспадынья па дамоўленасці.

Як было сказана папярэдне, навучэнцы займаліся па старых савецкіх падручніках, а сышткі ім прывозілі з Вільні. Прыкладам, алгебру вучылі па кнігах, складзеных Шапачнікам і Вальцавым, а геаметрыю – Кісялёвым. Што датычыць уроку беларускай літаратуры, то тут даводзілася пісаць канспекты. Вельмі цікавы такі сыштак патрапіў у нашы рукі. Найперш ён цікавы як гістарычны дакумент (столькі гадоў праішло!). Але не толькі. Акрамя адчuvання часу, тут ёсьць тое, што характеристызуе асобу выкладчыка. У канспектце семінарыста бачыцца роля беларускай літаратуры ў гістарычным кантэксце, яе гістарычны падзел паводле густу і разумення выкладчыка. У нашым выпадку канспект выглядае наступным чынам:

Знаёмства з беларускай народнай творчасцю.

Царкоўнаславяншчына (Х–XII ст.).

Літаратура царкоўнаславянскага перыяду.

Кірыл Тураўскі і "Слова аб палку Ігравым".

Падгатаваўчая пара (13–14 ст.).

зъмянілася і зь перанясеннем сталіцы Княства ў Вільню, бо і гэты горад, адзначаў Ермаловіч, таксама быў заснаваны крывічамі і раней называўся "Крывічградам".

Адсюль і тлумачыцца той факт, "чаму дзяржава называлася літоўскай, а дзяр-жаўнай мовай у ёй была беларуская", – пісаў пазней Ермаловіч, напрыклад, у артыкуле-рэцензіі на гістарычную аповесьць "Пагоня на Грунвалд" пісьменніка Канстантына Тарасава ("Літаратура і мастацтва", 17.10.1980).

У гэтай дзяржаве – у Вялікім княстве Літоўскім – панавала яшчэ, прынамсі ў эпоху ягонага росквіту, і беларуская культура. Пра гэта сёньня можа съведчыць добры дзесятак каштоўных манаграфічных дасьледваньняў, якія беларускія навукоўцы прысьвяцілі гэтай тэмэ. У манаграфіях гэтых выразна прасочваецца думка, што Вялі-кае Княства Літоўскае ня было чужкім для беларускага народу, бо яшчэ патрыётамі гэтай дзяржавы аднолькава былі і беларуская шляхта, і беларускія гуманісты-разфар-матары тых далёкіх часоў (Глядзі для прыкладу цытаваную вышэй працу Язэпа Юх, або яшчэ кнігу "Новолатинская поэзия Белоруссии и Литвы" Віктара Дарашкевіча, Мінск, 1979).

Дык ці не таму журналіст Леанід Пракопчык у сваім гістарычным нарысе "Новогрудские древности", апублікованым у часапісе "Неман" (№ 7, 1980, бб.184-191), Вялікае Княства Літоўскае характарызуе як "беларуска-літоўскую дзяржаву". Зрэшты, былі і аўтары, якія Княства гэтае проста называлі "некалі самастойнай беларускай дзяржавай" (Для прыкладу глядзі артыкул "Як утварыліся беларускія прозвішчы" В.Ванковіча, што быў апублікованы ў часапісе "Беларусь", № 10, 1969, б.28).

4. Крытычна сустрэнута таксама канцэпцыя, што кажа, быццам беларускі народ, апынуўшыся пад "нацыянальным прыгнётам літоўскіх феадалаў", заўсёды змагаўся супраць гэтага прыгнёту і змагаўся, маўляў, за ўзьяднаньне з russkім народам і Расіяй. У агульной савецкай гістарыяграфіі (ды яшчэ і ў гістарыяграфіі БССР: глядзі, напры-клад, кнігу "Белоруссия и Россия XVI-XVII веков", Мінск, 1978, аўтарам якой зьяўля-еца згадваны вышэй Лаўрэн Абэцэдарскі) канцэпцыя гэтая асабліва выпукляеца на фоне вайны Расіі з Рэчай Паспалітай 1654–1667 гадоў, а сама гэтая вайна якраз і характарызуеца як "нацыянальна-вызвольнае змаганьне беларускага народу за ўзьяднаньне з Расіяй". І гэта нягледзячы на тое, што вайна гэтая, распачатая Расіяй, спрычыніла беларускаму народу страшныя людзкія, эканамічныя і культурныя страты, зьнішчыўшы ў першую чаргу каля 50% беларускага насельніцтва.

Дык вось што пра гэта піша, напрыклад, журналіст і пісьменнік Канстантын Тарасаў у артыкуле, прысьвяченым адзначэнню 350-годдзя ад дня нараджэння ведамага беларускага гуманіста Сымона Полацкага ("Неман", № 12, 1979, бб.163-172), які падчас гэтай вайны эміграваў у Москву:

"Для беларусов, – падкрэсліваў у артыкуле Тарасаў, – эта война оказалася губи-тельный. Не решив ни одной из задач религиозной свободы, облегчения социального положения крестьян, война и сопутствующие ей голод и эпидемия унесли на тот свет половину населения: из 2,9 миллиона человек к 1667 году осталось в живых 1,4 миллиона. Никогда прежде белорусские земли не терпели такого страшного урона в людях. Огромный ущерб потерпели хозяйство и культура. На полях сражения погибла наиболее активная часть народа. Развилось неизбежное после долголетних войн невежество, ужесточились нравы, вступила в свои права мстительность. Ничего

ным фактам, аднак, застаецца тое, што на тэрыторыі Беларусі калісці жылі балцкія плямёны, якія і былі асімільянены тут беларускімі плямёнамі. Пра гэта, зрэшты, кажа і артыкул "Балцкія плямёны Беларусі" гісторыка Міколы Ермаловіча, што быў апубліканы ў газэце "Голос Радзімы" (прызначанай для беларусаў на Захадзе) ад 5-га лістапада 1981 году.

3. Значныя зьмены адбыліся і ў характарыстыцы Вялікага Княства Літоўскага. Трэба адзначыць, што ў 1960-х гадох беларускія навукоўцы дамагаліся ад партыйнага кіраўніцтва рэспублікі на тэму Вялікага Княства Літоўскага склікаць у Мінску спэцыяльную навуковую канфэрэнцыю. З удзелам гісторыкаў Літоўскай ССР, РСФСР і Украінскай ССР канфэрэнцыя гэтая павінна была-б абмеркаваць пытаньне нацыянальнага характару гэтай дзяржавы. Прапанава гэтая аднак катэгорычна была адкінутая партыйнымі кіраўніцтвамі рэспублікі, пра што ў свой час паведаміў беларусам у НЮ-Ёрку пасл і акадэмік Пятро Глебка, наведаўшы НЮ-Ёрк з мэтай удзелу ў складзе дэлегацыі БССР у працы Генеральнай Асамбліі ААН. А гэта азначае, што аб'ектыўнае насыяцленне гісторыі ВКЛ знаходзіцца яшчэ пад большай забаронай, чымся насыяцленне гісторыі Палацкага княства.

Мы ўжо цыталі думку адносна нацыянальнага характару Вялікага Княства Літоўскага, якую выказалі гісторыкі Мікола Алексютовіч і Язэп Юх. Пазней, у кнізе "Правовое положение населения Белоруссии в XVI веке" (Мінск, 1978), Язэп Юх таксама пісаў:

"Население белорусских земель с древнейших времен тесно связано с литовским народом общностью экономической, культурной и военно-политической жизни. Особенно взаимосвязи усилились в конце XII – первой половине XIII в., когда на исторической арене появилось новое крупное государство – Великое княжество Литовское, сложившееся как результат белорусско-литовского общественного синтеза... ТERRITORIALNAYU, ETNOGRAPHICHESKUJU I KULTURNUJU OSNOVU VELIKOGO KNYAZHESTVA LITOVSKOGO SOSTAVLYALI BELYARUSKIE ZEMLI, A BELYARUSKIJ GOROD NOVGORODOK (NOVGORUDOK) BYL PERYOJ STOLICJ GOSUDARSTVA.

Все это в значительной степени предопределило историческую преемственность политического строя Великого княжества Литовского, в котором сохранялись главнейшие черты удельно-земского строя древнерусской истории, что в свою очередь позволило многим историкам называть это государство Литовско-Русским" (Цыт. праца, б.3).

Або вось думка гісторыка Міколы Ермаловіча, выказаная ў артыкулах "Где была летописная Литва?" і "Из истории Новогрудка", што адлаведна былі апубліканы ў зборніках "Тезисы докладов к конференции по археологии Белоруссии" (Мінск, 1969) і "Беларуская старожытнасці" (Мінск, 1972).

У гэтых артыкулах Ермаловіч падкрэсліваў, што Вялікае Княства Літоўскага ўзынікла ў сярэдзіне 13-га стагодзьдзя не ў выніку гэтак званых "заваёваў літоўскіх феадалаў", а ў выніку, як пісаў ён, эканамічнага і палітычнага збліжэння беларускіх і літоўскіх земляў – збліжэння, якое было прысьпешанае яшчэ тагачаснай пагрозай з боку нямецкіх крыжакоў і татараў. Першапачаткова Княства гэтае ўзынікла ў цэнтры сучаснай заходняй Беларусі з сталіцай у Наваградку, дзе, паводле Ермаловіча, якраз жылі летапісныя літоўцы-літва ў перамешку з крывічамі і дрыгвічамі, і якія, яшчэ перад утварэннем ВКЛ, былі асімільяненыя гэтымі беларускімі плямёнамі. Палажэнне не

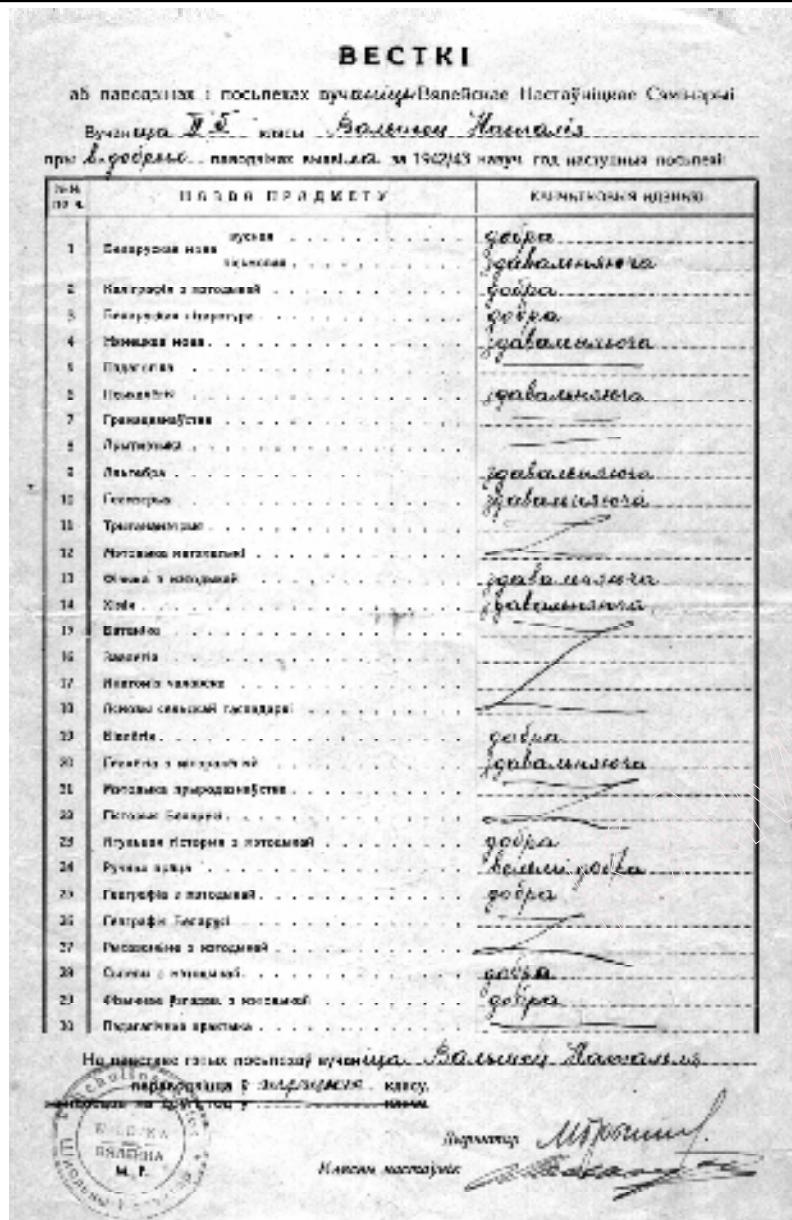
Семінарысты і выкладчыкі Вілейскай беларускай настаўніцкай семінары. Сядзяць злева направа: А. Гулецкая, Н. Пагуда, П. Манькоўскі, М. Грышкевіч, І. Пагуда, В. Томкевіч. Другі рад: М. Валынец, В. Бохан, П. Ключнік, Я. Анасовіч, М. Бабровіч, Л. Блізнюк, ?, М. Баран, Ю. Занкавіч, З. Гатоўка, Н. Валынец, М. Сівец, А. Занкавіч. Трэці рад: Я. Несцяровіч, А. Жоўтак, Ю. Дубовік, В. Русак, Ю. Мышкавіч. Вілейка. 1943 г.

Залатая пара.

Францішак Скарэна. Дзейнасць Скарэны. Значэнне Скарэны.
Васіль Цягпінскі. Дзейнасць Скарэны.

Усё лагічна, пераканаўчы і, самае галоўнае, прафесійна. І патрыятычна! Ні дзіва, што ўрокі беларускай літаратуры семінарысты так любілі, а свайго выкладчыка паважалі.

Семінарысты вывучалі беларускую мову і літаратуру, каліграфію з методыкай, нямецкую мову, психалогію, алгебру, геаметрию, фізіку, хімію, біялогію, геалогію з мінералогіяй, гісторыю, геаграфію, а таксама такія прадметы, як ручная праца і спецыяльныя з методыкай. Усё выкладанне вялося на беларускай мове. Дзякуючы дырэктуру семінары ўдалося падабраць зладжаны і высокапрафесійны калектыв. А гэта – Лявон

Пасведчанне пасяходасіці вучаніцы Вілейскай беларускай настаўніцкай семінары Наталіі Валынеч

проці Брачыслава і разбіё яго, але пасля гэтага аддаў Брачыславу Усвят і Віцебск. Са слабым і да таго ж разбітым гэтак не абыходзяцца. Альбо другі выпадак: проці Ўсяслава выступаюць цэлыя кааліцыі князёў. Чаго было б іх збіраць, калі б праціўнік быў слабы?..

Наогул, – падкрэсліваў Улашчык, – Палацкае княства, якое першае выбілася з-пад улады Кіева, а фактычна ніколі яму і не падначальвалася, не магло быць слабое” (“Кніга пра Палацкую зямлю”, Польмія, № 4, 1967, бб.239-242).

2. Разам з рэабілітацыяй Палацкага княства беларускія дасьледчыкі таксама паставілі пад сумніў і канцэпцыю “адзінай старажытнарускай народнасці”, якая быццам склалася за часамі Кіеўскай Русі і была супольнай для сёньняшніх беларусаў, рускіх і украінцаў. Напрыклад, у рэцэнзіі на кнігу “Полоцкая земля” таго-ж Леаніда Аляксеева гісторык беларускай культуры Мікола Прашковіч ставіў гэткія пытанні: “... Неоднократно высказывалось предположение, что белорусская народность образовалася в результате постепенного заселения земель современной Белоруссии славянскими племенами и ассимиляции живших на этих землях балтов.

В связі с концепцией балто-славянского происхождения белорусов встает вопрос о существовании во времена Киевской Руси так называемой единой древнерусской народности.

В самом деле, как могла образоваться единая древнерусская народность, если в разных местах восточнославянской равнины славянскими племенами были ассилированы балтийские, уgro-финские или иранские племена? Если допустить, что такая – единая древнерусская – народность действительно существовала, то почему она так быстро распалася?.. Почему же в XIV веке мы имеем дело уже с русской, белорусской и украинской народностями?..” (“Неман”, № 7, 1967, б.177).

Пасыля гэтымі пытаннямі заняўся гісторык і археолаг Валентын Сядоў. Спачатку ў артыкулах “К происхождению белорусов” і “Еще раз о происхождении белорусов” (“Советская этнография”, № 2, 1967, бб.112-129; № 1, 1969, бб.105-121), а затым у кнізе “Славяне Верхнего Поднепровья и Подвінья” (Масква, 1970), Сядоў рапушча паставіў крапку над “і”. Падсумоўваючы свае дасьледваньні, у гэтай кнізе Валентын Сядоў пісаў:

“Таким образом, изучение истории и некоторые языковые данные позволяют говорить о воздействии балтского субстрата на формирование белорусской этно-лингвистической общности...”

... Судя по археологическим данным, славянизация балтов на территории, где позднее распространилась белорусская речь, продолжалась от VII-VIII до XIII столетия...

При изучении процесса формирования белорусского языка и народности нельзя недоучитывать и политico-экономические факторы. Включение западнорусских земель в состав Литовского государства и признание белорусского языка в качестве официального языка в этом государстве несомненно повлияли на эволюцию днепродвинско-неманского славянства в особую этнографическую единицу. Однако политическое обособление западнорусских земель не было первопричиной образования белорусского языка и народности. В сложении белорусов более существенная роль принадлежит этническому и языковому субстрату” (Цыт. праца, бб.185-186).

Такая выснова Сядова, якая не ўзгадняеца з канцэпцыяй “адзінай старажытнарускай народнасці”, сёньня, хоць і на моцна, яшчэ аспрэчваецца ў БССР. Даказа-

Уже Брячислав овладел торговыми путями у волоков пути “из варяг в греки” (1021 г.), обеспечивая тем самым контроль товаров, идущих в южную Русь и обратно, а при Всеславе Полоцком (1044–1101 гг.) земля почти полностью освободилась от власти Ярославовичей в течение всей второй половины XI в. Феодальная раздробленность, захватившая Полотчину в XII в. и ослабившая власть князей, ищущих в борьбе с горожанами союзников в среде враждующих между собой княжеских группировок южной Руси, не сломила прежних сепаратистских устремлений Полоцкой земли. Киевским князьям не удается навязать Полоцку своих ставленников; в делах мира, войны и приглашения князей полоцкие бояре и именитые горожане ведут свою самостоятельную политику” (Цыт. праца, бб.290-291).

Або вось канстатцыя Юрэя Штыхава з працы “Ажываюць сівыя стагоддзі”, паўтораная і ў кнізе “Древний Полоцк”:

“у 980 годзе ў Полацку самастойна княжыў Рагвалод. Яго выключнае становішча сярод іншых князёў летапісец падкрэсліў словамі: “Трымаў Полацкую зямлю і валаодаў ёю”.

З магутным полацкім князем хацеў парадніца Уладзімір Святаслававіч, наўгародскі князь, які рыхтаваўся да рашучай барацьбы са сваім братам Яраполкам за вялікакняжаскі трон у Кіеве.

Не знайшоўши падтрымкі з боку Полацка, Уладзімір з вялікім войскам, у якім былі і наёмныя варажскія дружыны, захапіў горад, забіў Рагвалода, сілай узяў сабе ў жонкі яго дачку-красуню Рагнеду.

Пазней Уладзімір аддаў Полацкую зямлю свайму сыну ад Рагнеды Ізяславу. З прызначэннем Ізяслава княжанне ў Полацку надоўга замацавалася за нашчадкамі Рагвалода. Тым самым была адноўлена знішчаная раней самім Уладзімірам дынастыя полацкіх князёў...

У 1003 годзе князем полацкім стаў сын Ізяслава Брачыслаў. Зноў пачалася барацьба паміж Полацкам і Кіевам, якая працягвалася з перапынкамі больш чым 100 гадоў. Полацкія князі ўпарты абаранялі сваё княства, імкнуліся павялічыць яго за кошт суседніх тэрыторый...

У сярэдзіне XI стагоддзя пры князю Усяславе Брачыслававічу ў Полацку вырас Сафійскі сабор – самая старажытная каменная будова на беларускай зямлі... Выдатная грандыёзная пабудова сведчыць аб намеры паўтарыць у Полацку бліск і хараство княжаскага будаўніцтва ў Кіеве і Ноўгарадзе. Полацкая Сафія – сведка сілы і магутнасці полацкіх князёў у XI стагоддзі” (Цыт. праца, бб.71-72, 105).

Варта тут адзначыць і гэткі пагляд на Полацкае княства ведамага старэйшага беларускага гісторыка Міколы Улашчыка. У артыкуле-рэцэнзіі на кнігу “Полоцкая земля” Леаніда Аляксеева Улашчык найперш адзначае, што “як асобная адзінка Полацкае княства існавала з канца IX па сярэдзіну XIII стагоддзя”. Далей, крытыкуючы некаторыя моманты працы Аляксеева, ён пісаў:

“... Напрыклад, аўтар кажа, што Полацкае княства было “ускраінным”, “слабым”. Не будзем спрабаваць даказваць, што полацкі і тым больш мінскі князі былі магутнымі ўладарамі, але пабачым, што пра іх напісана ў самой кнізе. У 1021 годзе полацкі князь Брачыслаў напаў на Ноўгарад і абраставаў яго. У той час Ноўгарад быў адным з самых моцных гарадоў на Русі, і ноўгарадскае войска некалькі разоў перамагала кіяўлян. Праўда, Яраслаў Кіеўскі, самы магутны ў той час князь на Русі, кінуўся

Марцыонка (беларуская мова), Пётр Манькоўскі (мінералогія), Пётр Шлойда (першы курс матэматыкі), А.Мацэральнік (фізіка), Ганна Сухая (прыродазнаўства), П.Качмар (нямецкая мова), І.Чарняўскі (геаграфія), М.Коўшык і В.Юдо (гісторыя), Мацэральнік Л. (выяўленчае мастацтва), Ларывонаў (педагогіка і псіхалогія). Дырэктар выкладаў матэматыку і хімію на другім курсе семінарыі. Большасць выкладчыкаў мела закончаную вышэйшую адукацыю. Напрыклад, Лявон Іgnatavіch Марцыонка (па некоторых звестках) скончыў Інстытут чырвонай прафесуры, да вайны друкаваўся на старонках розных беларускіх перыядычных выданняў. Паходзіў з Баранавічам. Яго жонка – Ганна Сцяпанайна (дзяячка прозвішча Сухая) – да вайны скончыла ў Вільні універсітэт, была актыўніцай Беларускага студэнцкага Саюза. Пётр Шлойда скончыў Радашковіцкую беларускую гімназію імя Ф.Скарыны, а затым – Віленскі ўніверсітэт. Сам дырэктар семінарыі, Мікалай Міхайлавіч Грышкевіч, скончыў гімназію і Віленскі ўніверсітэт імя Стэфана Баторыя. Пасля дырэктара найбольшым аўтарытэтам карыстаўся Лявон Іgnatavіch Марцыонка. Гэты чалавек быў глыбока дасведчаны ў роднай гісторыі і культуры, заўёды размаўляў на крышталёва чыстай беларускай літаратурнай мове, чаго патрабаваў і ад іншых.

Актыўна працавалі пры семінарыі розныя аматарскія гурткі, а іх было, як на той час, даволі шмат: інструментальны, музычны, танцевальны, рысавальны, харавы, драматычны і літаратурны. Выдаваўся рукапісны часопіс “Семінарыст”, якога выйшла трох нумары. Рэдактарам быў Жоўтка Лявон, а памочнікам – Пётр Малінаўскі. Іх абодвух немцы павесілі ў лістападзе 1943 года ў Вілейцы. Сіламі драматычнага гуртка былі паставлены п'есы “Пінская шляхта”, “Раскіданае гняздо”, “Чорт і баба”, “Паўлінка”, “Пашыліся ў дурні”, “Збянятэжаны Саўка”, “Наташка - Палтаўка” (у вакальнym выкананні) ды іншыя.

Прыкладам, галоўныя ролі ў п'есе “Пінская шляхта” выконвалі Юрка Занкавіч (Кручкоў), Васіль Бохан (Кутарга), Яўген Несцяровіч (Цюхай-Ліпскі), Блізнюк Алена (Марыся), Янка Аляцёнак (Грышка). А ў п'есе “Наташка-Палтаўка” – Алена Мікуліч (Наташка-Палтаўка), Ключнік Пётр (Пяцро), Яўген Несцяровіч (Выбарны старшыня), Шастова Вольга (мачі).

Шырока адзначаліся ў семінарыі народныя і нацыянальныя святы.

У той жа час у Вілейцы працаваў гарадскі народны хор, асноўны касцяк якога складалі семінарысты. Яго кіраўніком быў спачатку Пётра Родзевіч (расстрялялі немцы), а затым – Пётра Нядзвецкі. Асноўны рэпертуар хора складалі беларускія народныя песні. Канцэрт заўёды пачынаўся з “Люблю свой край...” ці з “Пагоні”. Асаблівай папулярнасцю карысталася харавое трох “Тры кветкі”, якое складалася з Пагуды Ірыны (альт), Лявонавай Люды (сапрана) і Мікуліч Алены, з іхняй кароннай песні “Як сарву я ружу кветку”. Не было ніводнага мерапрыемства, ніводнага канцэрта, каб галасы гэтых дзяўчат не радавалі душы вілейскіх гараджан. Нягледзячы на ваенную часіну, моладзь заставалася моладдзю. З вясёлым смехам, забаўкамі, танцамі. Танцы звычайна праходзілі ў будынку семінарыі пад гукі семінарскага струннага аркестра (балалайка, мандоліна, гітара, гармонік) альбо пад музыку Пётры Нядзвецкага, які іграў на акардэоне.

Восенню 1943 года пры семінарыі была створана маладзёжная арганізацыя “Саюз Беларускай Моладзі”. Кіраўніком яе стаў Пётра Сценнік, пра якога вельмі хороша піша ў сваёй “Споведзі” Ларыса Генюш. Сярэдняга росту, вельмі рухавы, з

чарнявымі валасамі і шэрымі праніклівымі вачыма, сімпатычны і крыху ганарлівы, ён стаў сапраўдным завадатаром у тагачаснай моладзі. Нікага прымусу з боку дырэктара і настаўнікаў не было, справа была цалкам добраахвотная, але ўступіла ў СБМ амаль дзеяўнасць практэнта семінарыстаў. Забягаючы крыху наперад, варта сказаць, што калі ў чэрвені 1944 года ў Мінску адбыўся Другі Усебеларускі кангрэс, тыры прадстаўнікі ад Вілейскага СБМ былі на гэтым з'ездзе. А гэта – Рагач Марыя, Антановіч Ліда, Гулецкая Алімпіядা. Мела гэта арганізацыя і сваю форму зялёнага колеру з бела-чырвона-белай павязкай на левым рукаве. На павязцы быў размешчаны чырвоны шчыт з залатым двухкрыжкам Ярылы ды сімвалам працы і змагання – мячом і рыдлёўкай.

Асобныя з семінарыстаў пазней, а больш дакладна, летам 1944 года, паехалі вучыцца ў Беларускую афіцэрскую школу, якая была адчынена з дазволу немцаў для стварэння каманднага складу Беларускай Краёвой Абароны. Сярод іх Анатоль Занкавіч, Юрка Занкавіч, Мікола Сівец, Янка Апяцёнак, Янка Маліноўскі, Мікола Квятовіч, Анатоль Вараўка, Мікола Баран. За гэта некаторым з іх прыйшлося адпакутваць. Прыйкладам, Сівец, Квятовіч і Маліноўскі доўгія гады знаходзіліся ў лагерах Калымы, Варкуты і Магадана. I, па сутнасці, ні за што. Іншыя выехалі на эміграцыю. Той жа Анатоль Занкавіч стаў вядомым амерыканскім лекарам, з'яўляецца сябрам Амерыканскай калегі хірургаў. Чыкагскага і Ілінойскага медычных таварыстваў.

У кастрычніку 1943 года будынак семінарыі занялі немцы пад вайсковы шпіталь, даўшы ўзамен непрыстасаванае і вельмі дрэннае памяшканне, так называемое “арбайтзант”, дзе раней размяшчалася кантора па ўліку рабочых. Яно было аднапавярховае, драўлянае, мела чатыры класныя пакоі, настаўніцкую, пакой для дырэктара і вялікую агульную залу. Але з ранейшага будынка семінарыі немцы доўгая пацешыцца не здолелі...

Ужо з першых дзён існавання семінарыі пры ёй была створана добра разгалінаваная падпольная арганізацыя, якая мела сувязь з партызанскімі атрадамі. У яе ўваходзілі Ю.Мышкаўец, А.Ахрэм, А.Субач, Аляксей і Арсень Жоўткі, А.Валынец, Дз.Валынец ды іншыя. Узначальвалі арганізацыю М.Каркоцкі, М.Валынец, Ю.Мышкаўец. Як піша ў сваёй

Артысты Вілейскай семінарыі пасля пастапаўкі п'есы «Наміка-Палітаўка»

гісторыі беларускага народу. Беларуская дзяржаўнасць, пісаў у артыкуле Алексютовіч, пачынаеца не ад БССР, бо яна вымоўна выступае яшчэ ў гісторыі Палацкага княства, а пасля і ў гісторыі Вялікага Княства Літоўскага, якое, як пісаў Алексютовіч, “па сваім этнографічным складзе, па сваёй тэрыторыі і культуры было пераважна беларускае”. Каб прыйсьці да такой высновы, пісаў Алексютовіч, трэба нарэшце развязацца з закасцянелымі канцепцыямі і догмамі ды заняцца аб'ектыўным вывучэннем гісторыі Беларусі. У артыкуле гэтым Алексютовіч адкінуў таксама і намаганыні бачыць у Рэспубліцы Беларусь “вызвольніцу” беларускага народу ад усялякага “нацыяналізма” і “сацыяльнага” прыгнечання.

Што тычыцца Вялікага Княства Літоўскага, дык з артыкуулам Алексютовіча пераклікаўся і артыкул “Пра назыву ‘Беларусь’” (“Полымя”, № 1, 1968, бб.175-1782) гісторыка беларускага права Язэпа Юхса, які заклікаў не ігнараваць той факт, што на працягу 500-т гадоў, у складзе гэтага Княства, “населеніцтва Беларусі называлі літвінамі, а беларускую зямлю – Літвою”, і гэтым самым “замоўчаваць багатую гісторыю беларускага народу”. “Стваральнікам і галоўнай асновай Вялікага Княства Літоўскага, - пісаў у гэтым артыкуле Язэп Юхса, - былі народы Беларусі і Літвы, і самую дзяржаву правільней было бы называць беларуска-літоўскай”.

Афіцыйнай партыйнай рэакцыяй на гэтыя артыкулы Алексютовіча і Юхса ды падобныя выказваныні іншых беларускіх гісторыкаў было тады выданыне брашуры “У свяtle неабвержаных фактаў” (Мінск, 1969) гісторыка і прафэсара БДУ Лаўрэна Абэцэдзарскага. Называючы іншыя пагляды на гісторыю Беларусі “вымысламі беларускіх буржуазных нацыяналістаў”, у брашуры гэтай ейны аўтар ня толькі паўтарыў антыбеларускія канцепцыі агульной савецкай гісторыяграфіі, але яшчэ ў больш негатыўнай форме зганьбаваў гісторычнае мінулае беларускага народу. Гэтую брашуру Абэцэдзарскага аднак зыгнаравалі беларускія гісторыкі, бо ня было на яе ніводнай рэцензіі і ніякай згадкі пра яе. У абліччы артыкулу “Достойная отповедь” адгукнуўся на брашуру толькі партыйны орган – газета “Советская Белоруссия” (12.7.1969).

Працэс ачышчэння гісторыі Беларусі ад скрайніх антыбеларускіх канцепцыяў адбываўся і далей, і ён праходзіў у наступных кірунках:

1. У кірунку адмаўлення канцепціі пра тое, быццам у 10–12 стагодзьдзяx – у эпоху Кіеўскай Русі – беларускі народ тварыў адзінае цэлае ў складзе гэтага супольнай для ўсіх усходніх славянаў “старожытнарускай” дзяржаве і ўжо ўтворанага тады адзінага “старожытнарускага” народу або народнасці. На пачатку гэтага агляду мы згадалі артыкул 1980-га году гісторыка Міколы Ермаловіча, прысьвячаны ім “Тысячагодзьдзю” гісторыі Беларусі і ў якім аўтар нагадвае, што Палацкае княства яшчэ ў 10-м стагодзьдзя з'яло сваім незалежным палітычным жыццём і пры канцы гэтага стагодзьдзя на кароткі час трапіла пад уладу Кіева. Што-ж тычыцца 11-га і наступных стагодзьдзяў, дык пра незалежнае існаванье Палацкага княства (праўда, з момантамі эпізадычнага падпрадкавання Кіеву) пішуць, напрыклад, гісторыкі Леанід Аляксееў у працы “Полоцкая земля” (Масква, 1966) і Юры Штыхай у працы “Ажываюць сівия стагоддзі” (Мінск, 1974) і “Древний Полоцк, IX-XIII вв.” (Мінск, 1975). Вось галоўная выснова Леаніда Аляксеева:

“Ітак, Полоцкое княжество представляло наиболее самостоятельную политическую единицу древней Руси, обладавшую к тому же и оригинальной культурой... Во внешнеполитической жизни княжества обособленность начала проявляться весьма рано.

Чамярыцкі яшчэ пісаў у гэтым артыкуле: "... Вось чаму трэба вітаць і ўсяляк падтрымоўваць той натуральны, здаровы рост зацікаўленасці да мінулага беларускага народа, які назіраеца ў апошні час у нашай Рэспубліцы" ... (там-жа).

Што-ж тычыцца іншай нацыянальнай "святыні" – беларускай мовы, дык тут можна прыгадаць гэткія слова, якія ў артыкуле "Блізкія сэрцу думкі" ў 1967 годзе выказаў ведамы беларускі пісьменнік Янка Скрыган:

"... Упоравень са словам Радзіма, – пісаў у гэтым артыкуле Янка Скрыган, - заўсёды стаіць слова – мова. Без мовы не можа быць народа. Калі памірае мова, памірае і народ, сыходзіць з гістарычнай сцэны. Добра ведаючы гэта, ад бязроднага нігілізму перасцерагаў Францішак Багушэвіч: "Не пакідайце ж мовы нашай беларускай, каб не ўмёрлі", – пісаў ён у прадмове да свае кнігі" ("Полым'я", № 9, 1967, б.249).

Бяспречна, што без усьведамлення нацыянальнай гісторыі, бяз роднай мовы ня можа быць народа, будучыні для яго. Але чаму такая трывога, заклікі шанаваць нацыянальную гісторыю і родную мову?

Справа ў тым, што савецкая нацыянальная палітыка мае за мэту дэнацыяналізаваць і русіфікаць нярussкія народы СССР. Больш пасълядоўна і рашуча гэты курс асабліва праводзіцца ў дачыненіі да беларускага і ўкраінскага народаў, якія зродненыя з рускім народам сваімі славянскімі мовамі. Школьная моўная рэформа Хрушчова 1959 году, рэформа пра гэтак званую "добраахвотнасць" выбару школьнага з роднай або рускай мовай навучання, а пасъля падхопленая і кананізаваная Брэжневым у 1971 годзе канцэпцыя пра "ўзънікненне ў СССР новай гістарычнай супольнасці людзей – савецкага народа" прысьпешылі, асабліва пра школу, моўную русіфікацыю гэтых народаў.

Што-ж тычыцца гісторыі, дык пасъля спынення ў 1930-х гадох разьвіцьця нацыянальнай беларускай гістарыяграфіі ў агульнай савецкай гістарыяграфіі пачала складвацца гэткая, можна сказаць, прымітывная канцэпцыя гісторыі Беларусі: "у мінулым беларускі народ, - казала гэтая канцэпцыя, - ня меў ні свае дзяржаўнасці, ні свае гісторыі, ды ён ніколі і ня імкнуўся да самастойнага дзяржаўнасці". У эпоху Кіеўскай Русі ён тварыў адзінае цэлае супольнаство з старажытнарускім народам і старажытнарускай дзяржавай. У эпоху Вялікага Княства Літоўскага над ім панавалі літоўскія феадалы, і беларускі народ пакутваў ва ўмовах нацыянальнага прыгнечання. Змаганье беларускага народа супраць прыгнёту літоўскіх феадалаў і адпаведная дапамога з боку Рasei прывядзіць нарэшце да ягонага нацыянальнага вызвалення і ўзьяднання ў адзінай рускай дзяржаве – у складзе Rasei. Упершыню сваю дзяржаву народ набыў у выніку Каstryчніцкай рэвалюцыі, дый у гэтым выпадку ён атрымаў яе з рук Леніна" (Пры гэтым у апошнім выпадку замоўчваліся нават і беларускі адраджэнскі рух 19-га і пачатку 20-га стагодзьдзяў, і пакліканыне да жыцця самым беларускім народам Беларускай Народнай Рэспублікі – і гэта яшчэ перад утварэннем БССР).

Адсюль можна зразумець трывогу беларусаў за лёс свае гісторыі і роднай мовы і угледзеце ў гэтай трывозе імкненне немалаважнай палітычнай вагі.

Першым, хто больш канкрэтна і войстра выступіў з крытыкай гэтай афіцыйнай савецкай канцэпцыі гісторыі Беларусі быў гісторык Мікола Алексютовіч. У артыкуле "А дзе ж ісціна аб'ектыўна?" ("Полым'я", № 5, 1966, бб.179-185) гэтую канцэпцыю Алексютовіч схарыктыраваў як съведамае палітычнае махлярства і абрацданыне

маладыя людзі кідалі семінарю і лепшыя з іх перайшлі да партызан". Перад падполлем ставіліся мэты забіць акруговага кірауніка Пятра Сценніка, узарваць ці спаліць будынак семінарыі. Апошняе заданне было выканана. Цёмнай лістападаўскай ноччу двое семінарыстаў – Жоўтка і Маліноўск – узарвалі той будынак, але самі былі затрыманы і 4 лістапада 1943 года публічна павешаны на гарадскім пляцы. Калі верыць звесткам таго ж І.Клімава, то да канца 1943 года ў семінарыі дзейнічала "дзесяць падпольных камсамольска – маладзёжных і антыфашистыскіх груп" і адна дыверсійная. У іх склад уваходзіла 32 навучэнцы. Некаторыя з іх са згоды падпольня ўваходзілі і ў "Саюз Беларускай Моладзі" з мэтай "разведаць планы і намеры" кіраунікоў гэтай арганізацыі. Па партызанскаму плану меркаваўся б лістапада 1943 года пераход лепшай часткі моладзі семінарыі да партызан, узрыў будынка семінарыі, забойства Пётры Сценніка. За выняткам апошняга, усе планы былі здзейснены. Сценнік уратаваўся выпадкова. У той час ён знаходзіўся ў Мінску, дзе ляжаў у шпіталі пасля ранення, атрыманага ад кулі партызан. Яго арыштавалі ў 1945 годзе ў Празе і далейшы яго лёс невядомы...

У пачатку ліпеня 1944 года ў Вілейку ўвайшла савецкая армія, а за ёй прыйшлі савецкія органы бяспекі. Пачаліся арышты. Былі арыштаваныя бытывы выкладчыкі семінарыі разам з дырэктарам. Сярод іх Лявон Марцыонка, Ганна Марцыонка (Сухая), Юдо Васіль і Мікалай Грышкевіч. Астатнія паспелі раз'ехацца. Адны – да бацькоў, а другія – за мяжу. У ліку апошніх былі Пётр Манькоўскі і Пётра Нядзвеckі. Першы з іх стаў вядомым доктарам, значным дзеячам беларускай эміграцыі, а другі – кампазітарам. Яго песню "Ідуць жаўнеры беларусы" ведае ўся свядомая беларуская эміграцыя.

Было арыштавана і некалькі семінарыстаў. А гэта – Наталля Валынец, Алена Мікуліч, Вольга Шастова, Янка Матошка, Юрка Дубовік ды іншыя. Пачаліся пякельныя лагерныя дарогі...

МІКАЛАЙ МІХАЙЛАВІЧ ГРЫШКЕВІЧ (кароткі жыццяпіс)

Нарадзіўся 6 мая 1906 года ў в.Андрэйкі на Мядзельшчыне ў беднай сялянскай сям'і. Скончыў пачатковую школу ў Сватках. Вучыўся ў Вілейскай рускай прыватнай гімназіі, а затым у польскай гуманітарнай-коадукцыйнай гімназіі для дарослых імя кс. Пятра Скарбі ў Вільні. Апошнюю закончыў у 1933 годзе. У тым жа годзе стаў студэнтам фізіка-матэматычнага факультета Віленскага ўніверсітэта імя Стэфана Баторыя, які закончыў у 1938 г. са ступенню магістра філасофіі. Нейкі час працаваў настаўнікам матэматыкі ў школах Беласточчыны, а пасля выкладчыкам матэматыкі ў ліцэі і гімназіі імя С.Баторыя ў Ваўкавыску. У 1939 годзе пабраўся шлюбам з пляменніцай аднаго з

Гады маладосці...

*Н. Валынец і Я Несцяровіч
у п'есе В. Дуніна-Марцінкевіча
«Пінская шляхта»*

кіраўнікоў клуба “Змаганьне” і Таварыства беларускай школы Флягонта Валынца Люсая. З 1941 – у Вілейцы. З верасня 1942 г. – дырэктар Вілейскай беларускай настаўніцкай семінарыі. З ліпеня 1944 г. працаў інспектарам Вілейскага аблана. У тым жа годзе быў арыштаваны і высланы на адбыццё турэмнага пакарання ў Хабараўскі край. Памёр 9 мая 1946 года на радовішчы “Бальшавік” недалёка ад горада Магадана.

Ніжэй змяшаем лагерныя лісты, якія цудам захаваліся ў сям'і Грышкевіча. Душэўны боль, страшэнная пакута адчуваеца ў кожным слове, у кожным сказе гэтага незвычайнага чалавека, выдатнага педагога і сапраўднага патрыёта, адарванага лёсам ад сваёй сям'і. Як сказаў М.Багдановіч: “Пачуйце ж гэта, пачуйце, / Хто ўмее з вас сэрцам чуваць!”

Ліст першы

Каханая і дарагая Люсечка з дзеткамі і ўсе!

Сёмуха. Сонца падымаецца да поўдня. Думкамі і ўсёй істотай з Вамі. Шукаю крошак у торбе, але ці варта аб гэтым гутарыць. Сухары раздаў у Воршы, а тое, што ты даражэнкай прыслала на станцыю, то там жа і раздаў. Ездзем як быццам на поўнач Далёкага ўсходу, бухта Находка. Настрой – што няма горш. Шмат чаго ўбачылі. Цяпер знаходзімся калія Іркуцка. Цёпла. Гарачыя дні. Прыгожая даліна з горамі. Каханая Люсенька, на ўсякі выпадак мей цёплае адзеньне для дзетак і для сябе...

Пра мяне па-маленъку пераставай думаць. Такі лёс. Цяпер я добра зразумеў, што для ратаваньня моладзі майго народа я прынёс у ахвяру сваю сям'ю. Асабістага жыцця не шкадую. Але Вас, Дзімачку з Танечкай, сню штодзень. Кармлю іх, калышу, а ты, каханая, чамусьці не хочаш съніцца, мо не думаеш? Як вялі нас на станцыю, бачыў Дзімачку падвязанага, хацеў паклікаць, але не выдаў голасу. Ах, якая хвіліна!.. Як чалавек можа перажыць такое. У нядзелю раніцай усіх Вас бачыў у сънне. Нават Сашку з Марусяй. Беражы сваё здароўе, бо ты такая худзенъкая, а без цябе дзеткі будуць беспрытульныя. Бывайце шчасльвія і здаровыя! Цалуй заўсёды дзетак ад мяне. Пацалуй маму, тату і ўсіх. Апрача тваёй дарагой сям'і, якая памагае, думаю што Шура, мой браток, вернецца і табе паможа, бо ён добры. Як хацеў бы яго бачыць. Перадай яму просьбу. Хай будзе ён узамен мяне апекуном...

Твой Коля.

За Краснайскам 24.06.

Алена і Мікалай Грышкеўічы.

ЛІЧНІК

Нізка голаў схіляю, юнача,
Перад вечнымі глаголамі тваім.
Смела кроучы цяпер у пяскі я
Перад светлай заветнай гарой,
Бо як ёсць у народа такія –
Не загіне давеку народ”.

(“Літаратура і мастацтва”, 4.12.1981)

... “Бо як ёсць у народа такія – не загіне давеку народ”...

І як у Беларусі цяпер шануеца памяць Багдановіча, пра гэта съведчаць наступныя радкі з артыкулу “Яны ведалі паэта”, аўтарам якога з'яўляеца Ніна Ватацы (бібліёграфія і супрацоўніца Дзяржаўнай бібліятэкі БССР):

“... Характэрна, – піша ў гэтым артыкуле Ніна Ватацы, – што сёння наша моладзь вельмі любіць творы Максіма Багдановіча. Цяжка назваць сучаснага паэта, у якога не было б верша, прысвечанага вечна юнаму Максіму. Відаць, пазней яго адпавядае настроям і густу сучаснай моладзі”.

(“Полымя”, № 12, 1981, 6.174)

Калісці, яшчэ ў 1965 годзе, – у часы нараджэння дысыдэнцкага руху ў СССР, – у вершы “У старажытным гарадку над Гайнаю” беларускі паэт Ніл Гілевіч (сёньня ён – ведамы літаратуразнавец і прафэсар БДУ) пісаў:

“... Гісторыю тримаюць у пашане ўсе.
Навошта ж безаглядна так наўсцяж
Мы разбурыць мінулае спяшаемся,
Як бы яно – галоўны вораг наш!

Хіба не з працы гаратліўцаў-прадзедаў
Яно вякамі пайставала тут!
Чаму ж няўдзячна гэтак абакрадзена
Зямная памяць іх зямных пакут!

Асцеражней, таварыш, са святынямі.
Чым замяніць іх думаеш, скажы!
Страшней за ўсё, як робяцца пустынямі
Палеткі плодныя людской душы”.

(“Літаратура і мастацтва”, 24.12.1965)

Нібы адклікаючыся на гэтакі “крэда” Ніла Гілевіча, іншы сёньня таксама ведамы гісторык беларускай літаратуры, навуковы супрацоўнік Акадэміі навук БССР – Вячаслав Чамярыцкі – у артыкуле-рэцензіі “Старонкі нашай гісторыі” падкрэсліваў:

“Чалавецтва, ідучы наперад, вучыцца на ўроках гісторыі. Аглядаючыся назад, асэнсоўваючы пройдзене, народы глыбей усведамляюць сябе і свой час, лепш уяўляюць перспектывы свайго поступу. Гісторыя вучыць, выхоўвае, натхніе. Тому людзі, абыякавыя да мінулага свайго народа, абыякавыя і да яго будучага” (‘Полымя’, № 10, 1966, 6.171).

Можна было-б цытаваць і цытаваць выказваныні падобнай юбілейнай нацыянальнай павагі да свайго глыбока нацыянальнага паэта-патрыёта. Бо, напрыклад, з “Пагоняй” Багдановіча пераклікаецца і прысьвечаны яму верш “Сплювало хмара беспрытульных сноў” ведамага беларускага паэта Рыгора Барадуліна. Ён, зрешты, яшчэ ў 1966 годзе, з нагоды 75-годзьдзя нараджэння Багдановіча, ушаноўваў яго гэткім радкамі:

“...Дык дзякую табе, Сакольніку
роднага нашага слова,
Беларускага вечнага слова,
за тое,
што ты заручыў яго з небам, -
дзякую табе,

Максім Багдановіч”.

(“Літаратура і мастацтва”, 9.12.1966)

Нельга абысьці, аднак, гэткага прысьвячэння – “Багдановічу” – таксама добра ведамага беларускага паэта, празаіка і драматурга – Уладзіміра Караткевіча. Караткевіч піша ў гэтым прысьвячэнні:

“Сцожны час, бязмежна-суроўы.
Спіць народ, нібы зерне ў раплі.

.....
Ты прыйшоў
І гарачым словам
Рунь узніяў на роднай зямлі.
Ты сказаў нам:
“Унукі Скарэны,
Дзе ваш гонар, моц і краса?
Ёсць у вас, як у іншых, святыня.
Не давайце святыні пасам!

Не давайце з яе глуміцца,
Бо праспіць яна ясну зару,
Бо святы ізумруд заімліцца
У пярсцёнку тваім, Беларусь”.

Ты устаў на лютую сечу,
Бітву вечную сонца і хмар,
Узваліўшы на юныя плечы
Святагораў народны цяжар.

І не вынеслі жылы напругі:
Знік ты, лебедзь, у хвалях сівых,
Сплыў крывёю, загінуў ‘за другі’,
За мяне, за вас і за ўсіх.

І застаўся ты ў нашых душах,
Хоць навекі знік у палях,
Вечна светлы і вечна дужы,
Вечна юны, як наша зямля.

Мы твой ганаўміся – і плачам.

Мы нясём цябе ў сэрцы праз дым.

.....

Ліст другі.

ПРОСМОТREНО

Военнай Цэнзурой.

Найдаражэйшая і каханая Люсенька з дзеткамі і ўсе!

Як жывяце? Ці здаровы? Ці дома? Што добрата? А наогул ці ёсць даныя чакаць добрата? Пішыце аб усім! Так сталася, што нас раздзяляе 13000 км, але я з Вамі заўсёды: пры працы і ў сънне. Палярная зорка у нас над гарызонтам, каля 80-га градуса, што съведчыць і марозы зімой будуць каля гэтага, мо на градусаў 10 ніжэй. Краіна мерзлаты. Але цяпер пагода чыстая. Адным словам жывём там, дзе працякаюць прыгожыя рэчкі Калымы з прытокам Чай-Ур'я. Каханая мамачка з дзеткамі, калі зможаце, то прышліце першы раз тэлеграмай 100–150 рублёў грошай і пасыпачку: цыбулі з часніком, тытуню (які тут неабходны), сухароў і чаго зможаце. Мо нават пару сушоных яблыкаў ці съліў. Гасція праз нейкі час і пару ѥўплай бялізны, шкарпэтац, рукавічки і душагрэйку. Больш нічога, мо толькі ануч, бо з іншага ўсё роўна ніякай карысці. Глядзі! Дарма не растрачвайся, табе і так горкая доля, і апякуйся дзеткамі-сіротамі. Яшчэ прышлі ў першай перадачы сыштаку і, калі пішаши, то ў запас кладзі чисты лісток. Мы працуем цяжка, і здароўе моцна падупала, перадусім дзякуючы рознасці клімату і ежы. Ты, Люсечка не знала, што за характар у мяне. Зрабіць каму добрае, хоць бы коштам сабе, тое для мяне было самай вышэйшай прыемнасцю. Я ніколі ні ў чым не адмаўляў. Нават цяпер аддаў абарваным свае штаны, пару бялізны, кашулю, а шапку ўзялі. Адным словам, цяпер як усе. А падумаеш цяпер часамі, нашто толькі працаўваў, канчаў за чатыры гады гімназію, паўгалодным, але ў ліку сярэдіх, калі не лепшых, універсітэт. Меў іdealы, за якія цярпеў пры Польшчы, арганізаваў школу, каб моладзь не ішла да немцаў на работу, у паліцыю, ратаваў перадавых людзей, жыў для народа, але ўсяго не зразумеў, што трэба.

Так хачу бульбачкі ці крошак нашага (Твайго добрасьпечанага кіслага) хлеба і наогул кісьлі. Але нічога! Трэба паканаць усе цяжкасці...

Пішэце і пішэце як найчасцей, не чакаючы ад мяне. Цалуй дзетак, маму, тату, усіх. Бедная мая мамачка! Прывітаныне вучням. Яшчэ цікавасць, калі ў вас поўдня, то ў нас 8 гадзін вечара – розыніца 8 гадзін.

Бывайце шчаслівы і здаровы. Цалую Вас моцна-моцна.

Ваш Коля.

Калыма, 21.08.45 г.

Ліст трэці

ПРОВЕРЕНО

Дарагая і каханая Люся!

Передай пісмома маме. Как там Наташа? Каханая Люсенька, пришёл в лагерь и вдруг получаю от тебя письмо, почтовую карточку. Письмо от тебя и от Лимы. Какая радость! А сколько слёз. Даражэнская, буду бороться с судьбой до последней минуты, чтобы только встретиться со своими дорогими хоть бы на секунду...

Пока это письмо дойдёт, то придёт Новый год! Найдаражэнская, каханая! Поздравляю

Вас с 1946 новым годом, дай Боженька силы пережить Вам всё это и наладить жизнь. Как жаль, что жизнь обрывается там, где только должна была начаться... Но кончаю. Мужайся и целуй Танюшу так крепенько. Я думкамі с Вами и нет секрета, что ставлю тачку и думками ушёл к Вам, высчитываю, когда ложитесь, встаёте и т.д. Очень рад, что невестка – Зина. Она славная и деткам нашим поможет... Судьба как раз за Зину, за тех, кто будет жить и учиться. Но а пока будьте счастливы и здоровы.

Целую. Вечно Ваш Коля.

Хабаровский край

г.Магадан

п/о Большевик

прииск Чай-Уръя

Ліст чацвёрты

Дорогая и любимая мамочка с детками и Все!

Что нового? Как Ваше здоровье? Как Вы там живёте? Какая трагедия, что я не могу ни чем помочь, а ещё прошу помочи. Как болит сердце за Вас, за невинных крошек. Часто детки снятся, но ты почти нет. Не дано мне суровым роком радоваться свободным детям лепетом, смехом, радостью за каждый подарок, принесенный для них. Думаю о Вас каждую минуту, что Вы делаете. Но трудно передать словами переживания отца, который так любил свою семью. Мои действия не выражали чувства, но сердце было переполнено. Оставим пока о мне. Ты, дорогая, хочешь знать больше о мне. Получил я телеграмму, перевод на 300 руб., о посылке ничего, а хочется получить. Табак у нас так дорог, что ты не воображаешь, так что шли его побольше. Я выслал Вам два письма, но ответа на письма не получил. От тебя получил почтовую карточку, 28.10.45 г. высланную, 3.11 и телеграмму 23.11.45 г. Живём мы около Полярного круга, так что холода у нас больше, чем надо. Уже в октябре был мороз около 30-35 градусов. Теперь доходит до 40 гр., а бывает ,60 гр. и больше. Но, работая при тачке киркой, человек не смерзнет. Сначала, не привыкши, казалось очень тяжело, а теперь я стал такой подвижный, что считаюсь хорошим работником. Кушанье – ничего. Получаем всё время чудный белый хлеб, такой вкусный, что только держись. Кажется, вот бы деткам такой подарок принести. Как бы радовались. Но мне, привыкшему к чёрному хлебу и картошке, так хочется своего (вернее, твоей мамы) испечённого чёрного хлеба, что, кажется, не знаю, что дал бы. И картошка наша снится, но здесь картошки нет, т.к. она не дозревает, а я бы ел даже такую, какую ты варила для нашего больного Васьки, когда хворал на чырвонку. Держусь я крепко, при сile, часто думаю, как бы встретиться со своими родными. Ты, Люсенька, не думай много о мне, а о деточках и о себе. Паступай так, как лучше для Вас. Нужно смотреть на факты больш трезво, а о мне стоит ли думать? Много горя принес Вам. Если сможешь, то помоги, как ближнему человеку. Просила ли ты о помиловании? Обращалась ли к Женьку и другим за советом? Постарайтесь сложить заявление о помиловании или рассмотрении заново моего процесса, т.к. я считаю, что постановление суда засуровое, благодаря одностороннему проведению следствия. Не вызван ни один свидетель, поставлен мною. Не проверено то, что мои действия были согласованы с партизанским движением. Старайтесь, что б вызвали меня у Вилейку и провели заново следство. Некоторых уже отсюда взяли, а это уже

тым, что, ад маленства жывучы ўдалечыні ад Беларусі – у Ніжнім Ноўгарадзе, Максім Багдановіч здолеў захаваць сваю родную мову, “піша матынай мовай і разглядае лёс духоўнай культуры беларусаў у кантэксле з сусветнай”.

“Шчаслівы народ, які мае такога Паэта”, - піша ў артыкуле Ніна Загорская, і дадае пры канцы артыкулу: “Даруй, што толькі зараз, на тваёй 90-й, юбілейнай, вярсце, мы ўсур’ёз падумалі пра тваю Памяць... калі адплылі зоркі родных тваіх, сяброў, любімых. Але души і сэрцы нашы асвятляе ‘самая цудоўная’, твая, Зорка. І мы, а за намі дзецы нашы, унукі і прайнукуі... і ‘апошня з чалавечага роду’ засведчаць: ёй, тваёй Зорцы, належыць наша любоў!”.

Ці вось выказваньне Сяргея Сідарэвіча – наладчыка вытворчага аб’яднанья “Інтэграл”. У невялікім артыкуле, названым “Вера ў народ”, Сідарэвіч цытуе таксама і гэткія радкі з санэту Багдановіча “Паміж пяскоў Эгіпецкай зямлі”:

“... Зварушаны нарэшце дух народны,
Я верую, бясплодна не засне,
А ўперад рынецца, маўляў крыніца,
Каторая магутна, гучна мкне,
Здалеўшы з глебы на прастор прабіцца”.

І Сідарэвіч камэнтуе гэтыя радкі: “Што дало паэту падставу, - піша ён, - для такой упэўненасці? Думаецца, знаёмства з народам, з яго гісторыяй. Там, дзе некаторыя бачылі прыгнечаных і цёмных, Максім Багдановіч убачыў стойкіх і нязломных – народ, які, нягледзячы на ўсё, захаваў сваю мову, свае песні, народ, які не мірыўся са сваім становішчам” (“Літаратура і Маастацтва”, 4.12.1981).

Для пацьверджанья мастацкай і палітычнай сілы гэтага санэту Багдановіча, зацытуем яго поўнасцю:

“Паміж пяскоў Егіпецкай зямлі,
Над хвалямі сінеючага Ніла,
Ужо колькі тысяч год стаіць магіла:
Ў гаршку насення жменю там знайшлі.

Хоць зернейкі засохшымі былі,
Усё ж такі жыццёвая іх сіла
Збудзілася і буйна ўскаласіла
Парой вясенняй збожжа на раллі.

Вось сімвал твой, забыты краю родны!
Зварушаны нарэшце дух народны,
Я верую, бясплодна не засне,
А ўперад рынецца, маўляў крыніца,
Каторая магутна, гучна мкне,
Здалеўшы з глебы на прастор прабіцца”

(“Збор твораў”, т.1, б.119).

Гэты свой невялікі артыкул Сяргей Сідарэвіч канчае наступна: “Гэтыя радкі напісаны дзеля таго, каб яшчэ раз засведчаць павагу да Максіма Багдановіча, паэта, які сам любіў свой народ, верыў у яго і якога палюбіў народ, настолькі палюбіў, што ягоныя песні сталі народнымі”.

У бязмежную даль вы ляціце,
А за вамі, прад вамі – гады.
Вы за кім у пагоню спяшыце?
Дзе шляхі вашы йдуць і куды?

Мо яны, Беларусь, панясліся
За тваймі дзяцымі уздагон,
Што забылі цябе, адракліся,
Прадалі і аддалі ў палон?

Бійце ў сэрцы іх – бійце мячамі,
Не давайце чужынцамі быцы!
Хай пачуюць, як сэрца начамі
Аб радзімай старонцы баліць...

Маці родная, Маці-Краіна!
Не усцішыца гэтакі боль...
Ты прабач, Ты прымі свайго сына,
За Цябе яму умерці дазволь!..

Ўсё лятуць і лятуць тыя коні,
Срэбнай зброяй далёка грымяць...
Старадаўняй Літоўскай Пагоні
Не разбіць, не спыніць, не стрымаць”.

(Там-жа, т.1, 66.272-273)

Дык вось, можна сказаць, адзначэнне 90- угодкаў ад дня нараджэння паэта якраз праходзіла пад знакам падкрэслівання гэтых нацыянальна-вызвольных ідэяў і заклікаў Максіма Багдановіча, ды нават прысягі працягваць і змагацца за гэтага ягоныя ідэі далей. Напрыклад, крытык і літаратуразнавец, прафэсар БДУ (Бел. Дзярж. Ун-ту) Алег Лойка свой артыкул, прысьвячаны творчасці пясняра, называе адным з радкоў Багдановічавай “Пагон” – “У бязмежную даль...”. Паміж іншых цёплых словаў у адрас паста, Лойка піша ў гэтым артыкуле:

“М. Багдановіч быў увесе у пошуку і ў служэнні цераз пошук высокамастацкага беларускага слова ідэі сацыяльнага, палітычнага вызвалення роднага народа, ідэі ўзвышэння роднай літаратуры, беларускага слова, якога не прызнаваў ні царызм, ні шавіністы, што былі на ўслuze ў яго і не толькі ў яго. Палемічна завостранаю, патрыятычнаю найперш была і ўся творчасць Багдановіча-паста і гісторыка роднай літаратуры, крытыка, даследчыка, публіцыста. Ідэя мастацкага ўзвышэння роднага слова акрыляла паста, не спыняла ў пошуках...

... У 1916 г. ужо не кветку, а меч у баях за бацькаўшчыну падымаў лірычны дух – лірычны герой М. Багдановіча, - коннік, што імчалі ў будучасе, багдановічайскіе ўласбленнені актыўнага пачатку. І сялянскія мадонны бласлаўлялі ў паста караочы меч конніка” (“Літаратура і мастацтва”, 4.12.1981).

У артыкуле “Зорка Максіма Багдановіча”, апублікаваным у часапісе “Полымя” (№ 12, 1981, бб.171-173), малады даследчык Ніна Загорская засяроджвае ўвагу на

большой плюс, счастье. Что же больше? Да, я только рад, что перевели в шахту, где теплее, чем на поверхности. А так, я боялся холода. Правда, одеты мы во всём ватнем, как рабочий сосед Глебов, но всё ж таки боялись мороза. А теперь рады и утром, в ночь гуляния Сашевой свадьбы, вылезли с шахты, проработавши в ночной смене... Материально проси всех из хороших учеников, знакомых, родственников, что бы они помогли Вам, а мне, если кто сможет, то пришлите табачку, толокна, фасоли, гороху, таких крайних для работ и питаний и не портящихся, ибо посылка идёт около трёх месяцев. Хорошо, что бы от цинги высыпали ежемесячно лук и чеснок. Пришли два полотенца, пару белья, хотелось бы пару сухариков хлебных, но это объёмисто. Хочется сухаров так накушаться, ибо я их так любил. Где Лима? Кто окончил 10 классов и поехал в университет? А самое главное, поздравляю с 7.06 (днём нашей радости). Пиши почаше о Родине. Это будет отрадой. Привет всем. А пока кончаю, скоро – развод, иду на работу.

Целую Вас. Коля. Ваш папа.

9.11.45 г.

Ліст пяты

Найдаражэйшая каханая Люсенька з дзеткамі і ўсе!

Как рад, что могу хоть одну минуту побеседовать с Вами. Дорогая спасибо тебе за помошь. Посылка твоя сделала меня самым счастливым из окружающих. Представь картинку. Вечер, кругом снежный покров. Мороз – 43. Одеты, как полагается в ватнее. Вдруг – дежурный боец Грышкевич на вахту. Я в страхе прихожу: посылка и какая радость. Правда за вечер осталось мало. Знаеш, на такое дело друзей много. Как здорово толокно! Я наелся так хорошо, что праработав всё время, мне не захотелось кушать – что значит овёс. Ничего удивительного, что лошадь овсом кормят. Три дня, имея подкрепление, я работаю быстро. Когда теперь получу, не знаю, ибо могут не ходить корабли с декабря по апрель или май в связи с большими морозами. У нас уже было 48 градусов, а иногда доходит и до 70. Не нравится мне этот холод. Но ничего, сделано польником и нет трудностей, которых большевики не побеждают. Дни у нас короткие, в 4 часа вечера – темно и в 8 часов утра – темно. А когда у нас 8 часов утра, то у Вас – 12 ночи. Дорогая, я о Вас мечтаю что минуту, высчитываю время и воображаю, что делаете. Вчера соснил тебя, какбудто пришла ко мне на свидание. Я так радуюсь, что вскрикиваю, спрашиваю, где мой Димочка с большими глазами, которого любил побольше, чем себя, и Танюшка курносая, которая вспоминает меня. Каханья, дорогие детки с мамочкой, когда же я погляжу Ваши русые головки? Когда приласкаю Вас, расцелую, но ответ мёртв, как мертвые наши сопки. Эх, как испортили себе жизнь. Животные, защищаю детёныша, иногда этим осиротят его. Что за мрачные картины, которые меня мучают. Но оставим об этом. Пишите о себе что почаше, о детках, о всех. За Лиму я радуюсь. Она всегда была моей симпатией. Умная племянница. На математике будет тяжело, но пусть не смутится. Боюсь, что молодая она и ненормально проходила курс. Мо лучше на физику? Как Н. Судили или нет? Вообще, пиши о всех, особенно об учениках, т.к. з-за любви к ним я пожертвовал собой и Вами. Передовой привет мамочке и всем моим. Бедная. Как хочется к ней в гости. Залесть с детками, как прежде, на печку и болтать, греться и т.д. Как здоровье папы и мамы? Поздравь новую швагерку Зину и к ней моя просьба. Если не понимает мою и твою трагедию, пусты

никогда не забудут моих деток. Это будет их благодарность за всё, чем я пожертвовал, ибо если бы не молодёжь, то иначе я устроил бы жизнь. И к своей Лиме. Как будешь учительницей средней школы, то тебе я доверю воспитать своих крошек. На Вас молодых, честных, знающих моё положение и любовь к школе и детям, я покладаю все надежды. Как увидишь Витю, то передай ему, что бы выслал посылку с наибольшим количеством жиров, может консерву, табаку крепкого (у нас он необыкновенно дорог – пять рублей напёрсток). Лук перемёрзнет, но всё равно шли, и что бы кислых яблок, вообще фруктов. Напиши ему, ибо где тебе дороженькая мне помогать, гляди хоть деток. Пиши и описи проведенный день. Когда встаёте, завтракаете и кто раньше – Дима или Таня. Как ведут себя, о чём болтают, что кушают, мне всё интересно – каждый час проведенный Вами. Последнее время мало ем, т.к. желудок мой не в порядке. Рад, что здесь встретил земляка с Колончан Вязынкой волости. Он давно здесь. У него прячу жир, а табак и макароны просто разбазарили. Не забывайте меня. Шлите бумаги. Карандаш химический мне дали. Получил 6 листков бумаги, конверт один, пять почтовых карточек.

Целую Вас крепенько, будьте счастливы и здоровы.

Ваш Коля.

24.11.45 г. Колыма. Прииск Чай-Урья.

Ліст шосты

Дорогая и каханая Люсенька с детками и все, кто ещё не забыл меня!

Что нового, доброго? Как здоровье наших дорогих крошек? Как они приготовляются к празднику Пасхи? Я точно не знаю даты, но знаю, что она должна быть по-моему 21.05 или 28.05... В эти дни я особенно с Вами, ибо хочется видеть радостные лица деток, когда они получают от бабушки яички. Поздравляю и желаю радостного прохождения, здоровья. Мне так хочется получать от Вас вестки. Пишите всё. Как там мама, папа, дядя Коля с тётей, Зина с семьёй и т.д. Неделю назад я получил твои почтовые карточки и письмо с ноября месяца. Получил так поздно в связи со сменой адреса. Мы отъехали дальше на север, кажется в Заполярье. Зиму уже по-маленьку побеждаем. Начинает таять по дорогам снег, а так до апреля – мороза и мороза до 58 гр. Может дней десять и выпало теплее за всю зиму. Строим новую дорогу, так что залезешь на сопку с кайлом и лопатой, работаешь, а тебя и пригреет. Одно мне не повезло, что приболел. С неделю лежал в больнице – воспаление. Теперь немного поправился, но чувствую слабо очень, а это отбивается на работе. Если будешь посыпать посыпку, пошли не ожидая ответа. Шли что можешь, не обязательно дорогое. Табачку крепкого, хорошо, что бы часть была махоркой крепкой, и сухарей, толокна, жиров. Одним словом, помогите. Получил твои две посылки последние с бельём. Поблагодари Лиму, что она такая добрая и дорогая и меня не забывает. Молодец она, что учится...

Пишите по адресу: Хабаровский край, п/о Адыгалах, п/я 261/53 НДСУ (Нерский дорожный строительный участок). Шлите посылки, письма. Не ожидая ответа. Напишите, как живёте. Опишите один день со всеми деталями. Как проводили все праздники. Будьте здоровы и счастливы. Целую Вас дорогих крепко, крепко. Коля. Привет всем!

Кончил и опять беру и пишу, ибо так хочется болтать с Вами. Есть много о чём

чаць некаторыя геральдычныя матарыялы, якія захавала гісторыя, "Пагоня" (чыста славянскі тэрмін!), як выглядае, спачатку была эмблемай полацкіх князёў, пасля сталася дзяржаўным гербам Вялікага Княства Літоўскага. "Пагоня" была таксама эмблемай беларускага адраджэнскага руху пачатку 20-га стагодзьдзя, і была прынятая за дзяржаўны герб пры абвешчанні незалежнай Беларускай Народнай Рэспублікі ў сакавіку 1918 года. З гэтае прычыны "Пагоня" ў Беларускай ССР знаходзіцца пад забаронай, і яна тут разглядаецца як сімвал гэтак званых "беларускіх нацыяналістай" (гледзі: "Беларуская Савецкая Энцыклапедыя", Мінск, 1973, т.7, 6.595).

Коратка кажучы, паштоўкі гэтыя, прысьвечаныя адзначэнню "Тысячагодзьдзя Беларусі" і з адлюстраваннем на іх "Пагоні", гэта – і пратест супраць савецкай нацыянальнай палітыкі ў дачыненіі да Беларусі, і заклік да беларускага народу змагацца з свае нацыянальныя права, у тым ліку і дзяржаўныя.

Для пацьверджання таго, што ў сучасным беларускім грамадзтве рух якраз развязваецца ў такім кірунку – у кірунку быццам-бы новага "нацыянальнага адраджэння", з'вернемся яшчэ да гэткіх фактаў.

Вось нядайна, у сінёжні 1981 г., у Беларускай ССР асабліва на старонках літаратурных часапісаў і газеты "Літаратура і мастацтва", шырака і з вялікім замілаваньнем было адзначана 90-годзьдзе з дня нараджэння выдатнага беларускага паэта Максіма Багдановіча.

Максім Багдановіч, лёс якому наканаваў пражыць усяго толькі 25 гадоў і які памёр у 1917 годзе, быў ня толькі выдатным паэтом і публіцыстам, ня толькі паэтам высокай інтэлектуальнай культуры або "паэтам-геніем", як яго цяпер харектарызујуць. Ён яшчэ быў і вялікім беларускім патрыётам, стойкім змагаром за нацыянальныя права свайго народу, за што якраз у 1930-х гадох Максім Багдановіч як "паэт чыстай красы" і "мячшчанскіх поглядаў" трапіў у няласку савецкіх крытыкаў і доўгі час тут праста ігнараваўся. Напрыклад, у артыкуле "Беларускае адраджэнне", напісаным у 1914 годзе і апублікованым год пазней у часапісе "Украинская жизнь", Максім Багдановіч ня толькі правёў мяжу гістарычнай розніцы паміж беларускім і рускім народамі, паміж развязвіццём у гістарычным разрэзе беларускай і рускай культурой, але наўсуперак тагачаснаму цкаваньюнню ўсяго беларускага здолеў яшчэ заявіць, што "беларускі народ не "табуя раса", а самастойная велічыня, беларускі-адражэнскі рух – жывая культурана-грамадзкая сіла" (гледзі: Максім Багдановіч. Збор твораў, Мінск, 1968, т.2, бб.213-241). Апрача іншых твораў высокай сацыяльна-палітычнай нагрузкі, Багдановічу належыць і гэткі верш-заклік або гімн, які якраз называецца – "Пагоня". Яго варта зацітаваць поўнасцю:

"Толькі ў сэрцы трывожным пачую
За краіну радзімую жах,
Ўспомню Вострую Браму святую
І ваякаў на грозных канях.

У белай пене праносяцца коні,
Рвуцца, мкнуща і цяжка хрыпяць.
Стараадаўнія Літоўскай Пагоні
Не разбіць, не спыніць, не стрымаць.

Юбілейныя беларускія паштоўкі, выдадзенныя ў Англіі.

ў сучаснасці гэткія і падобныя ім антыбеларускія канцэпцыі беларускія гісторыкі ў БССР або непазнавальна зъмякчылі, або шматлікія зь іх наагул адкінулі).

Таму падпольнае выданьне згаданых тут павіншавальных юбілейных паштовак мае вялікую палітычную вагу, бо яны дэманструюць народу тое, што калыскай беларускай дзяржайнасці было яшчэ Палацкае княства. Княства гэтае, як цяпер пры кожнай нагодзе падкрэсліваюць беларускія гісторыкі ў БССР, даволі рана адасабілася ад Кіеўскай Русі і пасъля доўгі час – да ўтварэння Вялікага Княства Літоўскага – жыло сваім незалежным палітычным жыцьцём. Напрыклад, у артыкуле, апублікованым у 1980 годзе ў часопісе "Нёман" (№ 9, бб. 183-188) і прысьвеченым фактычна таму-ж "Тысячагодзьдzu гісторыі Беларусі", гісторык Мікола Ермаловіч съцвярджае, што ад Кіеўскай Русі Палацкае княства адасабілася яшчэ ў сярэдзіне 10-га стагодзьдзя. Пасъля, у выніку войнаў за пашырэнне ўплываў, на кароткі час яно зноў трапляе пад уладу кіеўскіх князёў. Канчатковае адасабленыне Палацкага княства ў артыкуле датуецца канцом 10 – пачаткам 11-га стагодзьдзя.

Аднак найбольш важным палітычным матывам гэтых падпольных паштовак зъяўляецца тое, што на іх красуецца Пагоня: воін-рыцар на кані з узянутым над галавой мячом і шчытом у імклівай пагоні... за ворагам або ў абароне дзяржавы. Як съвед-

писаць, но увы, мысли не позволяют. Тебя интересует, что я делаю? Ясно, что может делать человек, не имея ценных профессий. Работаю всё время на грунте с киркой, лопатой и т.д...

3.05.46 г.

Ліст сёмы

Многууважаемая Людмила (так звал Вас покойный Николай). Привет Вам и лучшие пожелания, привет деткам и всей вашей семье. С далёкого края я пишу Вам эти строки. Пишу потому, что держу слово и клятву умирающему другу, а Вашему супругу и отцу, чтобы я из этого края, где он лежит, писал Вам и ему станет хорошо и легко (правда, это символично). Но все мы суеверны. Я писал Вам несколько писем, посыпал телеграмму, но ответа не последовало. Я просил Вас (ради Вас), чтобы Вы выслали посылку махорки, папирос и чая и больше ничего не надо. Если есть ещё немного лука (от цинги), и я в три раза отблагодарю Вас. За мой никогда и ничего в долгту не оставалось. За нашу честность и правдивость мы страдаем и гибнем. Пишите о своей жизни. Как живёт Наташа? Что у Вас нового, как дети? Я очень уважал Николая и до последней минуты был с ним. Часто хожу на могилу друзей. Все мы ходим в воле Бога и кто знает, может завтра и я лягу рядом с ним в вечную мерзлоту этого края. Я ещё раз прошу Вас, сделайте это ради себя, покойного и ради человека, который уважает Вас и жалеет. Может быть в Вашей голове блеснёт мысль, что я какой-то аферист. Нет, Вы убедитесь сами, такие как мы другими быть не можем. Жду Вашего ответа, желаю вам счастья и, главное, здоровья.

Уважаючій Вас Іван Нікітавіч Холадны. Магадан. Нера. Промкомбінат.

1.05.48 г.

P.S. Першыя лісты М.М. Грышкевіча былі напісаныя на беларускай мове, а статтнія - на рускай. Відаць, так вымагала цэнзура! Тэкст лістоў падаецца цалкам за выняткам толькі тых сказаў, якіх немагчыма было расчытаць.

Генадзь Каханоўскі

ВЫТОКІ МУЗЕЙНАЙ СПРАВЫ І МЕЦЭНАТВА

Беларусь на працягу стагоддзяў складала ядро вялікай і моцнай ёўрапейскай дзяржавы і, у сілу свайго геапалітычнага становішча, аказалася пад уплывам далейших і бліжэйшых краінаў з музейнымі традыцыямі, у выніку чаго, не адставала ад прагрэсіўных з'яваў. Гэтаму спрыялі сталія контакты магнатаў, на якіх арыентаваліся паны і шляхта. Да таго, многія вучыліся ў ёўрапейскіх універсітэтах, падарожнічалі.

Першыя крокі ў калекцыяніраванні зрабілі Радзівілы. Будучы дастатковая адукаванымі і эрудіраванымі, яны даволі хутка сцвердзілі сябе ў музейнай справе, знайшлі ўласны шлях развіцця, які напачатку адпавядаў іх запатрабаванням і наогул даваў магчымасць прывесці ў парадак усе спадчынна-родавыя каштоўнасці, зрабіць своеасаблівую інвентарызацыю. Пачынальнікам музейнай справы быў Мікалай Янавіч Радзівіл (1515–1565) Чорны.

Зайважким, што амаль адначасова захапіўся гэтай справай і Жыгімонт II (1520–1572), вялікі князь. У яго рэздэнцыі былі выстаўлены спецыяльна падабраныя прадметы ўпрыгожвання, а таксама тут знаходзілася любоўна падабраная бібліятэка. Калі магнат Радзівіл вучыўся новай справе ў італьянцаў, то Жыгімонт II успадчыніў такі занятак ад свайго бацькі Жыгімonta I (1467–1548) Старога, унука Ягайлы. Праўда, была ў тых калекцыяніраваннях і розніца, безумоўна, у карысць Радзівіла, паколькі вялікакняжацкая заняткі звужаліся толькі да бібліятэкі і твораў мастацтва. Для Радзівілаў жа гэта быў, у пэўнай меры, нават ужо пройдзены этап. Выглядала ўсё гэта даволі стыхійна, без глыбокага асэнсавання.

Працягваючы радавод вялікакняскай сям'і, адзначым, што даволі дзіўную пазіцыю займаў Жыгімонт III. Ён у 1610 г. забараніў усім грамадзянам вывозіць з краіны кнігі, зрешты, як і ўвозіць. Гэта найперш мела дачыненне да кніг, напісаных “па-руські”, г.зн. па-беларуску¹. Больш таго, вялікі князь загадаў паліць кнігі, якія друкаваліся ў Віленскіх друкарнях². Гэта ўжо яўнай прыкметы наступлення каталіцызму і паланізацыі. На вялікі жаль, у Вільні ў 1610 г. узнік пажар, які бушаваў 8 гадзін і спаліў увесь горад, асабліва цэнтральную частку. Гарэлі кнігі, рукапісы, уся ранейшая метрыка архірэйскіх палатаў³.

Тое, што адбывалася ў сталіцы Вялікага княства, нешта падобна праходзіла і ў іншых культурных цэнтрах.

Мікалай Радзівіл Чорны, сын Яна Мікалая – маршалак земскі, вялікі канцлер літоўскі, адміністратар Лівоніі, стараста брэсцкі, ковенскі, барысаўскі, быў чалавекам справы, не мог сядзець спакойна і заставацца абыякавым, калі людзі яго саслоўя ў нечым абганялі. Напрклад, будучы лютэранінам (пазней стаў кальвіністам – Г.К.), сваім коштам выдаў у Брэсце “Біблію” (1536 г.). Вандруючы па Еўропе, Мікалай Чорны пабываў у Рыме і калі пабачыў там раскошныя калекцыі мастацтва, ён не прамінуў

Павел Урбан

ЦІ ІМКНЕЦЦА БЕЛАРУСКІ НАРОД (БЕЛАРУСЫ Ў БССР) ДА НЕЗАЛЕЖНАСТЬЦІ?

Калі справа ідзе пра поўную нацыянальна-палітычную, дзяржаўную незалежнасць, канкрэтна на гэтае пытаньне адказаць мы ня можам, бо зь Беларусі да нас, на Захад, пакуль-што ня трапілі “самавыдавецкія” дакументы з адпаведнымі палітычнымі дэкларацыямі. У 1980 годзе да нас, на Захад, дайшла вестка пра тое, што ў Беларусі, у Мінску, у самавыдавецкі способ пачалі выдаваць падпольную газету “Наша Ніва”, ды што гэты газеты ўжо выйшла 2 нумары.

Адзначым, што газета “Наша Ніва”, якая ў свой час адыграла выключна вялікую ролю ў беларускім нацыянальна-культурным адраджэнні і якая ў 1930-х гадох атрымала ярлык “буржуазна-нацыяналістычны” газеты, у 1906 – 1915 гадох выдавалася ў Вільні. Таму ў гэтым выпадку – у падпольным выданьні газеты пад тым-жа назовам – нельга не зайважыць падтрыманьне традыцыі, у тым ліку падтрыманьне і “беларускай нацыянальна-вызвольнай ідэі”.

Магчыма, што (на ўзор ведамай Дэкларацыі Ўкраінскай Гельсінскай Групы) у гэтай самавыдавецкай газэце “Наша Ніва” адлюстраваліся і дэкларацыі адносна нацыянальна-палітычных імкненняў беларускага народу. Пацвердзіць, аднак, гэта мы ня можам, бо, нажаль, ніводнага экзампляру газеты гэтай да нас, на Захад, ня трапіла.

Ускосным пацверджаннем могуць быць толькі два палітычна важныя і вымoўныя дакументы, якія зь Беларусі былі перададзеныя на Захад у 1980-м годзе, і тады-ж былі перавыдадзеныя ў Лёндане. Гэта – розных мастакоў дзьве падпольныя павіншавальныя паштоўкі, прысьвечаныя “1000-годзьдзю гісторыі Беларусі” (яны тут далаучаюцца).

Само “1000 гадоў Беларусі, 980 - 1980”, пэўна, не ўкладваеца ў строга афіцыйную савецкую канцепцыю гісторыі Беларусі, якая, насылядоўваючы імпэрскія ідэі старой рускай гісторыяграфіі, фактычна адмаўляе гістарычнасць Беларусі і беларускага народу. Менавіта, яна цвердзіць, што, маўляў, “упяршыню ў гісторыі” свою дзяржаўнасць беларускі народ здабыў толькі ў выніку гэтак званай Каstryчніцкай рэвалюцыі 1917 году, дзякуючы нацыянальнай палітыцы бальшавікоў і асабісту Ле-ніна. Паводле гэтай строга савецкай канцепцыі, раней, напрыклад, у эпоху Кіеўскай Русі, Беларусь і беларускі народ тварылі адзінае цэлае ў складзе гэтай дзяржавы, у складзе гэтак званага “адзінага старажытнарускага народу”; у эпоху Вялікага Княства Літоўскага, быццам сілай зброі заваяваная літоўцамі, Беларусь перажывала перыяд нацыянальнага прыгнечання, і г.д. і т.п. (Забягаючы наперад, трэба адзначыць, што

набылі сабак. А пажары не спыняліся. Праз некалькі дзён зноў асвятлялася начное неба. У магазінах узрос кошт на алкаголь (суседзі рабілі складчыну і асушалі посуд, робячы па чарцы-другой, каб адагнаць сон). Пры навысветленых абставінах згарэла за летнія месяцы дзесяць пабудоў. На аднаго чалавека пала падазрэнне, але ён змог апраўдацца.

Канец мінулага года азnamенаваўся tym, што “нечысці” разбілі ноччу вокны ў многіх дамах. А сёлета перад Домам культуры ўздрызг паляцелі асвятляльныя ліхтары. Ці ж не зачараўанае месца, дзе паявілася вёска Нарач? А мо ранейшы Кабыльнік не хоча мірыцца з tym, што перайначылі назуву, прыдуманую далёкім яе жыхарамі? Няўжо мы сталі такімі разумнікамі, што не шануем памяці?

* * *

Прыпамінаю, як у шасцідзесятага гады мяне падвозіў на грузавой машыне ўраджэнец вёскі Нарач і бурчай:

— Куды ні зайдзеш — у кантору калгаса, у сельсавет, у сяльпо, міліцыю, — усюды ўбачыш кіраўнікоў, супрацоўнікаў з вёсак Місуны, Зані.

— Хіба не ведаеш чаму? У пасляваенны час на пасады прызначалі людзей, якія вызначыліся tym, што ў час акупацыі ваявалі з фашистамі. У вёсках Зані, Місуны многа было ў партызанскіх атрадах. Вось ім і давер, адказныя пасады. Чаму тады здзіўляцца.

Мой субядеднік змоўк. Не ведаю, ці пагадзіўся з маймі довадамі.

* * *

Хіба на некалькіх старонках перакажаш гісторыю звычайнага населенага пункта на Мядзельшчыне? Для гэтага патрэбна шмат месца.

зрабіць аналагічнае ў сваім Нясвіжы. Найперш, купляў гатовыя творы ў мастакоў, заказваў ім партрэты сваіх продкаў. Сабраў немалую калекцыю манет, у тым ліку і скарбаў, якія яму часам знаходзілі сяляне на зямлі яго ўладанняў.

Паступова сфармаваўся “кабінет” рэдкіх музейных прадметаў. Для манет па спецыяльному заказу былі зроблены дзве вялікія шкатулкі з шуфлядамі. Усе манеты разміркоўваліся па ячэйках, усцеленых аксамітам. Прадуманы прыём — кожнай манеце — сваё гняздо — даволі лагічны, але не заўсёды апраўдаўся, і, наадварот, часам з'яўляўся разбуральным для навукі, бо знойдзеная ў зямлі скарбы належала б захоўваць цалкам, а не драбіць. Станоўчым было тое, што грошовыя знакі раскладаліся ў шуфлядках па краінах і па месцах іх чаканкі. Цяжка сёння Радзівілай абвінавачваць у парушэннях методыкі, бо тады нікіх правіл калекцыяніравання не бытавала. У іх зборах былі пераважна манеты Вялікага княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай. Тут былі дукаты, талеры, пенязі, барацінкі... Былі тут арабскія, рымскія, галандскія і іншыя грошовыя знакі.

На думку радзівілайскага гісторыка Э.Катлубая (1822–1879) менавіта сам Мікалай Радзівіл Чорны пачынаў нумізматычную справу. Свой вывад даследчык аргументуе знойдзенай выявай гэтага князя, яго гербам і надпісам на спецыяльна зробленых тады алавяных медалях. Катлубай супаставіў выяву гэтага магната на медалях з такім ж адлюстраваннемі, што былі на шкатуле, і пераканаўся ў іх ідэнтычнасці.

Працяг справы Мікалая Радзівіла Чорнага зрабіў яго сын Мікалай (Хрыстафор) Радзівіл (Сіротка, 1549–1616), маршалак надворны літоўскі, потым ваявода троцкі, віленскі. Менавіта гэты валадар зрабіў Нясвіж сваёй рэзідэнцыяй і вымураваў славуты замак, аўбёў яго высокімі валамі, з чатырма бастыёнамі, а таксама выкапаў глыбокі абвадняльны рой са шлюзамі і гацямі. І хоць гэтая радзівілаўская фартэцыя стала новым прыкладам пазнейшага этапа замкавага будаўніцтва на Беларусі (першы этап прайшоў у XIV–XV ст.ст.), аднак Сіротка не адступіў ад канонаў абарончага дойлідства. Паводле заключэння беларускага даследчыка старажытнай архітэктуры М.А.Ткачова, такія замкі, як вышэйапісаны, былі не толькі ўмацаваннем, але і жылём феадала, а таму вучоны лічыць, што да нясвіжскага замка не падыходзіць тэрмін “крэпасць”⁴.

Валадары Нясвіжа паклапаціліся, каб горад уяўляў сабой падкрэслена арыстакратычны выгляд — завершаны ансамбль прыгожых архітэктурных збудаванняў, у ліку якіх Віленская, Слуцкая, Замкавая, Клецкая брамы, бернардынскі касцёл і кляштар, ратуша з гандлёвымі лаўкамі. Трасіроўка вуліц выконвалася з арыентацыяй на замак. Грунтоўнасць і пампезнасць, з якімі Радзівілы ў сваіх імкненнях з'яўляліся лідэрамі не толькі ў краі, але і ў дзяржаве, сведчыла, што яны арыентаваліся на вялікую перспектыву. Вось чаму яны пераймалі ўсё самае перадавое ў Еўропе, як у культуры сельскай гаспадаркі, у навінках тэхнічных узбраенняў, так і ў музейнай, бібліятэчнай ды архіўнай справе. Стала падтрымлівалі сувязі з вышэйшай знацю розных краін, што ўмацоўвала іх аўтарытэт ва ўласнай краіне. Таму Мікалай Радзівіл (Сіротка) лёгка зарыентаваўся, што патрэбна для замацавання сваёй папулярнасці. Глядзеў у розных краінах Еўропы на войскі, на замкі, на палацы, на іх увесе антураж, на самое ўзбраенне. Але не ўпусціў выпадку падгледзіць і музеевікацию фамільных рэліквій італьянскіх арыстакрататаў. І дома на практыцы Сіротка задаў праграму стварэння музея, размісціўшы ў новым замку рэдкасці ў адпаведных пакоях: Гетманскай, Карапеўскай, Залатой, Мармуроўай залах. Кожная з гэтых залаў тэматычна распісвалася

запрошанымі мастакамі. Калекцыі размяшчаліся ў запраектаваных і распісаных залах. Кожная калекцыя займала толькі сваё аkrэсленae месца: медальёны, шкло, габелены, кілімы, каберцы, нумізматыка і інш. Пазней у музейную практику увайшла вельмі экзатычная кунсткамера. Трэба меркаваць, амаль з самага пачатку вёўся ўлік экспанатаў⁵, а гэта немалаважны фактар для захавання кожнага каштоўнага прадмета.

Інтэр'ер у Нясвіжы упрыгожвалі і ваксовые фігуры. Магчыма, гэта быў першы ў Беларусі і, магчыма, першы наогул з вядомых панопцікумаў. Словам, творчасці і вынаходніцтву і ў той час межаў не было. Усё гэта выклікала ў гасцей здзіўленне і захапленне сваёй нечаканасцю.

Той жа Мікалай Радзівіл (Сиротка) у 1604 г. пабудаваў у Альбе, каля Нясвіжа, эрмітаж з палацам (названы ім Кансыляцыя, што абазначала ўцеха – Г.К.).

Гэты ж магнат арганізаваў поруч з Нясвіжам і заапарк, магчыма, першы на Беларусі. У заапарку жылі мядзведзі, зубры, ласі, алені і іншыя звяры. На штучным возеры плавалі лебедзі⁶. У Альбе быў аранжарэя, чатыры млыны і пасека, а таксама алтарка, бальніца і яшчэ прыдворны тэатр.

Радзівілы ўзвялі велічны палац Альтана – летнюю рэзідэнцыю. Поруч пабудавалі храм, які сабой нагадваў сабор св.Софіі ў Канстанцінопалі. Поруч з Альтанай архітэктар паставіў 180 псеўдасялянскіх хатак, крытых саломай, каб напамінала нешта накшталт музея пад адкрытым небам. Але ж поруч з гэтай вясковай панарамай кантраставалі будынкі японскай, кітайскай і нават швейцарскай архітэктуры, што не ўвязвалася і не гарманіравала.

У 1758 г. М.К.Радзівіл заклаў у Альбе архітэктурна-парковы комплекс. На працягу чвэрці стагоддзя на плошчы ў 200 га сфармаваўся гэты ансамбль. Пад кіруніцтвам вопытных архітэктараў (Л.Любасці, М.Педэці, К.Спампані) садзіліся алеі, пракладваліся каналы, рабіліся ажурныя масткі. Галоўная алея мела даўжыню больш за два кілометры, а промні-алеі завяршаліся павільёнамі. Канал, які запаўняўся вадою з р.Уша, меў пяць шлюзau і плацін.

Сам палац у Альбе быў вельмі характэрным для архітэктуры Ракако. Ён планаваўся з трох'яруснымі бакавымі вежамі (“алькепажамі”) са складанымі шатровымі завяршэннямі, дэкарыванымі геральдыкай уладальніка⁷.

Нясвіжская ўладальнікі свой “скарбец” музеем амаль ніколі не называлі. Аднак жа тая сегрыгация прадметаў, іх апісанне (блізкае да навуковага), сістэмнае размяшчэнне ў экспазіцыйных залах, ды і непаўторнасць саміх экспанатаў, гістарычнае і мастацкая іх значнасць – усё гэта дае падставу лічыць калекцыю Радзівілаў музеем. Для саміх магнатаў “скарбец” лічыўся найперш сямейнай памяццю, амаль кожная рэч якога звязана з членамі іх роду. Не выключана, што менавіта гэтыя аbstавіны заставілі Мікалая Радзівіла Чорнага зрабіць калекцыі закрытымі, недаступнымі для шырокага кола гледачоў. Траплялі ў музей тыя, каго запросяць туды самі гаспадары. Гэтая ўмоўнасць знаёмства з “кабінетамі скарбца” практична прайснавала цэлья стагоддзі. Такая акаличнасць заўсёды ўскладняла і ўскладняе вывучэнне саміх матэрыялаў музея. Даводзіцца давацца ацэнкі паводле скупых апісанняў тых асоб, якім было дазволена наведвадзь экспазіцыйныя залы. У цяні аказаўліся самі прынцыпы пабудовы экспазіцыі. Няма сумнення, што Радзівілы, бываючы ў розных заходнен-еўрапейскіх музеях, бачылі іх працэс удасканалення і развіцця і рабілі тое ж самае

Зараз у вёсцы 842 дамы, 2112 жыхароў. Пад забудову выдзелена яшчэ 230 участкаў. На сёння налічваецца 30 вуліц. Сярод іх 1 Мая, Савецкая, Піянерская, Партизанская, Юбілейная, імя Кірава, імя Янкі Купалы, а астатнія названы пановаму: Рыбацкая, Сасновая, Прыазёрная, Падлесная, Будаўнікоў, Сонечная, Маладзёжная, Азёрная, Зялённая, Міру, Лугавая, Новая ды іншыя.

* * *

Раніцай на цэнтральнай плошчы вёскі ажыўлены аўтобусны рух (рэйсавых аўтобусаў мала). Гэта прыбывае транспарт з нарачанскіх здраўніц, каб даставіць у санаторыі, пансіонаты, дамы адпачынку, тургасцінцу медработнікаў, служачых, рабочых з ліку жыхароў вёскі Нарач.

* * *

Кожную суботу на гэтай плошчы збіраецца да пайсотні гандляроў, ставяць свае палаткі, раскладваюць у асноўным замежныя тавары. Кожны раз бывае шмат пакупнікоў. Апошнюю суботу вялікая чарга назіралася каля аўтаfurгона, дзе прадавалі хлеб, прывезены з Пастаўскага раёна. Хлеб ішоў на расхват, бо быў таннейшы, чым выпечаны ў Мядзеле.

Год дзесяць таму назад у Нарачы была сталовая, якая славілася сваімі смачнымі і недарағімі стравамі. Працавала поварам мясцовая жыхарка Ясінская. Сёння ж трэба людзям задавальняцца піражкамі ды сардэлькамі, гарбатай у кавярні ды шынку “Кабыльнікі”. Кавярня належыць спажывецкаму таварыству, а шынок – прадпрымальніку.

* * *

Дэйна, але факт: нарачанцы вераць у праклёны. Вось прыклад. Знаёмая жанчына (прасіла не называць прозвішча) забылася вечарам схаваць веласіпед. Застаўся стаяць на ганку. Раніцай агледзелася: веласіпеда не было. Яна на вуліцу і залямантавала: “Каб таму, хто ўкраў веласіпед, скруціла на бок галаву, каб ён вывіхнуў ногі, каб ад яго адцураліся дзецы, жонка!”

Пытаюся:

- Дапамаглі праклёны?
- А як жа! Праз нач злодзея (няйначай, быў сусед) адцягнуў веласіпед і кінуў каля плоту. А праз некалькі тыдняў зноў такое паўтарылася. Стала прыглядвацца да веласіпедаў, бо ведала прыкмету. Заўважыла, што мой велік стаіць каля магазіна. Зайшла і кажу: “Хто прыехаў на май веласіпедзе, палаўзе дамоў ракам. Я веласіпед забіраю”. Ніхто з чаргі не зварухнуўся, не абмовіўся словам.

– Цяпер куды спяшаецца?

– Да ўчастковага міліцыі. Трэці раз укралі той самы веласіпед. Мае праклёны перасталі дзейнічаць. Мо міліцыя дапаможа знайсці.

Больш не бачыў знаёмай і не ведаю, чым скончылася гісторыя з такім папулярным веласіпедам.

* * *

Дэвіцца ў Нарачы ёсьць чаму і іншаму. Год пяць таму назад ні з сяго пачалі ноччу гарэць хлявы, гумны. Жыхары вёскі па начах не спалі, дзяжурылі на сваіх сядзібах. Хто меў ружко, страляў у паветра. Абсталявалі ліхтары,

палове 1950 года насельніцтву было прададзена 10 патэфонаў, 15 веласіпедаў, 120 дэтэктарных і лямпавых радыёпрыёмнікаў, 6 фотаапаратаў “Камсамолец”, “Любіцель”.

У Кабыльніцкай сямігодцы па стане на 1 студзеня 1950 года працавала 11 настаўнікаў з вышэйшай і сярэдняй спецыяльнай адукацыяй.

Кабыльнік стаў Нараччу

Гэта адбылося пасля адпаведнага ўказу вярхоўнага органа ўлады ад 30 ліпеня 1964 г. Нарабіла гэта немалой блытаніны, пакуль людзі прывыкалі да такоі падзеі. Ёсьць жа населены пункт такоі назвы ў Вілейскім раёне, а таму шмат карэспандэнцыі трапляла не па адрасе. Мала-памалу сталі прывыкаць, хадзіць і сёння для лепшай аргументацыі пасажыры на аўтастанцыях Мядзела, Маладзечна, ды і Мінска кажуць: “Мне білет да Кабыльніка”.

У канцы мінулага года каля будынка Нарачанскага сельсавета назіралася незвычайнае: з грузавых аўтамашын людзі неслі ў будынак сталы, крэслы, шафы, пакункі кніг, папак, дываны, вазоны ды іншае. Пасля таго, як быў утвораны Нарачанскі Нацыянальны парк, курортны савет і сельскі аўтаднік і цэнтрам яго зрабілі вёску Нарач. Будынак Нарачанскага курортна-пасялковага савета засяліла адміністрацыя Нацыянальнага парка. Цяпер па тэрыторыі і колькасці насельніцтва сельсавет займае першое месца ў раёне.

А цяпер аб розным

Пра ранейшы Кабыльнік шмат пісалася ў розных выданнях. Успамінаў паселішча польскі фотограф-мастак у сваёй кнізе, прысвячанай возеру Нарач і яго наваколлю. Шмат расказваеца пра падзеі Вялікай Айчыннай вайны ў Кабыльніку ў кнігах “Партызаны Вілейшчыны”, “Людзі Нарачанскага краю”, у хроніцы Мядзельскага раёна “Памяць”.

У сваіх “Дзённіках” (яны друкуваліся ў часопісе “Полымя”) Максім Танк згадвае такую падзею: ад перуна загарэлася хата Віктара Лапціна. У гэты час ля магазіна, дзе па спісах прадавалася спіртное, рэдка хто паспяшаўся на пажар, бо баяліся страціць чаргу. Цяпер жа “зялёная змія” у неабмежаванай колькасці можна набыць у дзяржаўных і прыватных крамах Нарачы. Завод напіткаў, які стаў падпрадкоўвацца адміністрацыі Нацыянальнага парку, выпусціў віно пад назвай “Товарищ Бендер”. Разліваеца ў паліэтыленавыя бутэлькі мінеральная (газаваная) вада “Нарач”. Кошт бутэлькі ёмістасцю 0,6 літра ў паўтара разы большы, чым літар малака!

Ёсьць у Нарачы “Поле цудаў”. Так сталі называць жыхары паўднёва-заходнюю частку вёскі. Хтосьці першым даў такую назву, і яна прыжылася назаўсёды. Напэўна, той быў вялікім зайдроснікам, гледзячы, як адзін за адным за кароткі тэрмін вырасталі шыкоўныя дамы ды катэджы. Будавалі свае, з бліжэйшых вёсак, нават такія, хто ніколі тут не жыў і не працаваў. Сельсавет паспяваў выдзяляць участкі, на якіх, як грыбы пасля дажджу, раслі будыніны: з цэглы, панеляў, бярвенняў, аднапавярховыя, двух- і трохпавярховыя. У каго не было сродкаў завяршыць аўтект, перадаваў іншаму, у якога быў тугі кашалёк. Вось так і ўзнікла назва “Поле цудаў”. Ці ведае пра гэта Якубовіч у Маскве?

Новыя забудовы на поўначы вёскі атрымалі загадковую назву Татарскі ..... У каго ні пытаўся пра гэта, ніхто не змог даць адказу.

ў сваім замку.

Амаль кожная буйная рэзідэнцыя нясвіжскіх magnataў мела свой архіў і нават уласных гісторыографаў. Калекцыяніраванне музейных рэдкасцяў вялося ў Альбе, Клецку, Давыд-Гарадку. Як і ў Нясвіжы, тут працаведваліся тыя ж прынцыпы захавання і экспанавання рарытэтаў. Радзівілы першымі далі свой узор сістэматызацыі матэрыялаў: зброя да зброй, тканіны да тканін, габелен да габеленаў, граматы да грамат, партрэты да партрэтў.

А пра тое, што Радзівілы адчувалі навізу ў музейной справе, сведчыць такі выразны факт, як адкрыццё ў Нясвіжы кунсткамеры – першай ва Усходняй Еўропе. У ёй экспанаваліся буйні маманта, зубы слана, нават косткі дагістарычных жывёлін. Паказам розных заморскіх асобінаў мелі на ўвазе здзвіць наведвальніка нечаканымі відовішчамі. Вакол некаторых з тых экспанатаў ствараліся міфы, пляліся прывіды і гд.

Найбольшай пагулярнасцю ў гасцей Радзівілаў карысталася “збраёўня”. Прыцягвалі ўвагу гледача нават экзатычныя назвы гармат: “Дракон”, “Цэрбер”, “Хімера”, “Гідра”, “Палугай” ды іншыя. Асобны раздзел экспазіцыі займалі прадметы ваеннай амуніцыі, розныя рыцарскія даспехі. Тут жа асобнае месца было адведзена стараўніні і новым, але са значэннем, рэчам паляўнічага рыштунку.

У 1658 г. у нясвіжскай калекцыі зброй налічвалася да ста адзінкі захавання. Кожная гармата, якой бы яна не была велічыні, мела мастацкі аздобы ў духу і стылі свайго часу. Вядомымі былі майстры і месца іх адліцця. У 1754–1790 гг. у “збраёўні” мелася 66 гармат асабліва рэдкасных па свайму выкананню. Акрамя гэтых гармат, якія ўжо выканаліся сваёваенную функцыю, былі яшчэ і такія, што па-ранейшаму знаходзіліся ў сваіх гнёздах для абароны замка і земляных валоў. Практычна яны мелі хутчэй рытуальнае прызначэнне, чым ваеннае. Усё ж гэтым падкрэслівалася магутнасць і незалежнасць Радзівілаў. Людвікарская майстэрства і нават мастацтва XVI ст. было прадстаўлена гарматамі такога спецыяліста, якім праславіўся Геліадор Уладзіслаў Гумінскі, а таксама львоўскімі гарматчыкамі.

Кожная гармата “збраёўкі” вызначалася высокім мастацтвам. Ёсьць меркаванне, што тут маём уплыў італьянскай ліцейнай справы і такога ўпрыгожвання. На адной з гармат знаходзімі гербы Вялікага княства Літоўскага, Польшчы і Львова. Мяркуюцца, што гэта рабіў львоўскі майстар. А ёсьць гарматы, дзе толькі герб Львова, а таксама выgravіраваны і імёны майстрапаў ліцейнай справы – людвісараў, часцей за ўсё Ленгарта, магчыма, немца. Ёсьць і гарматы, якія выкананы спецыяльна толькі для Радзівілаў і на іх адпаведныя тэксты, герб родавы. Напрыклад, гармата, што зроблена ў гонар Мікалая Хрыстафора Радзівіла, мае такі тэкст: “Дзе ёсьць шэрый сава-энішчальница, там прадказаны пагром”, ці яшчэ: “Добрая тая абарона, з кім Пан Бог, 1541”. На гарматах можна ўбачыць і самыя розныя малюнкі. На адных вобраз святой Маці або Ісуса Хрыста, на другіх – ваенныя баталіі. Напрыклад, на запрэжанай калясніцы едуць воі і наперадзе ідзе праваднік з паходнямі.

Як вышэй было сказана, абсалютная большасць гармат адлівалася ў самых розных гарадах. Аднак Радзівілы мелі і сваю майстэрню і не збіраліся ўступаць у арыгінальнасці вырабу зброй сваім супернікам. У майстэрні Г.Моўзера ў Нясвіжы наладзілі адліў гармат. Аднак гэтае рамяство не знайшло свайго развіцця – нясвіжскія гарматы з самага пачатку сталі не больш, як музейной рэдкасцю.

Але яны былі гордасцю Радзівілаў. Цяжка нават уявіць, каб хоць якая ўрачыстасць абыходзілася без пампезных рытуалаў з выкарыстаннем гармат. Усё было падпрадкавана адной задуме: уздзейніца эмацыянальна на душэўны стан гасцей. У дні святаў наладжваліся спаборніцтвы воінаў, грымелі гарматы, асвятлялі на-ваколле феерверкі, ішлі пышныя працэсіі, іграва музыка, гучалі песні, раздаваліся шматразовыя “віваты”.

Нават сакральна цырымонія пахавання Радзівілаў не абыходзілася без гармат, без прысутнасці знакаў іх высокай знакамітасці. Вось як хавалі Міхала Радзівіла. “Перад пачаткам пахавальнага шэсця ля труны, якая ўносилася на ўрачыстай калясніцы, прамовіў пропаведзь вадомы літаратар, выкладчык паэтыкі і рыторыкі Юзаф Катэнбринг, пасля чаго па сігналу, дадзеному з гармат, працэсія кранулася з месца. Пайшлі тады цэхі і брацтвы, адкрываючы гэту жалобную цырымонію, пачала за-тым марш свой прыдворная княжацкая міліцыя, за ёй – духавенства, за якім ехалі ў вялікай колькасці дваране княскія... і міліцыя, і цэхі неслі свечкі, стваралі выключнае відовішча. На кані ехаў княжацкі канюшы, за ім рухалася калясніца, запрэжаная ў восем коней, пакрытых аксамітавымі накідкамі. На калясніцы знаходзілася труна медная, бліскучая, а над ёй арол з раскінутымі крыламі... За калясніцай ішло ўсё княскае сямейства, вялі гетманскага каня ў багатай зброй, везлі гарматы. Следам ішла прыдворная янычарская харугва і людзі са свечкамі. У прадмесці, праз якое везлі цела князя, і ва ўсім горадзе былі ўстаноўлены піраміды з маслянічнымі лямпамі... Жалобны рытуал скончыўся толькі ў дзве гадзіны ночы. На ўсім яго працягу аж восем гадзін бесперапынна палілі гарматы, якія знаходзіліся на замковых валах. На наступны дзень у чатыры гадзіны раніцы манахі пачалі пеций, а калі адпрайлялася апошняя меса, загучала княская капэла... Затым адбылася пропаведзь, жалобнае шэсце і сама цырымонія пахавання, у час якой па старадаўніму звычаю военачальнікі ламалі коп’і ля труны пры водгуку труб і барабанаў”⁹⁸.

Дарэчы, гетманская булава М.Радзівіла і некаторыя іншыя яго даспехі і асобныя рэчы потым экспанаваліся ў музеі. Кожны прадмет меў свою легенду. Толькі вось гетманская булава была ўключана ў калекцыю гетманскіх булаваў, а, напрыклад, яго паляўнічая амуніцыя таксама далучылася да адпаведнай калекцыі, а ўсе іх аб’ядноўвала збраёўня.

У сярэдэйне XIX ст. паэт і краязнавец У.Сыракомля ў “Падарожжах па маіх быльых ваколіцах” выказаўся пра неабходнасць даследавання гістарычна каштоўных калекцый і праілюстраваў гэта багаццем і ўнікальнасцю радзівілаўскіх збораў. Вось яго ўражанні ад карцінай галерэі: “Сэрца сціскаецца, калі глядзіш на гэтыя карціны..., што захавалі вобразы гістарычных асоб, старасвецкія ўзоры або асобныя падзеі – без парадку, без рам, без надпісаў вісяць на сцяне... Адны з іх маюць даўнія надпісы, на іншых прыклебены нумар, пры дапамозе якога ў інвентарнай кнізе, схаванай ад вока прафанаў дзесяці ў архіве, можна знайсці, хто ці што на іх прадстаўлена...”⁹⁹ З вышэй прыведзенага сыракомлеўскага накіда вынікае, што не ўсе пакаленні Радзівілаў аднолькава ставіліся да свайго музея, да захаванасці яго экспанатаў, але ў большасці выпадкаў яны адносіліся да іх з павагай і ашчадна.

Гісторык І.Даніловіч указаў на асаблівую ашчаднасць Радзівілаў у адносінах да сямейных рэліквій (медалі, гарматы, зброя), што складала іх гонар і славу. У адрозненіне ад І.Даніловіча, чалавека разумнейшага і ацэнъваючага традыцыйнае ў культуры

ворагі прыгразілі жыхарам усёй вёскі, што яе цалкам знішчаць, калі дабравольна не з’яўляца ў гарнізон патрэбныя ім асобы. Каб выратаваць ад пагібелі свае сем’і, аднавяскоўцаў, Анатоль Міхайлавіч Роліч і Васіль Сапун пайшли ў Кабыльнік на верную смерць.

Не ведалі літасці каты да людзі яўрэйскай нацыянальнасці. Тых з іх, хто ўцёк з-пад расстрэлу, хавалі Іосіф Тункевіч, Адольф Жалубоўскі, Ян Валай.

У рапене актывізавалася супраціўленне акупантам. Гарнізон у Кабыльніку, баючыся нападу, зрабіў агароджу, вырыў акопы. Ноччу асабліва пільна неслі варту. Камандзір атрада імя Суворава, будучы камбрый брыгады імя Варашылава, Герой Савецкага Саюза Фёдар Рыгоравіч Маркаў пасля разведкі і належнай падрыхтоўкі 8 кастрычніка 1942 года днём на 20 сялянскіх фурманках з трох напрамкаў са сваімі байцамі раптоўна напаў на гарнізон. Паліцэйскія і немцы разгубіліся, іх расстрэльвалі. Бой працягваўся каля двух гадзін. Нечакана з боку Пастаў паказалася некалькі грузавікоў з нямецкімі салдатамі. Партызанам не было як заставацца, яны адступілі, спаліўшы вакзал, валасную і паліцэйскую управы, будынак жандармерыі, склад з ваеннай маёmacцю. У кнізе “Партызаны Вілейшчыны” яе аўтары пішуць, што “было знішчана восем грузавых і адна легкавая машыны, забіта і паранена 18 нямецкіх салдат і афіцэраў, у тым ліку намеснік шэфа мядзельскай жандармерыі, а таксама 17 паліцэйскіх”.

Як успамінаюць мясцовыя жыхары, уцалелыя немцы і паліцэйскія рыхтаваліся ўзяць у заложнікі мужчын з навакольных вёсак, а потым расстрэляць, як гэта было зроблена ў Лынтупах суседняга Пастаўскага раёна, дзе за забойства шэфа акругі было расстрэляна 500 мірных жыхароў. Чакалі прыбыцця высокага начальніцтва, у тым ліку бацьку забітага сына-афіцэра. Прыйшоўшыя высокія чыны адміністратараў карную акцыю, спаслаўшыся на тое, што трэба ваяваць не з мірным насельніцтвам, а з узброенымі атрадамі.

Праз пэўны час гарнізон у Кабыльніку перастаў існаваць. Аднавіць яго немцы памкнуліся ў першай палове чэрвеня 1944 года, сабраўшы звыш 400 салдат і паліцэйскіх са сваіх гарнізонаў у Паставах, Свіры, Камаях. Партызаны атрада імя Пархоменкі адбілі спробу фашыстаў прабіцца ў населены пункт.

Кабыльнік быў вызвалены ад акупантаў Савецкай арміяй у першых чыслах ліпеня, дакладней, 4 ліпеня 1944 года. За 4 км на поўнач ад мястэчка адбыўся бой артылерыстаў з адступаючымі ад Полацка немцамі. Будучы параненым, камандзір гарматы Фёдар Герасімавіч Шунеёў (мардвін па нацыянальнасці) падбіў варожую тэхніку. За гэты бой удастоены звання Героя Савецкага Саюза.

Пасляваенны Кабыльнік

Аднавіліся спіртзавод (цяпер – завод напіткаў, хоць выпускае і алкагольныя напоі), масласырзавод. Не хапала будаўнічых матэрыялаў, а таму людзі знайшли выйсце і збудавалі вапнёвую печ. Шэсць тон вапны выкарыстана ў першую чаргу для ўнутранай аддзелкі клуба, пабудаванага сілай грамадскасасці. Пачаў працаваць паравы млын і пры ім сукнавалка. Мясцовы хлебазавод пастаўляў свою прадукцыю ў магазіны і становую. Дзейнічалі ўрачэбны ўчастак, амбулаторыя, аптэка. Працавалі ўрач, два фельчары, дзве акушэркі, пяць медсяцсцёў. Абсталявалі радыёвузел, у 1949 годзе налічвалася 75 радыёекропак. У першай

на беларускай мове, малазямельныя атрымалі надзелы зямлі, моладзь наведвала курсы па ліквідацыі малапісменнасці, адбыліся выбары ў органы ўлады. Але людзей насцяржыла тое, што пачаліся арышты. У tym жа Кабыльніку ў чэрвені 1940 года сяржант Дзяржбяспекі Лебедзь, разгледзеўшы матэрыялы следчай справы, палічыў, што 17 красавіка 1940 года законна арыштавана ў мястэчку Кабыльнік Мядзельскага раёна “контррэвалюцыйная паўстанчанская арганізацыя” у складзе К.К.Пісарэнка, О.А.Шалай, А.А.Казакевіча, М.О.Мажэйка, І.А.Жука, Ч.К.Тарулевіча, Ф.Ф.Вярбіцкага, В.К.Мураўскага, А.П.Збрадыўка і А.Ф.Крыштафовіча (з кнігі “Помилуйте...” Документы по репресиям 1939-1941 гг. в Вілейскай области). У абарону сына Часлава пракурору Вілейскай вобласці напісаў пісьмо бацька Канстанцін Канстанцінавіч Тарулевіч. Невінаватасць чалавека пацвердзілі сваімі подпісамі 50 аднавяскоўцаў. Рабілі спробу даказаць невінаватасць сваіх блізкіх і іншых людзі. Арыштаваных жыхароў Кабыльніка судзіла “тройка”, вывезлі на пасяленне ў Сібір. А адтуль усе яны з сем'ямі (па дамоўленасці з заходнімі дзяржавамі), як грамадзяне з былой тэрыторыі Польшчы, перабраліся на жыхарства ў Англію. Мала іх засталося ў жывых. Некаторыя прыязджалі на радзіму бацькоў, большасць баялася і баіцца, каб зноў не паўтарыць ранейшы шлях.

Карацей кажучы, у гэтым невялічкім мястэчку адбываліся змены і перамены, як і ва ўсіх кутках былой Заходняй Беларусі. Пра магчымую вайну ніхто не чытаў, агітатары і палітрукі моўкі абыходзілі гэтую тэму. А чаму тады з усходу да заходніх граніц восенню 1940 і вясной 1941 года праз пэўныя прамежкі часу рухаліся вайсковыя часці? Ці каб бараніца ад раптоўнага нападу? Хто з радавых працаўнікоў ведаў гэта ў той час?

Будзь ты праклятай, вайна!

На шосты дзень нападу гітлераўцаў на СССР фашистыкі перадавыя часці былі ў Кабыльніку. Іх шлях ляжаў з Вільні на Полацк. Гітлераўскія ваякі былі “пачаставаны” на крыжоўцы за 20 км ад мястэчка. У іншых месцах не адчули супраціўлення.

Да новых гаспадароў пацягнуліся ўсе, хто быў незадаволены ўладай Саветаў. Паліцэйская мундзіры апранулі мірныя людзі, якія да таго часу паводзілі сябе ціха. Гэтыя паслугачы склалі спісы служачых, інтэлігенцыі, старшынь сельсаветаў. Акупанты радаваліся, што адшукаліся надзейныя памочнікі ў крывавых справах. За Кабыльнікам пачаліся расстрэлы. Спярша як з Кабыльніка, так і з навакольных вёсак сталі прывозіць са скрученымі дротам рукамі сваіх ахвар. Размыецілі ў дому культуры, выставілі ахову. Родзічы арыштаваных кінуліся за дапамогай да мясцовага ксяндза. Той паспяшаўся да каменданта паліцыі і стаў прасіць, каб выпусцілі нявінных. Камендант не стаў слухаць ніякай просьбы і перакананняў. Ксёндз звярнуўся да жандармаў. Немцы адказалі, што “вашы паліцэйскія добра ведаюць арыштаваных і прымуць адпаведныя меры”. Удалося выратаваць толькі адну цяжарную жанчыну. Астаніх арыштаваных расстралялі. Паліцэйская стралялі ў жывот, каб чалавек мучыўся.

Ахвярамі акупантаў сталі настаўнік Банадык Рыгоравіч Місуні і яго жонка Ядзвіга. Акрамя таго, паліцэйская з Кабыльніка высачылі, што хаваюцца два актыўісты з суседніх вёскі. Рабілі засады, каб злавіць іх. Не ўдавалася. Тады

краю, К.Шышка ў сваёй кампелятыўнай працы «Кароткія запіскі па польскай гісторыі», спісанай з розных польскіх гісторыкаў, стаяў на працпольскіх пазіцыях. Менавіта з такіх пазіцый ён пісаў пра беларускія землі, у tym ліку пра Нясвіж ды і пра саміх Радзівілаў, адбіраючы той матэрыял, які працаваў пад яго высновы. Усё ў яго фігуравала толькі як польскае. Усе даследчыкі называлі самых заслужаных калекцыянераў з радзівілаўскага роду. Апрача ўжо названых, аддаецца належнае Mixailu-Kazimíru Аляксандра-Радзівілу (памёр у Балоніі ў 1681 г.), які папоўніў маастацкую галерэю творамі жывапісцаў сучасных яму стыляў, а таксама творамі іншых эпох і краін.

Значнае месца сярод скарбаў гістарычнай важнасці займалі архівы. Яшчэ ў 1551 г., паводле прывілея Кароля Жгімінта II, Мікалай Радзівіл Чорны атрымаў права на захаванне ў Нясвіжы дзяржайных актаў Беларуска-Літоўскага гаспадарства, якія дагэтуль знаходзіліся ў земскай казне. З гадамі гэты архіў разрастаяўся. Акрамя сімейных, гаспадарчых дакументаў паступалі на захаванне арыгіналы актаў дзяржайна-палітычнага значэння, а таксама цікавая перапіска (лісты Радзівілаў да караля, да Л.Сапегі, Алеўкаў, Сангушкага, пазней сюды трапіла перапіска Карла XII, лісты да Б.Хмяльніцкага, Пятра I да іншага). Архіў разрастаяўся, фармаваліся новыя фондаўтварэнні, то яго гаспадары вымушаны былі падзяліць яго на два асноўныя раздзэлы: гістарычны і гаспадарча-адміністрацыйны. А гэта ўжо быў прызнак рацыональнага абыходжання з першакрыніцамі і навыку іх пераразмеркавання. Пазней сюды далучыліся дакументы з Рэчы Паспалітай. На захаванні ў Радзівілаў знаходзіліся даўнія дыярышы, тэстаменты, акты, дыпламатычныя перапіска, ліставанне, як прыватнае, так і дзяржайнае. Мяркуеца, што ў замку было яшчэ і тайнае сховішча, аб якім ніхто нічога не ведаў, акрамя саміх гаспадароў і лічаных давераных асоб¹⁰. Лёс архіва, як і музея, таксама быў драматычным. Не раз ён аказваўся ў руках праціўнікаў, але ў сваёй аснове ацалеў. На сёняння частка пісьмовых збораў захоўваецца ў Дзяржайным гістарычным архіве Беларусі, а рэшта – у архівах іншых краінаў, найперш Літвы, Расіі і Польшчы. Магчыма, невялікая часцінка заходзіцца на руках у сучасных нашчадкаў Радзівілаў, раскіданых па ўсім свеце.

Гаспадары архіва і музея запрашалі да сябе кампетэнтных людзей, якія спецыялізуваліся якраз па гэтых напрамках. Такія адносіны Радзівілаў да сваіх скарбаў сведчаць, што яны не проста былі заклапочаны захаваннем унікумамі гісторыі і культуры, але і іх сістэматызацыяй. Гэта сведчыць і за тое, што мы маем справу з амаль прафесійна арганізаваным першым на Беларусі музеем, а таксама архівам і бібліятэкай.

Арганічна ўлісаўся ў духоўнае жыццё замка і прыдворны тэатр Радзівілаў. Па падліках А.І.Мальдзіса ў часы барока ставілася каля ста твораў. З іх у Нясвіжы – 11, у Полацку – 28, Гродне – 26, Пінску – 19. Наваградку — 13, Брэсце — 10, Віцебску і Оршу — па 6, Менску — 5, Магілёве — 4, Жодзішках — 3, Слуцку, Бабруйску і Мсціславе — па аднаму спектаклю¹¹. У Нясвіжы пад тэатр была занята спецыяльна абсталяваная зала ў замку. Сюды запрашаліся не толькі артысты, але і драматургі, хто спецыяльна пісаў бы п'есы для гэтага тэатра. Адным з тых, хто працаваў толькі для тэатра, быў паэт і драматург Юзаф Катэнбрэнг (1730 — каля 1805). У 1755 г. мясцовая трупа паставіла яго трагедыю “Марнасць над марнасцю, або Томас Паўнд”, а ў 1758 г. — “Сіраэс”. У творчасці заходзілі задавальненне і самі Радзівілы. У прыватнасці Майсей Радзівіл напісаў лібрэта аперэты “Агатка”, а музыку стварыў Ян Голанд, пазней

прафесар Віленскага ўніверсітета. “Камедыі і трагедыі” Ф.У.Радзівіла выйшлі ў 1754 г. Усё гэта сведчыць за тое, што Нясвіж заставаўся буйным культурным цэнтрам. Тут, акрамя вышэй названага Ю.Катэнбрыйнга, займаліся літаратурнай дзеянасцю альбо па заказу пісалі для тэатра п'есы. Юры Берант, Ігнат Галавін, Якуб Гралоўскі, Войцек Грышкевіч, Стэфан Макоўскі, Ян Мікуцкі, Андрэй Младзянкоўскі, Уладзіслаў Нарэвіч, Лукаш Папрыцкі, Хрыстафор Пуцілоўскі, Францішка Радзівіл, Тамаш Селігмахер, Ян Фрэйндт. Iх п'есы ставіліся ў замку ў Нясвіжы, у палацы прадмесця Альба, а таксама ў “Зялёным тэатры” – Кансаляцыі.

Многае знікла з тых дауніх радзівілаўскіх пабудоў, але ж і сёння яшчэ ёсьць помнікі архітэктуры розных стагоддзяў. Найбольшая ж праблема для сучаснага даследчыка – разгадаць, куды падзеліся музейныя калекцыі, архівы і многае іншае, што на працягу стагоддзяў рабіла Нясвіж адным з багацейшых цэнтраў культуры Беларусі.

Нягледзячы на патаемнасць радзівілаўскіх калекцый музея, усё ж інфармацыя пра яго багацці прасочвалася. Не выключана, што кожны важны паход па зямлі Беларусі, як бы мік іншым, быў арыентаваны і на захопы музейных каштоўнасцей, у тым ліку і радзівілаўскіх. (Былі ж яшчэ скарбы Сапегаў, Вішневецкіх, Хадкевічаў, Храптовічаў...) Такія спробы захопу рабіліся ў час ваенных баталій 1654–1656 гг., у 1708–1709 гг., а найбольш на іх нацэльваліся пад час раздзелаў Рэчы Паспалітай. Напрыклад, пасля ўваходу Беларусі ў падпарадкаванне Расіі А.І.Бібікаў вывез з Нясвіжа ў Пецярбург, у якасці трафеяў, вялікія кнігі зборы, нямала архіваў і яшчэ сёе-тое і перадаў усё ў Акадэмію навук, дзе да 1842 г. увесь здабытак праляжаў у скрыніях, нават ніхто і не распакаваў. Потым частка гэтых збораў была прададзена ва ўласнасць Пецярбургскай Акадэміі навук, Духоўнай акадэміі, а яшчэ частка Маскоўскаму ўніверсітэту¹². Гэта нельга інакш расцаніць як рабаванне – ваенны захоп і адпраўка на 13 (!) падводах нясвіжскіх каштоўнасцей пад час вайны 1812 г. Усё рабілася нібы з высакародных пабуджэнняў – выратаваць скарбы ад захопу французамі, але ж забранае, здаецца, ніколі назад не вярталася. На гэты раз “высакароднага місісію” выконваў адмірал П.В.Чычагаў. Беларускія рэдкасці трапілі ў Эрмітаж, частка дасталася Успенскаму сабору ў Маскве. Найбольш каштоўныя прадметы трапілі ў Аружэйную палату. Зборы медалёў і манет прададзены Харкаўскому ўніверсітэту, пры якім у 1807 г. адчыніўся музей.

З нясвіжскай бібліятэкі зніклі кнігі XVI–XVIII стст., у тым ліку і рукапісныя, еўрапейскія фаліянты. Страціліся і калекцыі дарагіх камянёў, рэдкіх сагнатаў, выкананых па-мастаку табакерак, а таксама і гетманскія булавы, габелены, каберцы, дарагое вышыванне, багатыя тканіны, кілімы, імянныя падарункі і шмат іншага.

Усё ж трэба адцаць належнае Радзівілам, іх настойлівасці, дзяячуць чаму па частках іхнія калекцыі вярталіся дамоў ажно... у 1907 г., хоць многае так і засталося ў далечыні ад Нясвіжа. Пад выглядам той жа “дабрачыннасці” некаторыя экспанаты перадаваліся ў Вільню, Варшаву, Кракаў і далей у Еўропу.

У стварэнні і зберажэнні рэдкага па сваёй рознастайнасці музея ў Нясвіжы ўдзельнічала некалькі пакаленняў Радзівілаў, людзей, у асноўным, з добрым эстэтычным густам, з грутоунай еўрапейскай адукацыяй, якіх па праву можна назваць інтэлігентамі. Адны з іх мелі схільнасць да літаратурнай творчасці, другія – да тэатра, трэція – да музыкі, чацвёртвя – да архітэктуры і г.д., але амаль усе яны выконвалі як спадчынны запавет, сачылі за захаваннем замка, іншых пабудоў, парка, а найперш

Лявон Карпаў, Марыя і Піліп Серады, Юльян Зарэцкі, Іосіф Тунковіч. З Вільні ў Мінск і назад праз Кабыльнік перавозілі падпольную літаратуру.

Праз Кабыльнік паліцэйскія гналі закутага ў кайданы Андрэя Малько, потым гэтага падпольшчыка павесілі на Лукішскай плошчы ў Вільні, на тым месцы, дзе калісці быў павешаны царскімі ўладамі Кастусь Каліноўскі.

У засценку паліцэйскага пастарунку ўлады трymали арыштаваных арганізатараў выступлення нарачанскіх рыбакоў Івана Чарняўскага, Міхаіла Субача, Іллю Зарэцкага, Міхаіла Карапёнка, Міхаіла Роліча, Канстанціна Субача, а затым канваіравалі на суд у Паставы.

Не раз праз Кабыльнік праязджаў, калі накіроўваўся ў Вільню і вяртаўся ў родную Пілкаўшчыну, Максім Танк.

Вузакалейка, якая засталася з часу I сусветнай вайны, давала магчымасць людзям ездзіць у Лынтулы, Свянцяні, а адтуль у Вільню.

Вераснёўская дні 39-га.

Першага верасня 1939 года распачалася нямецка-польская вайна. Мабілізаваных жыхароў Кабыльніка накіроўвалі ў вайсковыя часці Пастаў, Вільні. Па вёсках сабіралі авёс для кавалерыйскіх часцей, льняное палатно. З фронту прыходзілі несуцяшальнія весткі.

17 верасня людзі пачулі па дэтэктарных прыёмніках з Мінска і Масквы, што Чырвоная армія перакрочыла польска-савецкую мяжу і прасоўваецца на захад. 19 верасня дарогамі Мядзельшчыны крочыла 27-ая Омская двойчы Чырвонаціжная стралковая дывізія, тая самая дывізія, начальнікам штаба якой у перыяд грамадзянскай вайны з'яўляўся ўраджэнец вёскі Качаны нашага раёна Пётр Міхайлавіч Шаранговіч (знішчаны ў час культуры асобы).

Пра вераснёўскую дні 1939 года ўдзельнік вызваленчага паходу Міхаіл васільевіч Краснапольскі ў сваёй кнізе “Авеяная славай” піша: “...паход гэты быў сапраўды троумфальным шэсцем палкоў дывізіі. Яна ішла праз Лепель на Докшыцы, Кабыльнік, Смаргонь, адтуль звярнула на Ашмяны, Ліду і Гродна. Насельніцтва сёл, вёсак пагалоўна выходзіла сустракаць байцоў з асеннімі кветкамі, жанчыны частавалі малаком, яблыкамі, падносілі на расшытых ручніках хлеб-соль. У гарадах успыхівалі стыхійныя мітынгі. Зараз жа ўзнікалі органы Савецкай улады, выходзілі з падполля і пачыналі адкрыту актыўную работу камуністы”.

Але было і такое: “Пры сустрэчы воінаў Чырвонай Армii, ? пішацца ў кнізе В.Лапаціна “Мой сум, Нарочча...”, ? па руках мясцовых жыхароў паплылі газеты, якія тыя прынеслі з усходу. Хто ўмее чытаць – чытаў, як шчасліва і заможна жыве сялянства ў Савецкай Расіi. Да іх, групы сялян, падыйшоў прыгожы малады афіцэр, збіў пыл са штаноў, пастаяў, а пасля, узяўшы газету з рук у рыбака, перавярнуў яе ўверх нагамі: “Что читаете – понимайте всё наоборот”. І сам пайшоў, напэўна, не хацеў лішніх пытанняў. А на мітынгу, у якім удзел прымалі і прышлія салдаты, адзін з салдат маўкліва слухаў бурныя прамовы, а потым маркотна сказаў: “Кричите-кричите, ешё не так будете кричать от спёз...” І, рэзка крутнуўшыся, зліўся з вялікім гуртам народу”. Усе гэтыя выкаванні, паводзіны асобных чырвонаармейцаў выклікалі здзіўленне ў сялян.

У Кабыльніку адразу пачалі адбывацца вялікія перамены: адкрылася школа

дзён рассказаюць, што ад лесу ад Кабыльніка да возера Нарач не засталося ніякага следу – увесь масіў высяклі акупанты.

Пра тыя падзеі і сусветнай вайны наш зямляк паэт Мар’ян Дукса пісаў у вершы “Былая вузкалейка”:

... што калісьці цыркулярка
на гэтым месцы,
як ваўчыца, выла.
І кайзераўскі дбайны паравозік,
на цэлы бор
раскідваючы пошчак,
на нейкі там адзіны
маленькі возік –
гару валок расфасаваных дошак.
На шпалы слёзы капалі жывіцы,
фантаніў дым угора звар’яцэль...

Сваім забітым салдатам кайзераўцы паставілі помнік – на высокім пастаменце ўзвышаўся, раскінуўшы крылы, дзюбаты арол. Цемент і арматура такія моцныя, што ні лом, ні кірка не зрабілі следу.

Пад белым арлом

1917 год. Перастаў існаваць руска-нямецкі фронт. Немцаў, якія ж паймкнуліся на ўсход, пагнала на захад Чырвоная армія. Утварыліся прыбалтыйскія рэспублікі. Савецкі ўрад 12 ліпеня 1920 года падпіша мірны дагавор з Літвой, згодна якога Нарач, палова Мястра і поўнасцю возера Мядзел адыходзяць пад уладанне Літвы (часопіс “Спадчына”, № 5 за 1993 год, стар.48-49). Кабыльнік апынуўся ў Літоўскай рэспубліцы. Новыя гаспадары не змаглі навесці свае парадкі, бо іх паяснілі легіянеры Пілсудскага, якія распачалі вайну супраць бальшавікоў за Польшчу “ад мора да мора”. Баі адбываліся і ў ваколіцах Кабыльніка. Потым быў мірны дагавор 1922 года паміж Польшчай і Савецкай Расіяй. Беларусь нашы суседзі падзялілі на Усходнюю і Заходнюю.

У Кабыльніку абсталяваўся паліцэйскі пастарунак. Вёска была цэнтрам гміны. Войт, камендант паліцыі, духавенства вяршылі лёсы людзей.

Раз у тыдзень адбываліся на плошчы кірмашы. Сяляне збывалі свае тавары, па дарагой цане куплялі ў магазінах мануфактуру, селядцы, запалкі, цукар, газу – прадукты першай неабходнасці. Газет мала хто выпісваў, мала хто меў дэтэктарныя прыёмнікі. Школы на беларускай мове не было. Польскі міністр асветы Скульскі на пасяджэнні сейма сказаў: “Запэўніваю вас, паны паслы, праз дзесяць гадоў у Польшчы і са свечкай не знайдзеце ніводнага беларуса”. А міністр замежных спраў Юзэф Бек даваў такое інтэрв’ю французскай газете “....”: “Мы закрываем беларускія школы, бо беларусы – адсталы, дзікі народ, і мова яго таксама адсталая!”

У Заходній Беларусі разгортвалася падпольная барацьба за сацыяльнае і нацыянальнае вызваленне. Кабыльнік стаўтым зручным месцам, дзе сустракаліся на нелегальных кватэрах падпольшчыкі, забіралі забароненую літаратуру і развозілі яе па навакольных вёсках. У склад кабыльніцкай падпольнай партыйнай ячэйкі ўваходзілі Аляксей Каркоз, Францішак Сальванович, Марцін Падгайскі,

музея, архіва, бібліятэкі. Так ішло праз усе віхуры часу.

Не прэтэндуючы на нейкую сваю мадэль музея, яны рабілі яго па ўжо апрабіраваных мадэлях, якія бачылі ў час падарожжа па краінах Заходній Еўропы, з адступленнямі, прыстасоўваючыся да ўласных умоваў. Але па сваёй змястоўнасці і пышнасці аздобы Радзівілы маглі ўступіць у суперніцтва з любым магнатам свайго часу. На Беларусі іх зборы не мелі аналага на працягу стагоддзяў, таму іх спадчыну належыць запіць да нашай агульнанацыянальнай каштоўнасці. Фенамен радзівілаўскіх скарбаў яшчэ да канца не выучаны і чакае свайго даследчыка. Агульнаўядома, што зборы музея, архіва, бібліятэка даўно раскансіраваны. Адны калекцыі аказаліся ў Польшчы, другія – у Пецярбурзе, трэція – у Маскве, Вільні, Львове, Харкаве ды іншых месцах і толькі нязначная частка – на Беларусі. Таму сёння ва ўвесь рост паўстае пытанне – у якіх сховішчах свету знаходзіцца рэдкасці з радзівілаўскіх калекцый? І задача бліжэйшага часу – даць вычарпальны адказ. І гэта могуць зрабіць не толькі вучоныя, але шыроке кола дзеячоў культуры, а нават і нашчадкі магутнага роду Радзівілаў.

Заўвагі

¹Акты Віленской Археографической комиссии. Вильна. Т.VIII. № 44.

²Там жа. Т.VIII. № 45.

³Описание рукописного отдела Виленской публичной библиотеки. Вильна, вып. I, 1895. С. XIII; Харлампович К. Западно-русские православные школы XVI и нач. XVII в. Казань, 1898. С. 60.

⁴Ткачоў М.А. Абарончыя збудаванні заходніх зямель Беларусі XII–XVIII ст.ст. Мн., 1978. С.43.

⁵ЦДГА РБ. Ф. 694, в. I. С. 467, арк. 41–44, 69 і інш.

⁶Антипав В.Г. Парки Белоруссии. Мн., 1975.

⁷Кулагін А.Н. Архітектурное искусство Рококо в Белоруссии. Мн., 1989. С. 35.

⁸Цыт. па кн.: Музыкальны театр Белоруссии. Дооктябрьскі період. Мн., 1990. С.145-146.

⁹Сыракомля У. Вандроўкі па маіх быльых ваколіцах. Успаміны, даследаванні гісторый і звычаяў. Польшча, 1991, № 6. С. 150.

¹⁰Савіч А. Нарисы з історіі культурных рухів на Україні та Білорусі в XVI–XVIII вв. у Києві. 1929. С. 88.

¹¹Мальдзіс А.І. На скрыжаванні славянскіх традыцый. Мн., 1980. С. 154.

¹²Старчевский А.В. Воспоминания старого литератора. Исторический вестник. 1888. Т. XXXI. Октябрь.

Тацяна Кляшчонак

НЕКАЛЬКІ ШТРЫХОЎ ДА БІЯГРАФІІ АДАМА МІЦКЕВІЧА

Улетку 1822 года Юзафа Лубенскага, выпускніка Варшаўскага юніверсітэта, чакала прыемнае падарожжа. Хаця дарога ад Варшавы да Залесся была няблізкая – нейкіх 500 з гакам вёрст, Юзафу не цярпелася ехаць, бо ён заўсёды любіў бываць у гасцях у дзядзькі – вядомага на ўсю Еўропу чалавека. Гэтым чалавекам быў Міхал Клеафас Агінскі, брат Юзэфавага бацькі. Абодва яны – дзядзькі і бацька – нарадзіліся ў Гузаве пад Варшавай, маёнтку, які належала некалі іх маці, Паўліне з Шэмбекаў (у першым шлюбе Лубенскай, у трэцім – Агінскай).

Потым жыццёвяя дарогі развялі іх у розныя канцы краіны. Фелікс Лубенскі (так звалі бацьку Юзафа) жыў і гаспадараў на тэрыторыі прускага захопу і спачатку ўсяляк падтрымліваў прускага карала.

У 1806 годзе ён нават распрацаўваў у Берліне разам з князем Антоніем Радзівілам план стварэння марыянетачной польскай дзяржавы пад эгідай Гогенцолернаў. Але з прыходам Напалеона выступіў на яго баку і ўзначаліў міністэрства юстыцыі ў новаствораным Княстве Варшаўскім, здолеўшы арганізаваць польскую судовую справу на ўзор напалеонаўскай. Гэта ён упершыню ўвёў у краіне цывільныя шлюбы і разводы, чым выклікаў гнеў духавенства. Ён і зараз яшчэ вельмі жыва цікавіцца палітыкай, грамадскім жыццём, але ў дзяржаўных справах ужо не ўдзельнічае і жыве далёка ад сыноў, у Кракаве. перадаўшы ім малаяўнічы падваршаўскі Гузаў з цудоўным трохпавярховым палацам. Большая ж частка жыцця Міхала Клеафаса праішла на Літве, дзе ён пачынаў працаўцаў у Гродне як сеймавы упаўнаважаны Літоўскай камісіі скарбу, а пазней – у Вільні. Пакуль была жывая маці, ён часта наведваў родны Гузаў, нават у часы паўстання, калі, прыехаўшы з Літвы па загады да Тадэвуша Касцюшкі, здолеў на некалькіх хвілін заскочыць сюды. Цяпер маці ўжо няма на свеце, але браты не чужаюцца, а прымагчымасці дапамагаюць адзін аднаму, як гэта зрабіў Фелікс, калі ў 1798 годзе дабіўся для Міхала Клеафаса дазволу вярнуцца з Францыі на тэрыторыю былога Рэчы Паспалітай. Міхал Клеафас таксама не адмаўляў родным у дапамозе. Магчыма, таму і не прэтэндаваў на частку сваёй гузаўскай спадчыны.

Юзаф паспрабаваў уяўіць сабе, як зараз выглядае прыгожая залесская сядзіба Міхала Клеафаса. Каго, апрача гаспадароў, ён сустрэне там гэтым разам? Можа, зноў пециябургскага кампазітара Восіта Казлоўскага? Гэта першы настайнік музыкі Міхала Клеафаса, які мінулым летам гасціў у Залессі і якога п'еса “Дажынкі ў Залессі” натхніла на стварэнне сапраўднай оперы, з уверцюрай, хорам і народнымі танцамі.

масць рабаваць мірнае насельніцтва.

Перад I сусветнай вайной

У канцы XIX і ў пачатку XX стагоддзя ў мястэчку Кабыльніку мелася пра-
васлаўная царква, а таксама касцёл, сінагога, багадзельня, 4 крамы, карчма,
казённая вінная крама, прыёмны пакой (лячыў адстаўны ваенны фельчар),
паштовая станцыя на дарозе Камаі-Кабыльнік. Адбывалася пяць кірмашоў у год.
Былі млын, вінакурня, рыбаразводныя сажалкі, парк каля панскага палацу.

У 1892/93 навучальным годзе ў народным вучылішчы займалася 59 хлоп-
чыкаў і 2 дзяўчынкі.

Шмат хто з жыхароў мястэчка жыў за кошт даходаў ад пастаяльцаў, што
прыязджалі па аўторках на кірмаш. Хто займаўся лоўлем і продажам рыбы.
Нямала сялян батрачыла ў памешчыка. Навакольныя землі, лугі і лясы на-
лежалі прадвадзіцелю дваранства Віленскай губерні Красоўскуму (у яго было
такіх маёнткаў з дзесяць, некалькі дамоў у Вільні). У адсутнасці пана маёнткам
кіраваў аканом Ясінскі, які жорстка эксплуатаваў сялян.

Іосіф Геранімавіч Вярцінскі, які у 17-гадовым узросце наняўся касіць траву ў
маёнтку, потым успамінаў: “Работу пачаў з усходам сонца, ні на крок не адста-
ваў ад дарослых касцоў. Працаваў поўны светавы дзень – 16 гадзін! Вечарам
аканом пачаў выдаваць гроши. Мне даў 30 капеек – удвая менш, чым іншым. Я
спытаў: “Чаму так мала?” Ясінскі зарагатаў: “Не дарос яшчэ!” Так паўтаралася і ў
наступныя дні. Калі хто-небудзь спазняўся хоць бы на мінуту, аканом недадаваў
яму трэць належнага заробку”.

Нездарма Іосіф Геранімавіч Вярцінскі, як толькі адбылася Каstryчніцкая
рэвалюцыя, пайшоў за саветамі, стаў байцом Першага пралетарскага кавале-
рыскага палка, абараняў Петраград ад Юдзеніча, ваяваў на іншых франтах
грамадзянскай вайны.

Першая сусветная

У 1915 годзе яна дакацілася да Кабыльніка. Фронт усталяваўся за Палынкамі,
гэта за 6 км на ўсход ад мястэчка. У панскім маёнтку размясціўся штаб 21-га
ўзмоцненага корпуса. Сюды далятаў грукат бою, які вёўся на рубяжы паміж
азёрамі Нарач і Мястра, а таксама на поўдзень і поўнач ад іх. Адкрыўся шпіталь,
прывозілі забітых і хавалі на каталіцкім могільніку на поўнач ад вёскі. Шматлі-
кія страты нямецкіх войск былі ў сакавіку 1916 года, калі рускае камандаванне
правяло буйнамаштабную наступальную аперацыю, якая ўвайшла ў гісторыю
пад назвай “Нарачанская”.

Нямецкія акупацыйныя ўлады ўстановілі жорсткі рэжым, каралі сялян. У
Кабыльніку быў расстраляны малады селянін з недалёкай адсюль вёскі Чар-
айкі Мікалай Варанец, які праз лінію фронту пераводзіў рускіх разведчыкаў.
Выпадкова трапіў у рукі нямецкіх жандараў.

Ворагі спадзяваліся застацца тут навечна. Нават плошчу ў цэнтры Кабыльніка
назвалі па-свойму: “Meierplaz”. У адным з дамоў было абсталёвана афіцэрскае
казіно. Высокія афіцэрскія чыны тут балівалі, забываліся пра сваіх паднача-
леных, якія гібелі ў акопах.

Салдаты і сяляне збудавалі лесапільню. Са Свянцян пра-
вялі вузкакалейку, на якой вывозіўся нарыхтаваны лесаматэрыял. Сведкі тых

Магло такое быць і ў Кабыльніку.

У час Сярэднявежчыны кожны пяты паміраў ад воспры. Твар больш-менш чысты меў толькі пятнаццаты-шаснаццаты чалавек. Бяззубымі былі ў асноўным трывалігіадовыя людзі. Тады лічылася, што нельга дзіця апранаць у чыстае, што свежая вондрата пазбаўляе малое “натуральнае соку”. Дзяцей не купалі, і яны, бедныя, на сваёй скуре адчуваюць ваду, калі іх голымі выпускалі на майскі даждж.

Жанчыны хацелі быць прыгожымі. Магчыма, пра іх напісаў адзін са складальнікаў хронікі: “І да чаго даводзіць распуста – некаторыя жанчыны началі заводзіць расчоскі, глядзеца ў лютэрка...”

Святыні Нарачы

У 1463 годзе быў закладзены драўляны касцёл, перабудаваны ў 1736 годзе. Пры ім узвядзена без адзінага цвіка званіца, якая захавалася да сённяшняга дня, з'яўляючыся помнікам архітэктуры, аховаеца законам.

Драўляны касцёл згарэў. Сучасны закладзены ў 1901 годзе, асвечаны ў 1904. Яго знешні выгляд выклікаў незадавальненне ў аўтара кнігі “Экскурсія па ваяводстве Віленскім” Станіслава Лорэнца (выдадзена ў Вільні да 1939 года). Аўтар пісаў: “Побач з ёй (капліцай) узносіца няўдалы, псеўдагатычны гмах новага касцёла...” Пасля вайны савецкія ўлады арыштавалі ксяндза і пасадзілі ў турму, прыпісалаўшы яму антыграмадскую дзейнасць. На сем год спыніліся набажэнствы. Вернікі здолелі захаваць ад разбурэння арган, плацілі ўсялякія падаткі.

Праваслаўная царква пабудавана з бутавага каменя ў 1850-ыя гады. У час нямецка-фашистскай акупацыі мясцовыя жыхары дапамагалі яўрэйскім сем'ям, якія цярпелі ад гітлерараўцаў, дапамагалі ядою, вондраткам. Мясцовы святар праваслаўной царквы Бацян паплаціўся за гэта жыццём. Ён памёр у час катавання ў гестапа ў Вілейцы.

Пасля вайны ў царкве быў склад сяльпо, захоўваліся розныя тавары. Сёння ў касцёле і царкве адпраўляюць набажэнствы. Спынена атэістычная пропаганда. Многія настаўнікі, культработнікі, служачыя ходзяць у храмы. Працуюць нядзельныя школы.

Крылававыя падзеі

Кабыльнік размясціўся на перакрыжаванні дарог Вільня-Полацк. Браслаў-Вілейка. А таму населены пункт не маглі абыйтися розныя падзеі, не маглі не пабываць тут заваёўнікі, рабаўнікі. Чатыры разы ў XIV стагоддзі з Усходняй Пруссіі на землі Беларусі і Літвы нападалі крыжакі, даходзілі яны да ўмацаванага замка ля Мядзела. А шлях гэтых вёў праз паселішча Кабыльнік. Пабывалі тут харугвы рыцараў Англіі, Францыі, многіх іншых краін Еўропы.

Мір не прыйшоў у далейшым. Вялікія шматлікія руска-польскія вайны. У 1519 годзе рускія ваяводы занялі ў ліку іншых населеных пунктаў Мядзел, Кабыльнік. Ішоў са сваім войскам на Маскоўскую дзяржаву Стэфан Баторый.

1812 год. Войскі Напалеона з Вільні рушылі на Смаленск Полацкім трактам. 20 чэрвеня 1812 года 6-ты пяхотны корпус пад камандаваннем генерала Дохтурава прыбыў у Кабыльнік, чым завяршылася сканцэнтраванне I рускай арміі (Барклай дэ Толі) і на працягу 2-х пераходаў змаглі сабрацца пад Свянцянамі.

Полацкі тракт пралягает праз Кабыльнік, і французскія салдаты мелі магчы-

Ва ўсякім разе, оперу ён у мінулым годзе скончыць абяцаў, хоць вестак аб гэтым Юзаф яшчэ не меў.

Юзаф Лубенскі ўжо даўно пісаў п'есы, пераважна меладрамы. Такія п'есы пісала і яго маці, Тэкля з Бялінскіх, а затым ставіла іх у хатнім тэатры ў Гузаве. Пісала Тэкля і сур'ёзныя гістарычныя драмы, такія, як “Ванда” або “Карл Вялікі Вітыкінд”, якія ішлі на варшаўскай сцэне, але ў сябе дома яна і суседзі-аматары не пазбягалі і вадэвілю. Тады самі ў іх ігралі галоўныя ролі.

А можа, зноў, як і ў мінулыя гады, думае далей Юзаф, прыайдзе ненадоўга задушэўны сябар Агінскага, інспектар навучальных установ Віленшчыны і Міншчыны, Ян Ходзька-Барэйка? Яго пляменнік Леонард служыць сакратаром у Міхала Клеафаса, а сам Ян – папулярны на Літве пісьменнік, аўтар педагогічнай аповесці “Pan Ян на Свіслачы”. Вось ужо з кім любіць размаўляць Міхал Клеафас! Нават дзіўна, што яны так падоўгу аблікарояўца, зачыніўшыся ў бібліятэчным пакоі на другім паверсе?

Хаця, калі падумаць, Міхал Клеафас, як і Ходзька-Барэйка, з'яўляючыся членам вучонай рады Віленскага ўніверсітета, ён прымае ўдзел у яе пасяджэннях і нават дапамагае ўніверсітету грашыма і аbstaliavannem. А малодшы сын Яна Ходзькі-Барэйкі, Аляксандар, здаецца, таксама вучыцца зараз ва ўніверсітэце. Нічога дзіўнага, што штодзённыя справы адъюнктца больш часу для аблікарэння, чым якія-небудзь іншыя.

Хоць Міхал Клеафас у апошнія гады і адышоў ад дзяржаўных спраў, у Вільню ён ездзіць часта. Там ён узнічальвае Віленскае Тапографічнае Таварыства, працуе ў Таварыстве Дабрачыннасці. У Залессі – займаецца дабраўпарадкаваннем сядзібы, піша ўспаміны, калі-нікалі – музыку. Тут у яго падрастаюць дочкі, Эма і Іда, а старэйшую, Амелію, Агінскі нядайна ўжо аддаў замуж за графа Залускага, маршалка упіцкай шляхты, і маладая пара жыве зараз на Жмудзі. Сын Ірэней з малых гадоў выхоўваецца ў Італіі і ў Залессі быў толькі некалькі разоў. Так пажадала яго маці, сама родам італьянка.

Міхал Клеафас стала пасяліцца ў Залессі з 1802 года, калі канчатковая пераканаўся ў безвыніковасці спроб аб'яднання раздробленых польскіх маёнткаў за мяжой. Расійскі імператар літасціва вярнуў яму правы карыстання секвестраванымі яшчэ з часоў касцюшкіскага паўстання маёнткамі, хаця зрабіў гэта не бескарысліва, а разлічваючы, што Агінскі і такія як ён, аўтарытэтныя і ўплывовыя дзеячы былога

Мікола Купава.

Партрэт Адама Міцкевіча.

Княства Літоўскага, будуць апорай пранапалеонаўску настроенай ускраіне Расейскай імперыі. Час ад часу даручай яму дыпламатычныя паездкі за граніцу, нават у Парыж, дзе перамоўваў з Напалеонам, а з 1810 года зрабіў Агінскага сваім тайным дарацдцам, часта выклікаў яго ў Пецярбург і ўсяляк заахвочваў да распрацоўкі праектаў будучай аўтаноміі Вялікага Княства Літоўскага, імкнучыся гэтым неяк разрадзіць грамадскую напружанасць перад абліччам напалеонаўскай навалы. Калі ж вайна 1812 года скончылася на карысць Расіі, Аляксандр I забыўся не тое што аб прадастаўленні Літве аўтаноміі, але нават і аб амністый літоўскай шляхце, якая ў вайне выступала на баку Напалеона. Праз гэта ён канчатковая падараў давер да сябе многіх на Літве, у тым ліку і Агінскага. У 1815 годзе той пайшоў у адстаўку, маючы ўсяго 50 год, і, здавалася, нішто ўжо не хвалявалася яго ў гэтай дзяржаве.

Ён планаваў правесці ў Залессі рэшту свайго жыцця. Каб ператварыць Залессе ў месца сапраўднага адпачынку і творчасці, Агінскі карэнным чынам змяніў знешні выгляд сядзібы. Перш за ўсё ён пачаў будаваць новы, каменны палац ля старога, драўлянага. Побач са старым французскім паркам садоўнікі разбілі англійскі, папуллярны ў пачатку XIX веку. Акрамя разнастайных альтанак, павільёнаў і масткоў у малаўнічых мясцінах былі ўстаноўлены памятныя камяні. Адзін з іх Міхал Клеафас прысвяціў памяці свайго баявога камандзіра Тадэвуша Касцюшкі, другі – гузайскага губернёра Жана Ралея. Ля парка знаходзіліся батанічны сад, звярынец, аранжэрэя. Узвышалася сямейная капліца. Усе будаўнічыя работы па палацу былі закончаны ў 1815 годзе, і зараз на сядзібе панавалі ціша і спакой. Ні дзіва, што не толькі суседзі-арыстакраты, але і свет віленскай навукі любілі тут бываць. Іх прыцягвала, акрамя ўсяго, і асоба гаспадара дому, надзвычай таварыскага для ўсіх. Вось і зараз, яшчэ толькі пад'язджаючы да сядзібы дзядзькі, Юзаф Лубенскі заўважыў у карэтным двары некалькі запыленых эkipажаў.

Пасля першых цёплых прывітанняў ён ніколікі не здзівіўся, сапраўды ўбачыўши сярод шматлікіх наведальнікаў Яна Ходзьку-Барэйку. Той быў на гэты раз са сваім сынам Аляксандрам. Аляксандр, па ўсяму бачна, быў у Залессе ўпершыню, і ўсё яму тут падабалася. Калі выйшлі з-за стала, ён і Леанард Ходзька вырашылі прысціся па парку. Ветліва запрасілі разам з сабой і Юзафа. Юзаф з задавальненнем згадзіўся. Яму было цікава з гэтымі сур'ёзнымі літоўскімі юнакамі. Калі гаворка зайшла аб студэнцкім жыцці, ініцыятыва гутаркі перайшла да Александра. Ён быў нястомны ў рассказах аб студэнцкіх забавах і сур'ёзных справах. Рассказ яго быў перасыпаны імёнамі, і сярод іх часцей за іншыя паўтараліся Чачот, Міцкевіч, Зан... Юзаф заўважыў, што ў некаторых выпадках Леанард красамоўна пазірае на Аляксандра, і той замаўкае, пераходзіць на іншую тэму. Але Юзаф не надаваў гэтаму вялікага значэння, бо ў яго, нядаўняга варшаўскага студэнта, таксама кіпела ў грудзяx жаданне расказаць аб апошніх падзеях у Польшчы: закрыці патрыятычных газет, праследаванні найбольш паважаных і вядомых людзей... Цэсарэвіч Канстанцін, у руках якога знаходзілася ўся паўната ўлады ў Каралеўстве Польскім, пачынаў паказваць, чаго ён варты.

Вярнуўшыся ў палац, юнакі знайшли там новага госця – прафесара Яна Снядэцкага, яшчэ аднаго бліzkага сябра Міхала Клеафаса, былога рэктара Віленскага ўніверсітэта. Ён быў толькі што з дарогі, але не спяшаўся пераапранацца і ўсхвалявана працягваў нешта гаварыць. Да юнакоў данеслася:

– Цяпер, калі арыштаваны Валер'ян Лукасінскі, трэба непазбежна чакаць новых

Mіхась Чарняўскі

БЫЛА КАБЫЛЬНІКАМ, А ЦЯПЕР – НАРАЧ.

Адкуль назва?

Першыя звесткі пра Кабыльнік (Кабельнікі) адносяцца да 1463 года. А што было раней? Пакуль не знойдзена новых пісьмовых крыніц. Па-рознаму маглі развівацца падзеі. Як вядома з гісторыі, людзі ў мінулым, пакінуўшы гарадзішчы, сяліліся на берагах азёр і рак. Магчыма, з бліжэйшага гарадзішча Галубенкі, што за 2 кіламетры ад сучаснай вёскі Нарач, людзі падаліся да возера. Не ўсе лавілі рыбу. Было нямала такіх, што любілі займацца паліваннем, развязданнем жывёлы, апрацоўкай зямлі, а таму падаліся на поўнач ад стаўшай ў будучым вёскі Купа і пасяліліся на новым месцы. Выпадкова ці не, але гэта мясціна аказалася перакрыжаваннем сцежак, па якіх хадзілі людзі, каб абмяняць свае прадукты на штосьці іншага.

Завязваўся абмен, гандаль. Прыбываўся новых пасяленцаў. Пра іх мірныя характар, добрыя справы было вядома далёка. Наладжваўся гандаль.

Адны з сёняшніх жыхароў вёскі схільны лічыць, што назву Кабыльнік паселішчу далі таму, што тут быў бойкі гандаль коньмі, у першую чаргу, кабыламі, каб ад іх атрымаць прыплод.

Другія кажуць, што жыхары заснаванай вёскі не парывалі сувязі са сваімі родзічамі з-над берагоў Нарачы. Вырашалі ўсе справы разам, купай, на агульнім сходзе. Правінішагася земляка адводзілі ў вёску на поўнач, прывязвалі да спецыяльнай лаўкі – кабылы – і секлі розгамі.

Трэція жыхары сцвярджаюць, што многа тут вадзілася кабылак – насякомых. І расліна ёсць пад такой назвой.

У энцыклапедычным слоўніку прачытаў, што безадмоўнага і працавітага работніка, трудзягу раней іранічна называлі “кабылка”. Но і сапраўды такі чалавек даў назvu такім жа людзям і населеным пунктам? У Маскоўскім княстве ў 2-ой чвэрці XIV стагоддзя жыў баярын Кабыла. Кабыліца Лук'ян жыў там жа ў пачатку XIX стагоддзя. Атрымліваецца, што назvu Кабыльнік паходзіць ад прозвішча чалавека, які на зайдрасць іншым быў працавітым, цяглым, дужым.

У адной з кніг А. Сапунова і В. Друцка-Любецкага, выдадзенай у 1896 годзе, паведамляеца: “калісьці тры мястэчкі мелі назvu Мядзел, а менавіта: уласна Мядзел, Стары Мядзел і Новы Мядзел – пазней Кабыльнік – вотчына князёў Свірскіх... 28 мая 1533 года князі Войцех і Андрэй Свірскі прадалі маёнтак Новы Мядзел за 400 коп грошай літоўскіх Альбрэхту Гаштольду...”

У даведніках, кнігах можна знайсці такія звесткі: у 1641 годзе ў паселішчы налічвалася 19 дамоў, 122 жыхары.

Дзякуючы Богу, такая навала абмінула Крэва. Тым не менш, палёгkі mestачкоўцы не адчувалі. Расказваюць, што акрамя партызанаў у лясах скрываліся звычайныя бандыты, якія час ад часу рабавалі мясцовых людзей. Ды і партызаны часта наведваліся, каб папоўніць свае прадуктовыя запасы.

У апошня гады вайны актывізавалі сваю дзейнасць партызанская брыгады польскай Армii Краёвай. Адназначна ацаніць яе дзейнасць цяжка. З аднаго боку Армiя Краёва змагалася супраць немцаў і іх літоўскіх паслухаючоў. Але разам з тым, на прыцэле "акаўца" былі і былья савецкія работнікі, і свядомая беларуская інтэлігенцыя, якая яшчэ з даваенных часоў выступала супраць апалаічвання беларусаў і працягвала сваю беларускую справу ў час вайны. Бо канчатковай мэтай Армiя Краёва мела адраджэнне Польшчы ў межах трыццаць дзесятага года, аднаўленне законаў і парадкаў, якія існавалі ў Заходній Беларусі да пачатку II Сусветнай вайны.

У наш час у польскім друку з'яўляюцца ўспаміны ветэранаў Армii Краёвой пра венныя гады. У многіх з іх можна прачытаць пра аперацыю брыгад АК "Тур" і "Нетапэж" па захопу літоўскага паліцэйскага гарнізона ў Крэве. Прэ гэтую падзею памятаюць і многія жыхары мястечка.

У ноч з 14 на 15 сакавіка 1944 года да Крэва падыйшлі з розных бакоў 8 і 13 брыгады Армii Краёвой. "Акаўцы" разбудзілі мясцовага жыхара Мікалая Леановіча і загадалі яму аднесці ў пастарунак ультыматум. Паліцаем прапаноўвалася здацца без бою, бо Крэва абкружана пяццю сотнямі партызанаў, і супраціўленне дарэмна. Калі верыць успамінам ветэранаў АК, літоўская вартавыя паднялі трывогу, адбылася моцная перастрэлка. Мясцовыя ж жыхары кажуць, што гэта – перабольшванне. Магчыма, і ў гэтую ноч паліцаі спалі моцным сном пасля чарговай папойкі, і супраціўляцца не было каму. Дакладна вядома толькі тое, што аперацыя закончылася без ахвяр ні з польскага, ні з літоўскага боку.

Але ахвяры былі. Праўда, пра гэта маўчаць мемуары ветэранаў Армii Краёвой. Ахвяры былі з боку беларусаў. У гэтую ноч былі замардаваны крэўскі праваслаўны святар Міхail Леванчук, яго дачка Ларыса і пляменніца Валянціна. У гэтую ж ноч забілі і мясцовага лекара, таксама беларуса.

За што былі забіты святар, яго дачка і пляменніца – тое дакладна не вядома.

Міхail Леванчук прыехаў у Крэва пасля I Сусветнай вайны. Адрамантаваў пашкоджаную ў ходзе баёў царкву і вёў там службу. Быў ён чалавекам настойлівым і вольнадумным. Людзі ўспамінаюць, што яшчэ ў даваенных часоў ён смела выказваўся супраць паланізацыі. Ён лічыў, што беларусы павінны мець права размаўляць па-беларуску і вучыцца ў беларускай школе. І ў час вайны ён не пераставаў змагацца за гэтую ідэю. Ён з'ездзіў у Мінск да кіраўніцтва БНС* за дазволам адчыніць у Крэве беларускую пачатковую школу. Такі дазвол ён атрымаў, і школа пачала сваю дзейнасць. У ёй працавалі дачка святара Ларыса і пляменніца Валянціна Шкуцько. Гэта вельмі не спадабалася польскім рэваншыстам, і тыя знайшлі момент, каб адпомсіць.

Надыйшло лета 1944 года. 7 ліпеня савецкія войскі вызвалілі Крэва. Многія mestачковыя хлопцы апранулі ваенную форму і пайшлі вызываць Еўропу. Сярод іх – браты, жаніхі і сябры тых дзяяўчат са старога фотаздымка. Многі з хлопцаў назад не вярнуліся. Гэта яшчэ адна рана на целе таго пакалення, якое і так было балюча апалена.

Дом – музей Адама Міцкевіча ў Навагрудку.

арыштаў і працясаў. Царскія ўлады на гэтым не спыняцца. Добра было б пастарацца ліквідаваць усе сведчанні вашага ўдзелу ў тайных таварыствах, і асабліва не даць у рукі жандараў тыя ніцы, якія маеш ты, Міхал. Таму я раіў бы вам абодвум, не марудзячы, выязджаць адсюль...

– Куды? – сумна спытаў Ян Ходзька-Барэйка.

Усіх, хто прысутнічаў у пакоі, ахапіла прадчуwanне блізкай бяды.

Праз некалькі дзён Юзаф Лубенскі вярнуўся дадому, у Варшаву, і зноў трапіў у вір штодзённых спраў. Яшчэ ў тым жа 1822 годзе ён даведаўся ад родных, што Міхал Клеафас Агінскі назаўсёды пакінуў новазбудаванае Залессе і выехаў у Італію. Царскія ўлады дазволілі гэты выезд толькі таму, што Агінскі настойваў на неабходнасці лячэння хворай палетрытам жонкі (якая, дарэчы, праз некалькі месяцаў у Залессе вярнулася). Ян Ходзька-Барэйка ўслед за сваім сябрам з "Польскага патрыятычнага таварыства" быў арыштаваны і надоўга сасланы некуды на ўсход Pacii. А ў 1823 годзе стала вядома і аб судовым працэсе над віленскімі студэнтамі-філарэтамі. Прэса называла імёны Тамаша Зана, Адама Міцкевіча, Аляксандра Ходзькі. Юзаф не здзіўляўся. Ён ведаў, што гэта за людзі, і ўсім сэрцам спачуваў ім.

Прыкладна так ці крыху інакш маглі развівацца падзеі ў тым жа адметным 1822 годзе. Ва ўсякім разе падзеі і імёны ў гэтым артыкуле не выдуманы. Юзаф Лубенскі, пляменнік Міхала Клеафаса Агінскага, сапраўды з'яўляецца аўтарам лібрэта створанай у 1821 годзе Восіпам Казлоўскім камічнай оперы "Дажынкі, або вясковае свята ў Залесці Агінскіх". Аб гэтым уважліваму чытачу паведамляе "Polski Tygodnik biograficzny" (W-wa, PAN, t. 18, стар. 406).

Аляксандар Ходзька, у 1822 годзе ўпершыню наведаўшы Залесце, напісаў тут вядомую паэму "Залесце", у якой праславіў прыгажосць сядзібы і цноты яе гспадара. Паэма ў вольным перакладзе на беларускую мову нядаўна дайшла да беларускага чытача (часопіс "Спадчына", № 3, 1997). "Польскае патрыятычнае таварыства" было разгромлена таксама ў гэты час.

Пад час паўстання 1831 года Юзаф Лубенскі ў сваім маёntку Пудлішкі ля Познані хаваў некаторы час Міцкевіча, сам пры гэтым актыўна дапамагаючы паўстанцам перапраўляць зброю з Англіі і Францыі праз прускія землі ў Каралеўства Польскае (PSB, t. 18, str. 406).

Што датычыць самага Міхала Клеафаса Агінскага і яго сувязі з таварыствам філарэтаў, то на карысць гэтага служаць пакуль што наступныя выказванні:

– Мечыслаў Яструн, біёграф Адама Міцкевіча, у сваёй кнізе “Міцкевічы” (Варшава, 1984), у раздзеле “Філарэцкая далонь” піша: “У Вільню прыехаў тайны арганізатар рэвалюцыйных саюзаў Агінскі, прывёз весткі аб расійскай моладзі, якая ўтварыла змову пад кіраўніцтвам Пестэля і Мураўёва. Гэтыя расійскія рэвалюцыянеры спрабуюць наладзіць сувязі з польскай моладдзю” (стар. 33).

– Ігар Бэлза, аўтар даследвання “Міхал Клеафас Огинскі” (М., АН СССР, 1965), падае паведамленне, заснаванае на ўспамінах самага Агінскага, што яго ў 1822 годзе адведвалі ў Фларэнцыі Адам Міцкевіч і Антоні Эдвард Адынец у час свайго падарожжа па Італіі. Там жа знаходзяцца звесткі, што Міцкевіч пазней некалькі разоў пісаў да Агінскага, але пісьмы гэтыя не захаваліся.

Эта не выпадковыя факты і не праявы павышанай ветлівасці Міцкевіча да старэйшага за яго ўдвая арыстакрата Агінскага і яго польскіх родзічаў. Гэтыя дзве на дзіве адораныя асобы – Агінскі і Міцкевіч – былі блізкія адзін аднаму па духу і па сумесных перажываннях бурлівага віленскага перыяду. Многа варта італьянскае сябровства Міхала Клеафаса Агінскага з Марыяй Шыманоўскай, будучай цешчай Міцкевіча. Так, Міхал Клеафас Агінскі быў вопытным канспіратарам. На працягу пяці гадоў пасля паражэння касцюшкай паўстання ён пад чужымі іменамі пераезджаў з краіны ў краіну, каб наладзіць сувязі паміж разрозненымі групоўкамі паўстанцаў, і ні разу на яго след не натрапіла паліцыя. Не пакінуў ён сведчанняў і аб сваёй дзеянасці ў 20-я гады ў Вільні. Але з цягам часу, упэўнена, такія пацверджанні з'явяцца. А пакуль што да біяграфіі гэтых людзей выпадае дадаць толькі штрыхі.

край наш яшчэ мацней уцягне ў вогненны і крыававы вір.

Спачатку прыйдуць немцы...

У той дзень на Рынкавым ляцы ў Крэве было многа народу. Навокал тварылася невядома што, і разгубленыя mestachkoўцы сабраліся разам, каб разабрацца ў апошніх падзеях і аблекаваць, што чакае іх у бліжэйшым будучым. Нечакана з'явіўся матацыкл з двумя нямецкімі салдатамі. Чорным кружкачом пакрӯціўся ён па крэускіх вуліцах і знік туды, адкую з'явіўся. Крыху пазней да натоўпу mestachkoўцаў падыйшоў аўтамабіль з савецкімі салдатамі. Яны спыталі дарогу і спешна паехалі ў паказаным напрамку. Пасля ізноў з'явіўся немцы, ужо на трох матацыклах. А праз каторы час праз мястэчка пасунуліся калоны нямецкіх машын з салдатамі, абозаў і танкаў. Амаль бесперапынна ішлі яны праз Крэва некалькі дзён. Прайшоўшы, пакінулі тут невялікі гарнізон.

З першых дзён праbyвання немцаў у Крэве пачаліся ганенні на ўрэйскае насельніцтва. Усіх ўрэйяў немцы сагналі ў гета. Тут, у цеснаце і брудзе, вымушаны былі жыць гэтыя людзі, пакуль іх наогул не вывезлі некуды пад Ашмяны. Немцы ж размясціліся ў лепшых ўрэйскіх дамах. Відаць, збіраліся быць тут доўга, бо фельдфебель нават стварыў дзеля забавы ў сваім падворку звярынец.

Няпрошаныя госці вялі сябе пагардліва ў адносінах да мясцовага насельніцтва. Многім урэзаяўся ў памяць такі эпізод.

У Крэве знаходзілася стаянка нямецкіх аўтамабіляў. У маразы, калі машыны не хацелі заводзіцца, немцы зганялі mestachkoўцаў, каб тыя іх піхалі. І вось аднаго разу, калі ў касцёле ішло набажэнства з нагоды каталіцкіх Каляд, туды ўварваліся немцы, нахабна перарвалі службу і пагналі парафіянаў штурхаць свае машыны.

Немцы былі ў Крэве калі двух гадоў. У 1942 годзе, калі яны перадалі землі нашай мясцовасці ў склад Генеральнай Акругі Літва, сюды перабраліся літоўскія адміністрацыя і паліцыя. У самым Крэве гарнізон літоўскай паліцыі налічваў калі пяцідзесяці чалавек. Пастарунак знаходзіўся ў цэнтры мястэчка, якраз насупраць касцёла. Будынак быў аблкладзены камянімі і ўзмоцнены бетоннымі бункерамі.

З прыходам літоўцаў пачаўся новы, найбольш цяжкі перыяд у жыцці мясцовых людзей. Нягледзячы на тое, што ў нашых мясцінах жылі ў асноўным беларусы, а пра літоўцаў і паміну не было, новыя гаспадары адчувалі сябе як дома. Усе дакументы пачалі весціся на нямецкай і літоўскай мовах, аднолькава чужых для тутэйшых жыхароў. Па словах старажылаў, літоўскія паліцаі былі яшчэ больш жорсткімі, чым самі немцы. Знаходзячыся ў Крэве, яны чаргавалі беспрабуднае п'янства са здзекамі над мясцовымі жыхарамі. За нейкую драбязу ці нават за падазрэнне яны маглі збіць чалавека да паўсмерці. І каб не іх камендант, чалавек менш жорсткі і больш стрыманы, то не было б межаў для выхадак гэтых садыстаў. Так, аднаго разу паліцаі затрымалі трох чалавек – бацьку з двумя сынамі. Тыя падазраваліся ці то ў рабаўніцтве, ці то ў сувязі з партызанамі. Дык нават не разабраўшыся, паліцаі заставілі іх расправнунца і купацца ў ледзянай вадзе.

Нядобрым словам успамінаюць старажылы паліцаі Шыкаліса, самага жорсткага з іх і крыважэрнага. І як усе радаваліся, калі ў адной з сутычак з партызанамі гэты кат быў моцна паранены.

Калі ў беларускіх лясах з'явіўся партызаны, немцы і іх праслугачы яшчэ больш азвярэлі. Яны праводзілі карньяя аперацыі, палілі вёскі, расстрэльвалі заложнікаў.

ПАМЯТЬ

Аляксандар Камінскі

ПАКАЛЕННЕ АПАЛЕНЫХ ЛЁСАЎ

Я трывама ў руках пажоўклы фотаздымак, зроблены ў пачатку далёкіх трыццатых гадоў. На ім – вучаніцы аднаго з класаў Крэўскай школы са сваёй настаўніцай. На першы погляд, нічым адметным здымак не вылучаеца: звычайны дзень, звычайныя дзеци са звычайнімі бесклапотнымі тварамі. Яно то так, але калі паглядзеце на здымак з вышыні сённяшняга дня, калі прасачыць далейшы лёс кожнай з дзяўчынак, можна зразумець: перад табой –кніга лёсаў цэлага пакалення. Пакалення звычайных беларусаў, якія апынуліся ў незвычайных абставінах. Абставінах, поўных цяжкасцей і супяречнасцей.

Хто мог здагадвацца, што лёсы дзяўчынак будуць такімі рознымі. Хто, да прыкладу, мог тады падумаць, што ў адным шэррагу аднакласніц стаяць будучая партызанка, якую расстраліяюць у Гальшанах, і будучая жонка паліцая.

Лёсы астатніх дзяўчынак таксама заслугоўваюць увагі. Вось толькі некаторыя з іх.

Зіна, разумная і баявая дзяўчынка, скончыць Ашмянскую гімназію, а ў 1942 годзе будзе вывезена ў Германію на прымусовыя работы.

Прыгажуня Стаська выйдзе пасля вайны за рускага, які прыедзе сюды раскулачваць яе бацьку і ствараць калгасы. У іх народзіцца сын, якога ўсе будуць ведаць як паэта Уладзіміра Някляева.

Сціплая Шура звяжа свой лёс з настаўнікам Пятром Грынкевічам, чалавекам, прысвяціўшым сваё жыццё вывучэнню мінушчыны роднага краю. Яна раздзеліць з мужам ягоныя клопаты па ўвекавечванню гістарычнай памяці, разам з ім будзе засмучацца, калі іх намаганні пачнуць натыкацца на абыякавасць савецкіх чыноўнікаў.

Большасць дзяўчынок ператрывае ваеннае ліхалецце, абзавядзеца сем'ямі, будзе жыць і працаваць на роднай зямлі. Іншыя ж ці самі апынуцца за яе межамі, ці паразгубляюць там сваіх блізкіх.

Няпростым аказаўся і лёс настаўніцы Ірэны Аляхновіч, якую з такой любоюю акружаюць на здымку дзяўчата. Яе муж, настаўнік Бандаровіч, паходзіў з Валыншчыны. Адтуль, дзе, як ён казаў, бытве праклён: “Каб ты цягай камяні на Крэўскі замак!” Відаць, у далёкія часы ягоныя земліякі вымушаны былі адбываць свою павіннасць на будаўніцтве гэтага каменнага гнязда літоўскіх князёў. Воляй лёсу і сам Бандаровіч апынуўся ў нашых мясцінах. Цягаць камянёў яму не давялося, але той славесны праклён нейкім чынам закрануў і настаўніку: калі прыйшлі Саветы, Бандаровіч стаў ахвярай Катыні. А Ірэну, гэтую добрую і мудрую настаўніцу, пра якую толькі ѡпілі ўспаміны, чакала высылка ў далёкую і халодную Сібір. Дзеткі плакалі, праводзячы яе. Плакала і настаўніца. Магчыма, сваім добрым сэрцам адчуvalа, што не лепшы лёс чакае і тых, хто тут застаецца. Бо пачынаецца новы віток II Сусветнай вайны, і

ГАРТАЮЧЫ СТАРЫЯ ВЫДАННІ

Аўген Бартуль

У АБЛІЧЧЫ РАСЕЙСКАГА ТЭРМІДОРУ

Аб пачатку савецкага тэрмідору крычала расейская і сусветная рэакцыя прыблізна ў тыдзень пасля каstryчнікавага перавароту. З гледзішча контррэвалюцыі замах Фані Каплан на Леніна прыпадаў на разгар тэрмідору, а ціхая сыммерць кандыдата ў маршала Фрунзе сыгналізавала аб заканчэнні тэрмідорыянскага пэрыяду. Праз доўгія гады, у кожнай дробязі, расейская эміграцыя ўгледжвала сымптомы самаліквідацыі рэвалюцыі і самапажырання яе дзеячоў. “Сіяцельныя” шофёры і кельнёры з пaryskіх мюзік-холаў, паміж сабой ужываўшыя звароту “Ваше превосходительство” і “во вверенной Вам губерні”, пакавалі валізы. Але, на жаль, тэрмідор не надходзіў. Крыху пазней наступіла эміграцыя Троцкага, пайсталі масавыя чысткі ў партыі, каяніні, працэсы і разстрэлы. Найбліжэйшыя супрацоўнікі Леніна, галоўным чынам старонінкі інтэрнацыональнага камунізму, былі выкрыты і зылікідаваныя. Адначасна пайшоў разгром нацыянальных рэспублік. Расейская вялікадзяржаўніцтва адбірае ад гэтых рэспублік рэшткі культурнай аўтамоніі. Расейская рэакцыя ў партыі падымае галаву і нішчыць у гэтых рэспубліках усё, што прэтэндуе на нацыянальную самабытнасць. Гэты працэс у Беларусі адбываецца праз даўжэйшы час. Усе прававерныя камуністы, 100%-ыя ленінцы, меўшыя адвагу ў галіне культуры аставацца пры прынцыпе беларускай апрычонасці, аказаліся “ворагамі народу”, “дывэрсантамі” і “шпіёнамі”. Съвядоцтвам рэвалюцыйнай прававернасці

Аўген Бартуль (1909(?) – (?)) – заходнебеларускі пісьменнік і грамадскі дзеяч. Нараďўся на Дзвіншчыне. Скончыў беларускую гімназію і юрыдычны факультэт Віленскага ўніверсітэта імя Стэфана Баторыя. Адзін з кіраўнікоў Беларускага студэнскага саюза, уваходзіў ў склад рэдкалегі «Студэнцкай думкі» і «Калосьсе». Працаваў юрыстам у Вільні і на Лідчыне. З 1944 – на эміграцыі. Жыў у Польшчы. Далейшы лёс невядомы.

у заходнебеларускім перыядычным друку 20-х гадоў выступаў як паэт і празаік. З другой паловы 30-х – цалкам пераключыўся на публіцыстыку, падпісваючы свае артыкулы псеўданімам А. Бужанскі (гл. У. Калеснік. «Усё чалавечae», Мн., 1993, с. 33).

сталася не адданасць тэорыі Маркса-Энгельса і заветам Ільліча, а рабская чалабітнасць Пушкіну, Рымскому-Корсакову і розным князём зьбіральникам “зямлі рускай”. Самагубства Алеся Чарвякова было апошнім, найбольш яскравым сыгналам С.О.С., да ўсіх думаючых беларусаў аб расейскім гвалце. Тэрмідор прыбраў рэальнныя формы.

Сягоныняшні прасьлед беларускай культурнай працы ў БССР ня ёсьць неспадзеўкай, гэта зусім зразумелая рэч і дэвіца няма чаго. Гэнае адношаньне да беларускага народу і ягонае культуры мае свае карэнны ў мінулым.

Цэнтральная і Заходняя Беларусь лучыла ў рамкі расейскай імперыі: першая ў 1773 г., другая ў 1793 і 1795 гадох.

У гэту пару, вельмі спрыяючую для Расеі, беларускі народ апынуўся агалочаным ад асьвежаных слаёў. Сапегі, Хадкевічы і tutti quanti былі ўжо тады палякамі (нават ня ў першым пакаленіні). Масква сустрэлася з дэзарыентаваным беларускім селянінам у прыгоне. Прыляпілі яму, калі ён быў праваслаўным ці ўніятам, этикетку “рускага мужыка”, што да каталікоў – дык наагул ня ведалі, як іх закваліфікаваць – ну і справу палячылі за зылікі даваную. Захапіўшы беларускія землі, Масква павінна была заніць нейкае становішча адносна насељніцтва. І тут даецца зауважыць поўная адсутнасць творчае думкі, консэквенцый, знаёмства краю і якіх-колечы прынцыпаў. У ігнаранцкім адношаньні да беларускага краю з боку расейцаў нельга знайсці найменшых элемэнтаў прадуманаўці. Ня маючы паніцца аб беларускім народзе, ані ў галіне ягонай гісторыі, ані этнографіі, ані якой-небудзь іншай, Масква аднай рукою рабіла спробы нівелізацыі краю ў кірунку русыфікацыі, другой-жа рукою падтрымлівала польскі стан уладаньня. Гэткая была сутнасць г. зв. расейскай палітыкі ў адношаньні да беларусаў да эпохі панаваньня Александра 1-га.

Калі праглядаем дакумэнты і матар'ялы з эпохі беларуска-літоўскай гаспадарсыцьвеннасці, г. зн. Вялікага Княства Літоўскага, дык мусім зъявіцца увагу на надта цікаве зъявішча, а іменна – на назовы нашых гарадоў. Гэтыя гістарычныя назовы – зусім ідэнтычныя з сучаснымі, напр. Менск называецца Менскам, Наваградак – Наваградкам і г. д. Расейцы ўзяўшы пад сваю “высокую” руку Беларусь былі ласкавыя ўстанавіць афіцыяльныя назовы гарадоў паводле польскага номенклятуры і гэтак паўсталі Мінск, Новогрудок і іншыя! Расейцы, бязумоўна, гэтым назовамі надалі павагу “акадэмічнасці” і “навуковасці” і цяпер шмат хто з рускіх людзей з пачуцьцём вышасці (а як-жы!) патрапіць насымяхацца з беларускага назову, хацяж-бы вышменаваных местаў. Гэта адна толькі рыска, адзін гістарычны эпізод, а колькі ёсьць яшчэ іншых няменш вымоўных, хэрактарызуючых маскоўскае трактаваньне беларушчыны ў мінулым.

У пару Александра I расейцы, сконстатаваўшы поўную немагчымасць разабрацца ў адносінах у нашым краі, даюць паляком (Чарторыйскі) магчымасць полёнізаваць Беларусь; іншая рэч, што гэта пасрэдна прысьпешыла (Віленскі ўніверсітэт) справу нашага адраджэння, але факт астаетца фактам і безсэнсоўным зігзагі расейскай палітыкі не выклікаюць нікага сумніву.

Расткі беларускага Risorgimento зарунеўшыя ў 19 стагодзьдзі адбіліся ад зоркага вока ўдумлівага расейскага дасьледчыка, як гарох ад съценкі. Ён гэтага зъявішча не дагледзіў. Зусім зразумела, што съведама ці праз ігнаранцыю, сфальшаваўшы

“Сакатуха-страказа або пstryкунчык-конік”. (Ст. 11).
 “...трэба, пане, быць зусім без клёку”. (Ст. 12).
 “Паненак – хоць тасуй, як карты, маладому”. (Ст. 12).
 “Па прыказцы: правер свайго слугу Мацея,
 Бо пільным гаспадарскім вокам конь сыпее”. (Ст. 15).
 “Па прымайцы – ад дышля да нарога”. (Ст. 20).
 “...спім, як той, прадаўшы пшаніцу”. (Ст. 25).
 “Ах, гэта нітка да клубочка не прыйшлася!” (Ст. 32).
 “Спраў – на дзве кішэні”. (Ст. 38).
 “нібы з шабеты”. (Ст. 40).
 “завёў, як тэнар каваціні”. (Ст. 44).
 “як згападалы кот на масла”. (Ст. 48).
 “дзед-мухабой”. (Ст. 71).
 “Грыбоў – хоць гаць гаці”. (Ст. 75).
 і так бясконца.

Несумненна, што прыведзеных тут прыкладаў больш чым дастаткова для таго, каб прызнаць рацыю польскім чытачам, якія семяжонаўскі пераклад паэмы “Пан Тадэвуш” называюць пародыяй або варыяцыямі на тэму гэтага твора.

Не лішнім будзе сказаць пра ілюстрацыі, некалькі з якіх пярэчаць сказанаму ў паэме.

1. Напрыклад, на ст. 19 паказана першая сустрэча Тадэвуша з Зосяй. На ілюстрацыі ў дзяўчыны – доўгія распушчаныя валасы, тады як у паэме напісана, што яе галава была ў папільётках.

2. Тэлімэна сядзела на вячэры за столом паміж Тадэвушам і дзядзькам, а на малюнку (ст. 31) гэтага не відаць.

3. Ксёндз сядзеў у карчме за столом, а не пасярод хаты, як гэта паказана на ілюстрацыі (ст. 119).

Усе іншыя малюнкі прыгожыя і ў асноўным не пярэчаць зместу паэмы.

Адзін, але яго нібы штурхнуў шайтанец,
Ён Тэлімэну хап за талію – і ў танец". (Ст. 267).

Арыгінал: "...два найлепшыя стралкі маўклівыя і гнейныя сядзелі адзін насупроч другога". (Кн.II, ст. 352–353).

Пераклад: "Гэты "пернічак гумовы" ізноў жуюць стральцы, але чамусь бяззуба". (Ст. 63).

Арыгінал: "Звычайна ходзяць у дрыліхах або ў паркаліках, Статак пасуць не ў лапіцах з лазы, а ў чаравічках" (Кн.VI, ст. 392–393).

Пераклад: "...шляхцянкі носяць крамныя абноскі і ходзяць у нечых там апорках". (Ст. 195).

Арыгінал: "Мацек ... адзін саскочыў з насыпаў Прагі Бараніць пана Пацея, які быў пакінуты

На полі бітвы, дзе атрымаў дваццаць тры раны". (Кн.VI, ст. 524–526).

Пераклад: "Мацек... Дваццаць тры раненні

У атаках, штыковых баях, контраступленні

ў Празе атрымаў, а ўсё-такі Пацея

Ён выручуў". (Ст. 200).

Арыгінал: "Бунчуком, трафеем з-пад Вены абмятае жорны". (Кн.VI, ст. 479).

Пераклад: "Трафейным жэзлам трушчыць перац, як мажджэрай". (Ст. 198).

Падобных прыкладаў у перакладзе вельмі многа.

8) Перакладчык, не знаючы абраадаў рымска-каталіцкага касцёла, ператварае пра- чытанае на свой лад: голас званочки ў час імши калі алтара называе звонам на звоніцы. Вернікі ў час малітвы ў касцёле становяцца ў адпаведны момант на калені, а ў перакладзе гаворыцца, што "Народ, укленчышы, паклон б'е за паклонам". (Ст. 328). Адбіванне паклонаў характэрнае для праваслаўнага абрааду.

Паміраючы Робак просіць паклікаць да сябе для споведі ксяндза, ён кажа:

"...мой браце, пашлі па ксяндза,

Каб ён найхутчэй прыбыў са святымі дарамі". (Кн. X, ст. 444–445).

Перакладзена гэта так:

"...Скажыце, хай захопіць просвірку і міру". (Ст. 301).

Па-першы, ксёндз ведае без падказкі, што яму трэба ўзяць з сабой, ідуучы да паміраючага, а па-другое, у католікаў няма паняцця аб просвірках.

9) Перакладчык пераважна дзеля рыфмы прыдумвае ці ўстаўляе не характэрныя для арыгінала іншамоўныя слова, якія пасля стараецца ў каментарыях вытлумачыць: "анфілады" – ст. 9, "паятыны" – ст. 201, "ажан" – ст. 350, "камлот" – ст. 343, "Гродзетур" – ст. 328, "варста" – ст. 249 і іншыя.

10) У перакладзе вельмі шмат неахайніх прыблізных, нацягнутых рыфмаў, накшталт такіх:

наездам – фэстам, ст. 175; грошай – вароты, ст. 175;

з залы – ляжалі, ст. 173; штырыў – дэзерціры, ст. 172;

на падлозе – каб прыйшлося, ст. 174; дзядзьку – па-казацку, ст. 175.

11) Вельмі непрыемнае ўражанне ствараюць уласныя перакладчыкавы эпітэты, прыказкі, прымаўкі і параўнанні, напрыклад:

"як з-пад падмурка,

Увайшла, нібы пад марш, Дамбровскага мазурка". (Ст. 9).

нашую гісторыю, прысвоіўши сабе яе лепшыя старонкі, расейская інтэлігэнцыя ня здолела зразумець і беларускага адраджэнскага руху сучаснае пары. Пачынаючы ад Ілавайскага, канчаючы паважнымі съветачамі навукі, пашыралася несянетніца аб аднаўлітасці "рускай гісторыі", аб трох галінах "рускага народу" з цэнтрам у Маскве і г. д. Гэтак трывала да самай расейскай рэвалюцыі.

Ані Мілюкоў, ані Керэнскі не адыйшлі ад стэрэотыповай палітыкі да нашага народу. Бальшавікі пад уплывам Усебеларускага Кангрэсу і Слуцкага паўстання пайшли на компроміс з беларускім Адраджэннем. Стварылі нікаторыя варункі дзеля будаўніцтва беларускай культуры ў рамках савецкай гаспадарсьцьвеннасці. Трываала гэта, аднак, вельмі кароткі час. Паварот у адношаныні да беларускага народу і яго культуры даканала сталінаўская мафія па інэрцыі. Чым болей адходзілі ад рэвалюцыйных залаўжэнняў, тым болей становіліся пад уплыв адвечнага маскоўскага імпэрыялізму, тым больш прымушаны былі разъбіваць усе заваёвы інародцаў. Паход расейскай чорнай сотні проці беларускага народу трэба думаць хутка ня спыніцца. Усё съведчыць аб tym, што "лепшыя людзі саюзу паводле ўказанню генія чалавецтва" нанясуць беларусам яшчэ не адзін удар. Кола маскоўскага вялікадзяржайніцтва разагналася.

"Правда" ад 11.V с. г. у перадавіцы аб шкодніцтве ў навуцы, зъмяшчаючы шмат хвальбы аб расейскіх навукоўцах у мінулым, Мендэлееву, Лобачэўскім і вынаходцу радію Папову (чамусьці "гнілой Запад" патэнту за ім ня признаў, а палічыў гэта за заслугу Марконі! А. Б.), мімаходам зазначыла аб зас্মечаныні беларуское мовы попеўнізмам і абяцала, што савецкая навука гэтай справай займееца. Можам сабе выабразіць, у якім кірунку пойдзе навуковая помач братняга народу! – Стары шчыры расейскі шовінізм ablудна зъмяніў толькі фразэолёгію. Аказваецца, што "квітнеючая Беларусь" дастала "шчасльівае жыцьцё" выключна дзякуючы братніяй дапамозе вялікага расейскага народу. Ужо не пралітарыяту, а проста вялікага расейскага народу! Усё, што беларускі народ здабыў у Б.С.С.Р – гэта заслуга "павадыра народу". А павадыр – гэта сымбаль велічы расейскага народу.

Ня праца беларускіх адраджэнцаў прычынілася да тых ці іншых здабыткаў у галіне беларускай культуры ў Саветах, а выключна мудрая палітыка крэмлёўскага апаша Іосіфа Вісарыёнавіча. Тоё, што беларуская моладзь вучыцца ў сваёй школе – таксама дзякуючы ўказанню друга і настаўніка (ён там на восьмым ці дванаццатым зъезьдзе ўказваў аб патрэбах нацыянальнай палітыкі). Культура беларуская – літаратура, мастацтва і г. д., – таксама пачатак свой бяруць ня ў сівой мініушчыне, як думаюць "нацдэмакія агенты фашызму", але ад нейкага там дакладу павадыра на пленуме Р.К.П.Б. Самаістнасць беларускай культуры – гэта вылазка нацыяналістаў, падасланых германскай гестапою ці іншымі разьведкамі. Ізноў-жа ўсё расейскае ў Беларусі ёсьць съятое і нятыкальнае. Няма ўжо барацьбы з вялікадзяржайным нацыяналізмам, вядзецца яна толькі мясцовым нацыяналізмам.

Гэтак кончылася легенда аб будаваньні беларускага дому на Усходзе. Адабраць ўсё адразу і адкрыта ад інародцаў Маскве ня зусім зручна, калі ўзяць пад увагу, што маладое пакаленінне Беларусі вырасла ў нацыянальнай школе, прывыкла да тэатру, газеты і кнігкі ў роднай мове, – яна адбірае ўсе здабычы подступам і агіднымі методамі. Інэрцыя расейскага захопніцтва спыніцца на пайдарозе ня можа; пасля перадышкі маскоўскі імпэрыялізм ня хоча сцярпець беларускай апрычонасці, ён

мусіць беларуса перарабіць на расейскі лад, падstryгчы пад скобку а la ізвозчык.

Маскоўская палітыка, ідучы на ўступкі пасъля спробы будаваньня незалежнасці Беларусі Усебеларускім Кангрэсам, актам 25.III.1918 г., і пасъля слуцкага пайстаньня, не прадбачыла дынамізму беларускай стыхіі – гэта з аднаго боку, а з другога – ў разгры рэвалюцыйнага змаганьня вялікарускі нацыяналізм быў значна аслаблены інтэрнацыянальнымі прынцыпамі марксyzmu. Крэмлі думалі, што з беларусамі ня будзе вялікага клопату, дазволіць ім папяяць часам беларускую песнью, на сцэне выступіць у нацыянальнай вopратцы – і на гэтym скончыцца. Але беларускае адраджэнне, прайшоўши свой галоўны этап раззвіцьця яшчэ да ўтварэння Б.С.С.Р і змусіўши Pacei да ўступак, на гэтym спыніцца не магло. Шматмільённы народ, разселены на караванным шляху Эўропы, пачаўши з нетраў сваіх выдабываць сілы, ня мог згадзіцца з ролем дадатковага кола ў гіганцкай расейскай машыне. Сам захацеў стацца гіантам, пачуў у сабе волю да магутнасці. Расейским ліквідаторам рэвалюцыі, стануўшым на шлях вялікадзяржаўніцтва, неабходна было павясьці з гэтym барацьбу. І павялі яе з чатырох канцоў. Першы адрэзак фронту – гэта ўпадабленне беларускай мовы да расейскай, заціраныне ўсіх яе асаблівасцяў у фонетыцы і морфолёгіі і падцягваныне ўсяго да вымогаў расейскай граматыкі. Другі адрэзак – гэта выключэнне значнай часці беларускіх зямель ад сферы ўплываў Менску, стварэнне заходній вобласці, на каторую-б беларусізацыя не магла пашырыцца, трэці – гэта русыфікацыя пры дапамозе беларускага слова і друку, уліваныне расейскага зместу ў беларускую форму, урэшце чацвертым – будзе ўзмацненне расейшчыны ў Б.С.С.Р – расейскіх школаў, друку і г. д.

Упадабленыне нашай мовы да расейскай вядзеца здаўна і на гэтym не канец, трэба чакаць новых рэформаў, на што паказуе артыкул у маскоўскай “Правде”, аб каторым ужо была гутарка. Адносна беларускіх абшараў, не ўвайшоўшых у склад Б.С.С.Р, дык усё паказвае на шчырыя намеры Москвы адгарадзіць іх ад рэшты Беларусі назаўсёды і дашчэнту зрусыфікаваць. У трауні сёлета менскае радыё падаючы аб гастролях дзяржаўнага жыдоўскага тэатру падчырнула, што гэты тэатр спаткаўся з вельмі прыхільнім прыйmom нават у такіх “аддаленых” ад Беларусі асяродках, як Смаленск! У канкрэтным выпадку менскі спікер, бязумоўна паводле ўказаньняў (тамака без “указаньняў” нішто не адбываецца), сугэруе слухачом, што беларускі Смаленск знаходзіцца амаль што ня ў цэнтры Pacei! Іншых прыкладаў у дадзеным прадмеце можна прывесці шмат.

Што да русыфікацыі пры дапамозе беларускага слова, можна съмела сказаць, што лёзунг – нацыянальная формай, сацыялістычна зьместам – у практицы ёсьць роўназначным прынцыпам: беларуская формаю – расейская зьместам.

Трэба помніць, што Б.С.С.Р “цалком ізоляваная ад праніканья ўсякіх флюідаў з Заходу, аддана на ласку Москвы, каторая корміць яе выключна прадуктамі сваей культуры. Пісьменнікі найлепшыя якія? – расейскія; музыка найбольш здаровая – бязсумліўна расейская; лепшага тэатру за расейскі таксама нямашака, ну і ўся сучасная навука ёсьць вытварам расейскага духу. Пушкін – гэта шэф культуры ў Беларусі. Нават павязалі яго неяк з беларушчынай, далігі! Падчас апошніх пушкінаўскіх урачыстасцяў савецкія беларускія паэты прымушаны былі тварыць вершы, на актуальныя тэмы. У адным з гэткіх вершаў, нажаль цяпер не прыпамінаю якога

У Міцкевіча: “У вуснах не хапае двух зубоў” – Кн.V, ст. 386.
Пераклад: “Бо дзясны, як шчарбатае карыта” – ст. 158.

У арыгінале: “Есці, есці! тройчы адазваліся згодным выкрыкам, адказ быў: Піць, піць!”

Пераклад: “Каманда: “Са-дзіц-ца жэрці!”

Раве: “Са-дзіц-ца піцы!” – ст. 252.
“неяк расшалопаў” – ст. 366.

“Няўжо падучка за трасцу лепшая?” – ст. 366.
і т.д., і г.д.

6) Упадаючы ў іншую крайнасць, перакладчык злоўжывае памяншальна-ласкавымі словамі, недарэчна насуперак арыгіналу “сюсюкае”:

“галоўка “казярога” – Гарэшкай герб” – ст. 17.
“грошыкі” – ст. 21, “відэльчыкі” – ст. 61.

“па нярвовы цік сівой бародкі” – ст. 66.
“Паўночны туманок наш” – ст. 99.

“пейзажык невясёлы” – ст. 99.
“стали ўверх ножкамі ляжалі” – ст. 173.

“яго трохсеннічак на ўзгорачку вясёлым” – ст. 197.
“вочка вежавай байніцы” – ст. 177.

“Пеў песеньку” (ранішняя малітва) – ст. 202.
“Паліваў агенчыкам з фузеек” – ст. 215.

“а кожны ваш жаўнерык галодненькі” – ст. 266.
“за чортаву тут начку” – ст. 266.

“па чаракцы, па кусу” – ст. 266.
“І грамабой – анёлак буры” – ст. 287.

“Тэлімэнка” – ст. 294, “Зоська” – ст. 295.
“гярбок Ляліўы” – ст. 341.

“як галубок на крупкі” – ст. 348.
“беражочкі”, “драбочкі”, “палоскі” – ст. 347.

“шабелькі”, “кончык”, “сценкі” – ст. 350.
“перчык”, “зярніткі” – ст. 352, ды іншыя...

7) Як ужо адзначалася, многае перакладзена недакладна і... неахайна, а нават зусім наадварот. Вось прыклады:

Арыгінал: “Памалу пальцамі пазваніў у табакерку:

Табакерка з золата, з брыльянтаў аправа”. (Кн.I, ст. 757–758).

Пераклад: “Па табакерцы стукнуй указальным пальцам,
Што залацілася, як змазаная шмальцам”. (Ст. 35).

Арыгінал: “На трэцім возе Прусак у кантане пацёртым,
А пан Зан з Міцкевічам ехалі на чацвёртым” (Кн. X, ст. 203–204).

Пераклад: “На трэцім быў Прусак. Ён кляў: “Ax, каб вас язвіў
Заморскі яшчур”, – гэта, быццам на авечак;

А на чацвёртым – Зан інейкі чалавечак –
Міцкевіч з выгляду”. (Ст. 263).

Арыгінал: “Тут зноў запрашаў Тэлімэну танцеваць”. (Кн.IX, ст. 288).
Пераклад: “Тады, п’яны, ён пару па зрабіў нягегла

для пасведчання высокай эрудыць і перакладчыка. Апроч гэтых знаходзяцца і іншыя імёны, напрыклад на ст. 249 Янка ці Мікола і г.д.

Сустрэўшы ў тэксле прозвішча француза Біньёна, перакладчык удакладняе, што зваўся ён Луі (ст. 190) і што імя Тызенгаўза – Антоні (ст. 200). Гэта апошнє імя, як відаць, спатрэбілася, каб зрыфмаваць яго са словам “на троне”.

Шляхціцы Вільбекі (у арыгінале Вільбікі), паводле перакладчыка, павінны паходзіць “з Падляшы”, бо гэта назва добра гучыць побач з прозвішчам Бірбашы (ст. 263). А вось чаму ён шляхціца з Тэльшаў Дзіндалета называе Зякратым (ст. 192), здагадацца цяжка.

3) На ст. 62 сустракаюцца назвы гарадоў, не адзначаныя ў арыгінале – Нант, Вена. Выдуманыя назвы мясцовасці Адына (ст. 196), Саракова (ст. 122) і Бэлі (ст. 234), як відаць, былі неабходнымі для рыфмаў з “Дабжына”, “Зубкова” і “капэлі”.

Названы ў арыгінале пан Карп, паводле перакладчыка, паходзіў з Упіцы (ст. 368), бо гэта назва супадная са словам “накліца”. Апроч гэтых прыдуманыя назвы знайшли месца на ст. 176 – Разніцы, на ст. 189 – Бошні ды іншыя.

4) Адзін з галоўных персанажаў паэмы пан Рэнт, г. зн. юрист-натарыус, у перакладзе стаў рэгентам, а маладога шляхцюка з Дабжына, якога аднасяльчане дзеля кепікаў празвалі Сакам (прыдуркаватым), перакладчык перахрысціў у Соску.

5) Паэма “Пан Тадэвуш” напісана прыгожай класічнай польскай мовай у меру сур’ёзной, у меру лірyczнай, у меру архаічнай, далікатна пераплеченай лёгкай іроніяй, сціплым жартам, трапней прымайкай ці адточанай рэплікай, і нідзе ў ёй няма вульгарнасці, нясціпасці або грубай лаянкі. А перакладчык, нібы стараючыся ахаяць ці то мову паэмы, ці наогул польскую мову, а tym самым і сваю, ледзь не кожную старонку “упрыгожыў” вульгарызмамі і лаянкамі. Вось іх няпоўны пералік:

“хоць зарэжце” – ст. 12–13.

“Ты – гам, дык я ж не дам!” – ст. 16.

“Пакуль пад носам шчэцце не сплялося” – ст. 18.

“Залучым, як паршывую авечку” – ст. 21.

“выпаўзень гадзючы” – ст. 57.

“пана пераплюну” – ст. 74.

“Мо сакатушка ўсё раскудахтала” (у значэнні, што мо дзяўчына расказала) – ст. 83.

“праз чмых гамазаў Скалуба” – ст. 115.

“чхаюць, быццам кот ад перцу” – ст. 115.

“схізма на Літве, як сып на скуры” – ст. 115.

“каб ён апух! – павыжлукці Саплюца” – ст. 176.

“Ледзь сонца выскаліца, так туды і дуну” – ст. 177.

“Ксёндз з падскоку ёмка ўкінүў зад у каламажку” – ст. 191.

“Стуль француз, адгэтуль рускі гыр-гырр – і ў бой!” – ст. 215.

“Вам страшна з tym пантоплем-сопляй схапіцца?” – ст. 221.

“аж бурбаліць старое мяла!” – ст. 220.

“ведзьмы”, “крыўляка”, “брэжны бык” – ст. 220.

“Суддзю шапнулі, што кагось прыгнала нячыстая” – ст. 237.

“Вам, збродлівым катам, хоць з дзесяццю марцовых юр” – ст. 243.

“віват равуць” – ст. 350.

“Жмінда ў карты прахвошча і не лыс” – ст. 358.

аўторамэнту, гаварылася, што едучы ў ссылку праз Беларусь Пушкін меў нейкі контакт з беларускім дзяўчатамі, здаецца, даволі фрываольнага характару, і гэта мела вялізарны ўплыў на ягоную любоў да нашага краю!

На гэтym, аднак, не канец. Пашыраеца сетка школаў расейскіх, засяг расейскай прэсы, тэатру. Узмацняеца пазыцыя расейскай (зрусыфікаванай) інтэлігенцыі. Зрусыфікаваныя беларусы запічаны да расейскага народу і квэстыянаваць іх нацыянальнай прыналежнасці немагчыма. Гэта фашизм. Усім ведама, што шмат зрусыфікаванай беларускай інтэлігенцыі, тымчасам, адраджэнскага руху не зразумела, была лішне адарваная ад народных гушчай і атручана ядам расейскай цывілізацыі. Яд бязмежнай разухабістай маскоўшчыны як lues закараніўся ў крыви гэтых тоже-беларусов, зрабіўшы іх варожымі да справы адраджэнне свайго народу. Тамы Талстога і Дастанеўскага таўшчынёй сваіх пераплётай, з паліцаў бібліятэк, як зъмяянімі вачымі ўраклі гэтых людзей. Натуральная рэч, што доступ да беларускай літаратуры і знаёмства з беларускай гісторыяй зрабілі-бімагчымым для гэтых умроеных маскоўцаў паварот да свайго народу. Нажаль, об'ектыўныя варункі ў БССР гэтаму працэсу ня спрыяюць. Замест царскага Ілавайскага, праф. Шастакоў тэрорызуе беларускую думку. Паводле савецкай навукі беларусы зъяўляюцца нейкім надзвычайнім дадаткам, тады, як запрайды гістарычным народам былі, ёсьць і будуць толькі расейцы. Літоўскі пэрыяд беларускай гісторыі савецкая навука пераварачае дагары нагамі, тушуючы ягоны блеск. Савецкая навука маўчыць аб буйным росквіце і домінуючым становішчы беларускай культуры ў Вялікім Княстве Літоўскім, аб эпохатворчых памятніках беларускага права – ў тую пару, калі ў Расеі юрыдычныя ўзаемадносіны паміж царом і тагачаснаю элітай-баярствам былі ўнармаваны формулай: “Худой пёс Васька ноги твои Государевы лижет!”

Цікава, што чым далей Саветы ўглыбліяюцца ў стадью тэрмідору, тым болей расейшчына паказвае беларусам свае ашчыраныя зубы. Разгром у БССР акадэміі навук, літаратуры і беларускіх элемэнтаў у партыі завяршае апошні этап расейска-беларускіх узаемадносін. Балянс ня цікавы для беларусаў, і думаю, што ня вельмі карысны для стараны расейскай. Найгоршым у камплексе гэтых адносін ёсьць немагчымасць дыскусыі. Савецкая Расея на подступах да тэрмідору псыхічна да якой-колечы коляборацыі з беларусамі не падрыхтавана. Тыя, што прыйдуць пасля тэрмідору, – яшчэ менш. Сучасная расейская эміграцыя, которая ніякай ролі, на наш пагляд, у Расеі не адыграе, сваім адношаньнем да Беларусі істотна ад бальшавікоў не адрозніваецца. За малымі выняткамі. Выняткамі гэтym быў нябошчык Савінкаў і із сучасных дзеячоў Віктар Чарноў. Болей нікога няма. Нават еўразійцы, которая нешта зразумелі, – зразумелі, што галоўная місія Расеі ў Азіі, – да зразуменяня неабходнасці супрацоўніцтва з беларусамі на прынцыпе прызнання беларускай культурнай самаістнасці і палітычнай незалежнасці не дараслы.

Думаю, што пасля тэрмідору Расея перажыве вельмі цяжкую фазу свайго гістарычнага развіцця. Сустрэча расейскага імперыялізму з імкненнямі нацыянальных рэспублік і труднасці на Далёкім Усходзе могуць паказацца для Масквы болей як прыкрымі. З расейскага боку могуць узынікнуць спробы ў кірунку расейска-беларускага збліжэння. Ці для беларусаў будзе гэта тады актуальным, трудна згадаць. Глянуўшы

на карту – адно толькі кідаецца ў вочы, што Расея можа быць магутнай дзяржавай з цэнтрам цяжасці ў Азіі, пры забясьпячэнныі спакойных адносінай на Захадзе, альбо можа ператварыцца ў вялікае княства Маскоўскае! Беларускі-ж народ пойдзе наперад, натуральным шляхам адраджаючайся нацыі, наперад да перамогі.

А. Бужанскі.

Часопіс «Калосьсе», 1938 г. № 3(16) с. 178-183

НЕДАХОПЫ “АЙЦОЎ”

(аб направе нацыянальнай мэнтальнасці)

Цусіма, грымоты першай расейскай рэвалюцыі, сталіпінская рэакцыя і зацішша, перагружанае электрычнасцю, перад насыпываючай пераможнай рэвалюцыйнай хвайяй 1917 году – гэта агульнарасейскі фон, на якім разъвівалася “нашаніўская пара”, гэта фон беларускага Risorgimento.

Народ пазбаўлены традыцыі, адданы на ласку расейскага прыстава і земскага начальніка, суседства ўсемагутнага польскага памешчыка, безнадзейная пустата і цемната навокала, “казённая вінная лавка” і час ад часу праваслаўныя “крестныя ходы” і каталіцкія працэсі – гэта фон беларускі.

Паўстае масавы нацыянальны рух, паўстае прэса, літаратура, выгартуючца з архіваў гістарычныя забыткі, з абломкаў прысвоеных чужынцамі рэстаўруеца гісторыя.

Беларускі народны рух захапляе, галоўным чынам, сялянскія і работніцкія гушчы, пазбаўленыя сваёй традыцыі, але не прасякнутыя чужой, што датычыла і датычыць інтэлігенцыі зруспіфіканай, альбо спольшчанай, узгадаванай на польска-расейскай грызуні.

Польска-расейская калатня на Беларусі заразіла кроў зренэгаванай беларускай інтэлігенцыі, польскія паўстаньні і муряўёўскія падаўленыі засугравалі яе і перашкодзілі ёй далучыцца да беларускага адраджэнскага руху.

Памінаючы дынаміку адраджэння і дасягненыі, зробленыя піонерамі-нашаніцамі, выступае адна рыса тэй монумэнтальнай эпохі, на каторую дагэтуль зварочана вельмі мала ўвагі.

Беларускае адраджэнне ўвайшло на форум жыцця неяк бокам. Увайшло яно неяк надта скромна і, калі гэтак можна выразіцца, чорным ходам.

Кожнае новае зьявішча, ці гэта ў галіне палітыкі, мастацтва ці літаратуры, павінна выклікаць адпаведны рэzonанс, тымболей малады нацыянальны рух; беларускі рух у нашаніўскую пару рэzonансу ня выклікаў.

Піонеры Адраджэння, зрабіўшы аграмадную работу, навоні справу не запрэзентавалі і не патрапілі надаць ёй эўропейскага разголосу. Треба сцьвердзіць, што толькі дзяякуючы сялянска-работніцкай Грамадзе, калі слова “гурток” зьявілася на шпалтах “Times’у”, “Le Matin’у” і “New-York Herald’у”, съвет даведаўся аб беларусах.

Лейтмотывам нашаніўскую эпохі была просьбá: – дазвольце, паночки, сярмяжнаму беларусу ў сваей уласнай хаце ў куточку пераначаваць!

У рэзультате “скромнасці” і нейкай палахлівай мэнтальнасці піонераў, адраджэнне 12 міліённага народа прайшло незауважаным, тады, як прыкладам, вызвольны

Кн. I –	арыгінал – 985	радкоў,	пераклад – 1382,	лішніх – 397.
Кн. II	“ 851	“	1191	“ 340.
Кн. III	“ 789	“	997	“ 280.
Кн. IV	“ 1002	“	1482	“ 480.
Кн. V	“ 905	“	1199	“ 294.
Кн. VI	“ 616	“	905	“ 289.
Кн. VII	“ 553	“	804	“ 251.
Кн. VIII	“ 805	“	1147	“ 342.
Кн. IX	“ 762	“	1055	“ 293.
Кн. X	“ 902	“	1244	“ 342.
Кн. XI	“ 681	“	884	“ 203.
Кн. XII	“ 863	“	1170	“ 307.
Эпілог:	“ 133	“	155	“ 22.
Усяго:	9846	“	13614	“ 3768.

ся. А ў Семяжонавым перакладзе, як ужо тут адзначана, апроч многасоўя крыеца безліч і іншых хібнасцяў.

А пра перакладчыцкую адсябяціну можна судзіць на падставе наступнага супастаўлення:

Разглядаючы пераклад больш дакладна, можна бачыць наступнае:

1) Перакладчык зусім не клапоціцца аб дакладнай перадачы зместу арыгінала. Ствараеца ўражанне, што ён, не знаючы польскай мовы, толькі з большага схоплівае сэнс намечанага ўрыйка і фантазіруе на яго тэму па-свойму. Міцкевічаву думку, выказаную двума-чатырма радкамі, ён не заўсёды можа ўмясціць у дзесяць, ад чаго яна траціць яснасць, адточанасць і закончанасць. У мностве выпадкаў зусім прости і ясны сказ перакладчык перадае далёкім ад зместу словамі, парадзіруе, напрыклад двухрадкоў:

“У пяску ля брамкі ўбачыў след, адбітак ножкі, –
Відаць была без чаравічак і панчошкі”. (Кн.I, 97–98),
у перакладзе атрымала такі выгляд:

“Куды ж вядуць адбіткі капытоў на сцежцы,
Але не козачкі ў паспешлівай прабежцы?” – (Ст.10).

Альбо:

“Выпадкова падняў вочы і ўбачыў, што
паблізу на паркане стаіць дзяўчына”. (Кн.I, 109–110),
перакладзена:

“Ён на паркан спакойна глянуў. Нечакана

Туды аднекуль пырхнула і села панна”. – (Ст.10).

2) У сваім “лішнеслоўі” перакладчык не змог абысціся без дабаўленняў, якія не маюць адпаведнікаў у арыгінале. Ён уводзіць прозвішчы і імёны ім самім прыдуманыя, да прозвішчаў арыгінала дастаўляе імёны, да імёнаў – прозвішчы і мянушкі, стварае свае назвы мясцовасцяў.

Такім чынам на ст. 41 з’яўляеца прыдуманае прозвішча Губіч для рыфмы слова “згубіш”. На ст. 200 вынікнула прозвішча Рымша, неабходнае для рыфмы слова “іншым”, а на ст. 254 невядома навошта з’яўляўся новы персанаж Гунька. На той жа старонцы фігуруе, прыведзены з IV ст. да н.э. консул Маркус Манлій, не інакш, як

Пятро Бітэль

ПАЭМА АДАМА МІЦКЕВІЧА “ПАН ТАДЭВУШ” у перакладзе Язэпа СЕМЯЖОНА

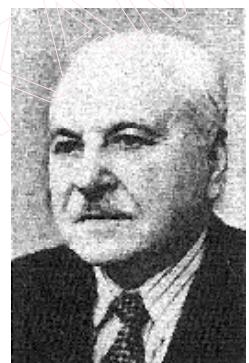
Гэты салідны том я ўзяў у рукі з вялікай цікавасцю і надзеяй пазнаёміцца, як гаворыць па-беларуску Міцкевіч, выдатны класік польскай літаратуры. Аднак, пачаўшы чытаць, адчуў здзіўленне, пасля расчараўванне, нейкі жаль, нібы па чымсьці ўтрачаным, і на канец пачаў абурацца.

Вынесшы з польской школы культ вялікага песняра, прызыначены цаніць кожнае слова і кожную яго думку, я ніяк не мог змірыцца з перакладам, у якім на кожнай старонцы ўсё бязлітасна перакручвалася, дапаўнялася і парадзіравалася. Мяне здзіўляла, што такое “перастварэнне” выпусцілі ў свет вялізным тыражом (12000) у прыгожым афармленні, і я запэуніваў сябе, што неўзабаве нашы крытыкі дадуць гэтаму твору адпаведную ацэнку.

Цяпер мне ясна, што не знаючы арыгінала і не ведаючы польской мовы, нашы чытачы паверылі перакладчыку і пераклад прынялі. А ў той час мае польская сябры, якія да вайны жылі на Беларусі і знаюць беларускую мову, пачалі даймаць мяне абуральнымі пісьмамі, адмоўна ацэньваючы пераклад і патрабуючы, каб я выступіў у нашай прэсе з крытычным артыкулам.

Ад часу выхаду ў свет гэтай кнігі мінула ўжо некалькі гадоў, аднак ніводзін з нашых крытыкаў дагэтуль яе сутнасцю не заняўся. І вось думаеца, што калі б, напрыклад, пераклад на беларускую мову паэмы “Евгений Онегін” перарос аб’ем арыгінала амаль на 40 %, то напэуна не толькі крытыкі, але і першы з берага чытач настаражыўся б і пацікавіўся б, адкуль што ўзяло-

Пятро Бітэль (1912–1991) – беларускі паэт і перакладчык. Нарадзіўся ў мястэчку Радунь на Гродзеншчыне. Скончыў настаўніцкую семінарыю і Вышэйшыя настаўніцкія курсы ў Вільні (1939). Працаў настаўнікам. Быў рэпрэсаваны. Аўтар кніг «Замкі і людзі», «Пазмы», «Дзве вайны». Пераклаў на беларускую мову ўсе творы Адама Міцкевіча. Памёр у Маладэчне. Пахаваны ў мястэчку Вішнева на Валожыншчыне.

рух македонцаў, народу малога, знайшоў водклік у цэлым съвеце.

Найгоршым было тое, што нашаніўцы не навучылі беларуса распірацца лакцямі, на нацыянальную рагманасць – найбольш ад’емны бок беларускага характару – не зьвярнулі ніякай увагі.

Вось жа нам ідзе аб направу народнае псыхікі, а што гэтая направа магчыма, маем шмат прыкладаў у гісторыі. Ня маем сымеласці рабіць закіды першым адраджэнцам, – памяць іх кожны беларус заўсёды ўшануе ўставаньнем. Але тое, што нашаніўская пара нічога не дала ў сэнсе направы псыхікі і што ў сіле астаецца сказ з расейскага падручніка географіі: – “беларус па сваей прыродзе вельмі спакойны і надта добры землякоп” – гэта фатальна адбілася на далейшым разьвіцці падзеяў і да сяньня цяжэ над крывіцкім народам. Беларускае Risorgimento заскромна з апушчанай галавой увайшло ў гісторыю!

Гэта пролёт.

* * *

1935 год. Польская палітыкі беларускую справу зънялі цалком з афішы.

У палітычных нэгоцыяцыях беларусы ў раҳунак не бяруцца.

Пэўнія сваёй бяскарнасці з цёмных куткоў вылазяць розныя Шантыры, плюючыся сыліною ненавісці.

Скуль-жа-ж розныя Шантыры чэрпаюць эрудыцыю ў беларускіх справах, – з акружэння, з беларускага асяродзьдзя? – Не, яго яны не вывучаюць, а проста ня зносяць *à priori*. Эрудыцыю яны бяруць з літаратуры, которая для іх дыспозыцыі адумыслова створана. У польской мове ёсьць дзьве кнігі, якія зъяўляюцца для найшырэйших слаёў грамадзянства вехамі ў лабірынце беларускіх спраў.

Маем на думцы повесць Загорскай “Trucizny” (Anna Zahorska-Savitri) і кнігу Лявона Васілеўскага “Litwa i Białoruś”. Факт вельмі характэрны, што гэныя “Trucizny”, выйшаўшыя з друку ўжо даўно, чамусці ня выклікалі абурэння беларусаў. Мала таго, з гэтым “творам” беларуская прэса не пазнаёміла шырака народныя масы. Былі маленькія рэцэнзіі і на гэтым канец. А гэны “твор” з вельмі ўдалым назовам “Trucizny” (Атруты), прайшоўшы ў бібліотэці і ў чытаючы польскі агул, расьсейваў атруты шовінізму і ненавісці да ўсяго беларускага, прадстаўляў беларускі народ у агідным асьвятленыі і быў пляўком у твар беларускага народу ў нашым краі.

У адношаньні да беларусаў – гэта кніга ёсьць такім-жэ пагромным эвангельлем, як у одношаньні да жыдоў “Пратаколы сіонскіх мудрацоў”. І маўчаныне беларусаў у гэтай спрабе ці ня ёсьць вынікам “скромнага” съветапагляду пачынальнікаў Адраджэння?

Дзеля таго, што творам пані Загорскай у беларускім друку мала хто займаўся, пазволім сабе зацітаваць пэўнія месцы: (гаворыцца аб беларускім спектаклю ў пагранічным мястэчку па наш бок мяжы) –

„На афішы значылася, што будзе адыграна п’еса „Разарённае (?) Гняздо”. Увайшли ў вялікую салю прыбраную бяз густу і стылю. Сядзелі тамака мужыкі ў сярмягах, паўнітэлігенты. Аніводнае постасці, ад якой бы веяла поўнай культурай з выражэння твару і з вонкавага выгляду. Пры ўходзе стаяла група. Вуграваты тып з белай чупрынай нападаў на “кепства польскіх уладаў”, якія не дазвалялі адчыніць беларускую школу, бо прадстаўлены вучыцель гаварыў толькі парамескі. Паўсталі пытаныне, у чым будзе беларускасць гэтай школы? – Ня маем

інтэлігэнцыі – уздыхалі". Таму гэтая цёмная маса без гістарычнае волі чапляеца хоць-бы і да мяне – падумаў Васілевіч з нясмакам і пачуў адразу жаль. Так, яны ўбогія духам. Таму трэба да іх ісьці. Паднялася занавеса. Па ўдэкараванай сцэне рушаліся акторы без таленту. Усё перанятае з расейскага реалістычнага тэатру, да таго-ж з провінцыі, з нейкага Арла ці з Харкава, – фармуляваў Васілевіч. Гралі на расейскі лад, а гаварылі пабеларуску. Выглядала гэта на нейкую карыкатуру, як гуморыстычная ўкраінская пародыя аб стварэнні Эвы з сабачага хваста, або „Тарас на Парнасе”.

На сцэне разыгрывалася драма. Сярод беларускай шэрасці шалеў падпальшчык (скопіянаны з Андрэева). З патосам кідаў слова ненавісьці на паноў. Клясовасць, як белыя ніткі, вылазіла з усіх швоў гэтага насыпех фабрыкаванага нацыяналізму...

Адсувалі крэслы, пачыналіся скокі. Гармонія заенчала нацыянальную лялоніху. Панна ў чырвонай блузцы з каровім какецтвам апёрлася на дзяцюка ў чорнай сарочцы. Румянная беларуска прыпомніла Васілевічу панну Антаніну. Хварабліва засумаваў ён за ёй, ці за кокаін?

Якой “субтэльнасцю” выражэнняյ і “блескамі” інтэлекту вее ад гэтага адрыўку аўтаркі-эстэткі! Прывядзём яшчэ адзін адрыўак з гэтага эпохатворчага раману:

“Хочаце ўвайсьці да нас? запрашаў сваімі сьвятлістымі вачамі Осьвяцкі (якое сымболічнае прозвішча! А.Б.). Яны стаялі перад домам у польскім стылю. – Гэта знача куды? У сялібу польскай Мацежы школънай. Увайшлі ў прытульную салю прыбраную партрэтам “wieszczów”. На паліцах стаялі “porządnie” апраўлененяя кніжкі, азначаныя нумаркамі. Паненка ў гарцерскай вопратцы ветліва і стройна спаўняла функцыі бібліотэкаркі. – Бачыце гэтага госьця – паказаў Осьвяцкі на інтэлігента з рыжаватай бародкай, – гэта расеец. Няма тут ніякай іншай саліднай бібліотэкі. Ад часу, як трymаем кнігі, інформуючы аб навейшых выніках культуры ў Еўропе, ён прыйшоў да нас. Шукае культуры наагул, пакуль што старонюхыся ад польскай. Прыйдзе час і на гэта...

Прыйшлі ў чытальню, дзе шмат людзей сядзела пры газетах і ілюстрацыях. Осьвяцкі адчыніў наступныя дэзверы.– Уваходзьце хутчэй. Лучылі ў цёмнасць. Дэзверы зачыніліся за імі. Крыху пазынеў Васілевіч асвоіўся з акружэннем і сконцэнтраваў увагу на экране, на каторым значыўся нейкі чыкагскі небаскраб. Лектар праста і пэдагогічна гаварыў на тэму: “Амэрыка край багацтва”. У паветры чуць было карбітам. – І тут таксама, …загучыць магутныя прамысловыя заводы. Запульсуюць паровыя молаты. Жыцьцё возьме шалёны радасны разгон, – кончыў лектар. Ізноў асьвятлілі салю. Было тут многа дзяцей школьніх, чыстых і вымытых, якія спакойна і дысцыплінавана пачалі апушчаць салю, уступаючы ў праходзее старшым. – Скуль узяліся гэтыя дзеци? – дзівіўся Васілевіч, цалком вымытый. Гэткіх на “Kresach” дагэтуль ня было! – Беларускія дзеци – усъмяхнуўся Осьвяцкі, такія сабе дзеци з mestachkovага няхлюдства нават і праваслаўныя. Чаго-ж вы хочаце, нядарма існует нашая “повшэхная” школа. Шэсць год б’ём галавой у мур, але й у муры дзіру можна зрабіць. Я цяпер пакажу вам ілюстрацыю да лекцыі. Завёў яго на чиста ўтрыманы сквэрык. Пасярэдзіне на горцы стаяла альтанка.

якая прытуліла і абагрэла слыннага Максіма Багдановіча. Разам з Каханоўскім мы праходзілі сцежкамі жыцця Янкі Купалы, Адама Гурыновіча, Фелікса Тапчэўскага, Яўстаха Тышкевіча, Адама Кіркора, Міхася Чарота, легендарных нашаніццаў: Старога Уласа, Лявона Лобіка, Язэпа Шпата, Юзю Шчупака ды іншых. Яго багатая фантазія, пранікнёны розум вёў нас дарогамі бацькаўшчыны, стараючыся не прапусціць нічога істотнага, адметнага і непаўторнага. Ён меў унікальныя здольнасці прасочвацца праз прызму часу і даваць магчымасць зазірнуць і пад саламянія стрэхі нашых далёкіх продкаў, і ў раскошныя палацы былога нашай славы.

Плённая музейная дзейнасць Генадзя Каханоўскага працягвалася даволі значны адрэзак часу – з 1964 па 1982 год. За гэты перыяд ён прайшоў шлях ад навуковага супрацоўніка да дырэктара музея. Здолеў абараніць кандыдацкую дысертацыю па тэме “Станавленне археалогіі і гістарычнага краязнаўства Беларусі ў эпоху феадалізму”. Здавалася, што ўсё ў ягоным жыцці складвалася бясхмарна, але гэта было толькі вонкава. Толькі сям’я ды напэўна нешматлікія сябры ведалі, якіх высілкаў яму гэта каштавала. У 1982 годзе ён быў запрошаны ў Мінск у Інстытут мастацтвазнаўства, этнографіі і фальклору Акадэміі навук БССР на пасаду старшага навуковага супрацоўніка. Доўга вагаўся, але ўсё-такі тую працу прыняў. Ізноў праца, шматлікія паездкі па архівах, бібліятэках, знаёмства з цікавымі людзьмі... У 1991 годзе становіцца загадчыкам аддзела ў Нацыянальным навукова-асветным Цэнтры імя Францішка Скарыны. А крыху больш, чым праз год або, дакладна, 23 верасня 1992 года абараніў доктарскую дысертацыю. Амаль адначасова закончыў працу над новай кнігай пад называй “Гісторыя беларускага краязнаўства і музеязнаўства. Дарасіскі перыяд”. Гэтыя радасныя падзеі супалі з не менш урачыстай, якую чакаў ўсё сваё свядомае жыццё. Яго Беларусь атрымала незалежнасць. Здавалася толькі жыві і працуй. Толькі не атрымалася. Бязлітасная і страшная хварoba веку ужо пачынала сваё новае жудаснае жніво...

Па асенняй – зямлі ішоў сейбіт. І ўмелая, зладжана кідаў жытнія зярніты ў толькі што ўзаранае поле. Ішоў упэйнена, годна, бо ведаў, што гэта зямля дадзеная яму Богам. І хацелася сейбіту ўбачыць плён свае працы. І падала зерне ў раплю...

Памёр Генадзь Аляксандравіч Каханоўскі 15 студзеня 1994 года і пахаваны на мясцовых могілках вёскі Насілава. На помніку, зробленым па праекце скульптара Алеся Шатэрніка, высечаныя слова: “А ўсё ж такі мы жывём”.

бабуль і заканчваючы першакласнікамі з далёкіх і закінутых школ нашага краю. Адны лічылі яго дзіваком, які так шмат марнуе часу на нікому непатрэбныя справы, другія – не пераставалі здзіўляцца яго працавітасці і ўпартасці. І мала хто разумеў, што ў асобе гэтага сціплага чалавека ён бачыць будучыню сваёй зямлі, сваёй Беларусі. Што па зямлі крочыць не зусім звычайны чалавек, а пасланец Надзеі, які павінен вярнуць у бездухуўныя і бяздумныя душы веру. Веру ў храм беларускага Хараства, Адвечнасці і Дабрыні. Але як мала было тых, хто гэта ведаў і разумеў!

Пачынаючы з 1962 года, калі ў Маладзечанскай газете “Сцяг Каstryчніка” з’явілася першая яго публікацыя пра вайну 1812 года, Каханоўскі пачаў актыўна выступаць на старонках перыядычнага друку. Пісаў пра тое, што балела, што лічыў галоўным, стараўся не разменьвацца на дробязі. Таму і зробленая ім важкае і змястоўнае. Хоць іншы раз, што праўда, прыходзілі ў яго душу сумненні, якія выліваліся затым на паперу ў тыхіх вось арганічна шчырых і шчымлівых словамах: “Нібы і ёсьць здабытак, але якая цана яму? Сам Бог ведае. Шмат што даставалася крывёй і потам. І ўвесь час ішлі перашкоды. Іншыя ідэёлагі пагражалі, што даб’юцца, каб мянене нідзе не друкавалі. Былі і зайдроснікі, але гэта дробязі ў парыўнанні з тым, хто хадзіў за мной ззаду і дыхаў у патыліцу”. І ў тыхіх вось умовах, калі нават за права пісаць трэба было змагацца, здзейснена Генадзем Аляксандравічам уражвае. Якія ж веды трэба было мець, якую незвычайную сілу волі, каб напісаць такія грунтоўныя, такія этапныя (не пабаюся гэтага слова) кнігі ў гісторыі беларускай культуры! Адзін пералік зойме не адну старонку друку. Таму абліжаюся толькі эскізным, контурным абазначэннем іхнай прысутнасці.

Першая кніга, якая выйшла з пад яго пяра і пабачыла свет, была пра Маладзечна. І гэта натуральна. Бо пра што іншае можа напісаць чалавек, які любіць свой родны горад, які ганарыцца яго гісторыяй, яго славай, яго мінульім і будучым? Ды называлася яна вельмі проста і адначасова ёмка “Маладзечна”. Адбылася гэтая знамінальная падзея ў жыцці маладога даследчыка пры самым канцы далёкага ўжо 1971 года. Адразу ж з’явіліся і рэцэнзіі. Былі яны мудрыя і тактоўныя. Гэта натхняла. І ўжо ў 1974 годзе ў выдавецтве “Беларусь” пабачыла свет наступная кніга, якая была прысвячана гораду-суседу, гораду-спадарожніку Маладзечна, славутай Вілейцы. Затым, як з чарадзейнага куфэрка, пасыпаліся: “На запаветнай зямлі” (1974), “У родным краі” (1985), “Адчыніся, таямніца часу” (1984), “Прадвесне навукі” (1990), “А сэрца ўсё ўмкне да бацькоўскага краю” (1991), “Археалогія і гістарычнае краязнаўства Беларусі у XVI-XIX стст.” (1984), “Повязь часоў” (1985). А былі яшчэ калектыўныя працы, дзе ім напісаны амаль 90 % матэрыялу. І таксама ўдумліва, разважна, перспектывна. Да тыхіх прац трэба аднесці “Мінскій областной краеведческий музей” (1981), “Беларуская фалькларыстыка: Эпоха феадалізму” (1981), “Руплівец нашай старасвetchыны: Яўстах Тышкевіч” (1991). Апошняя напісана ў саўтарстве з сынам, кандыдатам гістарычных навук Алесем Каханоўскім. І як на ўсё часу хапала? Пры сваёй занятасці, слабым здароўем, шматлікіх вандроўках і суцэльніх перашкодах. Вось у каго трэба вучыцца, як працаўца, як ашчаджаць кожную хвіліну і як не марнаваць час на пустыя размовы і забавы. І ў кожнай з тых кніг заўсёды можна знайсці нешта новае, цікавае, важкае. Што падштурхоўвае, натхняе, дae надзею на заўтрашні дзень. Менавіта з ягоных кніг мы ўпершынню даведваліся пра Маладзечанскую настаўніцкую семінарыю, яе знакамітых выпускнікоў. Дзякуючы ім мы ведаем пра маленъкую Ракуцёўшыну,

Васілевіч прыпомніў сабе, што тут у сьвята часам грава аркестра. – Перад вайною тут нічога ня было – гаварыў Осьвяцкі, цяпер глядзеце: тутака новая чыгуначная станцыя, тут школа, там – направа – тартак, побач завод імпрапагнаваных шпалаў. Тыя шырокія дахі за вёскай – гэта фабрыка гнутых мэбляў”.

У парыўнанні з папярэднім абразом беларускага барбарызму такой мілай і будуючай атмосфэрой вее з вышэйпададзенага фрагмэнту, што неяк проста непрызначайтым выдаюцца думкі аб недахопах у навуцы беларускіх дзяцей, прайшоўшых праз польскія школы і іншыя культурныя пляцоўкі. створаныя і кіраваныя п.п. Осьвяцкімі.

Калі прыгледзімся да розных трікаў “шаноўнай пані Savitri” дзеля задэманстравання вышэйшай місіі вышэйшага народу, прыходзяць на думку лекцыі п. Carlo, каторы нядаўна аб’яжджаў гарады Польшчы з мэтай популярызацыі італіянскай місіі ў Абісыніі. Дык вось гэтыя прэлегент пасылья сваіх адчытаў раздаваў альбомы затытулаваныя панямецку: “Was Genf nicht sehen will” (Чаго Жэнэва ня хоча відзець). На аднай старонцы альбому пахіля ўбогая хацінка – гэта коптыйская царква ў Аддіс-Абэбе, побач багацейшы храм у найлепшым стылю – гэта таксама коптыйская царква, але ўжо ў Асмары (Італіянская Эрытрэя). Далей, гары трупаў гніючых, зъверска пакалечаных абісынскіх бандытамі (відочна на тэрыторыі пад уладай нейкага абісынскага раса). Побач элегантныя сёстры і лекары італіянскага чырвонага крыжа перавязваюць і лечаць абісынскіх дзяцей. З аднаго боку зьдзічэнне і занядпад, з другога культура, поступ, сьвяцло. Што да гэтага альбому, выданага італіянскім Ministerio della Stampa e Propaganda, дык наўнае і мала пераконваюча разъмяшчэнне ілюстрацыяў мала каго засугэрое, а што датычыць кніжкі п. Загорскай, дык тасаваныне падобных спосабаў у адношанні да народу даўшага бацькаўшчыне шаноўнай пісьменніцы Міцкевіча, Касцюшку, Матэйку і інш., выклікае думку аб агіднай духовай арганізацыі пэўных экзэмпляраў роду чалавечага.

Цяпер некалькі слоў аб фабуле раману.

Збанкрутаванага абшарніка Васілевіча, кокаіністага і п’яніцу, цёмныя сілы абкружаюць, стараючыся ўцягнуць у Грамаду. Найбольш у гэтым кірунку працуе панна Антаніна, каханка Васілевіча. Васілевіч мае сымпатіі да беларускай справы, ён беларус з паходжаньня, але ягоная арыстократычная душа бацца соцыяльнага радыкалізму беларусаў.

Грамадаўцы, з якімі ён спатыкаецца, паслы Грыб і Смарчок, абяцаюць яму на ўласнасць маёнтак Васілева, адзіны, каторы астаўся на гэтым баку граніцы; абяцаюць на выпадак захвату ўлады грамадаўцамі. Гэта яго абурае. Пад уплывам панны Антаніны, ён кідае жонку, з каторай у яго непаразуменныя нацыянальнага характеристу, прычым ён маніца перайсці на праваслаўе. Але ў Васілевіча падвойная душа: адна польская, а другая беларуская. Ён прыглядзеца да дзейнасці гурткоў Грамады і гэта яго адцягвае ад беларускай справы. Ён жыве то ў Варшаве, то ў нейкім беларускім мястэчку. Аднойчы ён выбіраеца ў свой маёнтак Васілева, каторы знаходзіцца над самай граніцай. Тамака скамунізаваныя сяляне, пазнаўшы ў ім гаспадара ўласнасці, з каторай яны тымчасам карысталі, пры помачы загранічных камуністай хочуць забіць Васілевіча. Прыпадкова ён ратуеца, варочаеца ў Варшаву, дзе жонка ягоная ўмяшчае яго ў санаторыю. Падзеі над граніцай вылячылі яго з беларускасці, а сана-

торыя ад п'янства і кокаіны. Ён асядае ў сваім маёнтку з жонкай і дачкой, астаючыся верным сынам польскага народу.

Трудна і непатрэбна адтвараць зъмест книгі. Важна тое, што ўсе беларусы, паводле аўтаркі, – гэта грамадаўцы камуністы. Іншых яна ня ведае. Іншыя нарушылі-б конструкцыю ейнае кніжыцы. А наагул аўтарка “добра” азнаёмленая з беларускай гісторыяй і літаратурай. Аб літаратуры яна, вуснамі сваіх персонажаў, заяўляе: уся беларуская літаратура можа зъмясціцца на аднай паліцы; што да гісторыі, дык беларусы толькі два разы сябе выявілі – забіваючы Язафата Кунцэвіча і разбіваючы двары падчас бальшавікоў. Коратка і ясна. Ад гэткіх “мудрасцяў” у кніжыцы аж роіцца. *Delirium tremens* галоўнага героя раману перайшло на асобу аўтаркі-эстэткі. Што п. Загорская эстэтка з вельмі субтэльным пачуццём не падлягае ніякаму сумніву; яна шалее за Грыгам, найбольш ёй падабаецца песьня Сольвэйгі з Пэр Гінта. Толькі неяк дзіўна пераплятаецца ў гэтай эстэткі песьня Сольвэйгі з гэткімі краскамі, як: “*szerokomordy i wyłupiąstooki okaz rasy białoruskiej*” (бач. 92).

Але трэба скончыць з Загорскай *Savitri* і з яе “Truciznami”. Выйшаў з друку гэны “шэдэвр” даволі даўно, яшчэ ў 1931 годзе. Крытыкай займацца ўжо неактуальна. Мы закранулі гэта толькі ў сувязі з агульнай тэмай. Не адрэчы тут яшчэ адцеміць, што ў чэрвені месяцы бягучага году апэляцыйны суд у Львове сканфіскаваў повесць Гоголя “Тарас Бульба”, як абражуючую годнасць польскага народу (“*Express Ropanny*”, № 154, 4-VI-1936 г.). Ці не магла-б, прыкладам, віленская прокуратура на “Trucizny”, цкуючыя на 3 мілёны беларусаў у Польшчы, знайсці адпаведны параграф?

Гаворачы аб “*Litwa i Białoruś*” Лявона Васілеўскага, трэба засыцерагчыся, што гэтая книга зусім іншага хараکтару. Гэта нарыс гісторычна-палітычных нацыянальных адносін, утрыманы ў тоне корэктным і прызвайтым. Разглядаючы старадаўны пэрыяд беларускай гісторыі, аўтар адзначаецца, нават, нікаторым об'ектывізмам. Аўтар паклікаеца на нікаторыя жаролы – відны ў ім натуры да сумленнага выканання працы, апрача таго ён адумысловец у справах нацыянальных меншасцяў у Польшчы. Але вось закранаючы Ф. Багушэвіча, п. Васілеўскі робіць памылку, уласцівую амаль усім польскім літаратарам і крытыкам. Паводле ягонае думкі, Багушэвіч зъяўляеца прадстаўніком нацыянальнай беларускай літаратуры (перед гэтым п. В. агаварвае літаратуру польска-беларускую), будучы сам паляком і культурана і нацыянальна.

Тут ёсьць пэўная непрадуманаасць.

Калі ў адношанні да літаратуры польска-беларускай (Ян Баршчэўскі) п. Васілеўскі кваліфікуе тварцоў яе, як палякоў, дык у гэтым з ім можна згадзіцца, але называючы Багушэвіча паляком нацыянальна і адначасна “зъяўстуном” новага этапу разъвіцця беларускага пісьменства – літаратуры нацыянальна-беларускай, – папаўняе лёгічную памылку.

Далей, у раздзеле аб нямецкай окупациі, гаворачы аб зносінах “Гоману” з Ober-Ost’ам, п. Васілеўскі прыгадуе розных расейскіх “палітыкаў”, наракаўшых на “заплёнбаваны вагон” Леніна.

Разглядаць книгу Лявона Васілеўскага “*Litwa i Białoruś*” не ўваходзіць у нашае заданье і зусім неактуальна. Ідзе толькі аб тое, што яна таксама дae скрыўлены перакрой беларускага культурна-палітычнага жыцця. І ідзе яшчэ аб тое, што яна, таксама як і “Trucizny”, ляжыць у найбліжэйшым засягу розных Шантыраў і п. Са’яў з віленскага “Слова” і іншых “прыяцеляў” беларускага народу.

музей узбагаціўся найкаштоўнейшымі экспанатамі, якія складаюць запас ягоных фондаў. Рукапісы і ўспаміны беларускіх пісменнікаў, драўляныя скульптуры Апалінарыя Пупко, книгі і арнот Адама Станкевіча, асабістыя рэчы вядомых дзеячаў нацыянальнай культуры, карціны мясцовых і рэспубліканскіх мастакоў, скрыпка Міхала Клеафаса Агінскага да шмат іншага, вернутага народу стараннямі рулівага сейбіта. Усё гэта плён ягоных клопатай, пошукаў, недаспаных начэй, яго жыцця. І калі гэта ўсё збралася? У вельмі цяжкі, неспрыяльны час для беларускай культуры, для беларускай ідэі. У шэрый дні хрушчоўшчыны, у беспрасветна нудныя гады брэжнёўшчыны. Толькі ці ўсё мы пра гэта помнім? І ці хочам помніць?

Прыблізна ў сярэдзіне 60-х пазнаёміўся Генадзь Аляксандравіч Каханоўскі, а замы і пасябраваў з другім апантаным чалавекам, сапраўдным беларускім падзвіжнікам Міколам Іванавічам Ермаловічам. Доўгія, змрочныя дзесяцігоддзі цемрашальства і адкрылага беларусафобства вытрымалі гэтыя людзі, заўсёды стараючыся падтрымаць адзін аднаго духоўна і маральна. Значна пазней, ужо на пачатку 80-х, у беларускім патрыятычным асяродку Маладзечна начынілі патрыятычныя пасябраванні і падтрымкі. Генадзь Аляксандравіч напішаў: “Прыемным адкрыццём у той час акрамя М. Ермаловіча я лічу знаёмства з Юліяном Сергевічам. Цудоўным чалавекам, вельмі самабытным паштам. Гэта быў патрыёт да мазга касцей. Прайшоў ўсё: пекла турмаў, палон (дзе быў разам з Я.Брылём), ссылку, але душой не зачарствеў. Заставаўся жывым, ветлівым, добрым. Жыў у вёсцы Ленкаўшчына”. Даражыў Генадзь Аляксандравіч і сяброўствам з Пятром Бітэлем, яшчэ адным пакутнікам і патрыётам. Адметны паштам, выдатны перакладчык, ён таксама “шмат хлябнай гора”, але заставаўся чалавекам дзеўскім, актыўным, шчырым. Вось бадай і ўсе, хто ствараў для Каханоўскага своеасаблівую аддушыну, хто ўсяляй веру ў свой народ, яго лепшую будучыню. Праўда, такія знаёмствы не засталіся незаўважанымі. Празмерна шэрая была грамадская атмасфера, празмерна шмат было “добраўчліўцаў”, якія лічылі за ававязак “язык туэйшы прышчаміц”. Не загадалі сябе доўга чакаць і пэўныя органы. Пачалі праводзіць штораз часцейшыя “прафілактычныя гутаркі” з надзеяй зламаць, спалохаць. Але пралічыліся. Не з тых людзей быў гэты чалавек з такім простым, але ўдумлівым поглядам, з той прыроднай адзнакай інтэлігентнасці на высакародным твары. У тыя хвіліны роспачы, безнадзейнасці і тугі стараўся ратавацца работай. І тады ягоную высокую і танклявую постаць можна было ўбачыць ля сцівельых муроў Крэўскага замка, альбо шпарка ідулага па брукаванках нашых заходнебеларускіх мястэчак, няспешна размаўляючага з пажылымі людзьмі ў засені старых дреў у малененькіх вёсках, ці роспачна-задуменна калія поўразбуранных цэркваў і палацаў. І неістотна, што было на вуліцы. Снег ці дождь, няспечная ліпеньская гарачыня ці люты студзеньскі холад. Ішоў па сваёй зямлі нястомны пілігрим. І ведалі яго ўсе, пачынаючы ад нямоглых

Рупліўцы. Янка Саламевіч і Генадзь Каханоўскі.

знямогі. Такая праца давала плён. У 1963 годзе ў ліку лепшых студэнтаў ён сканчвае Маскоўскі педагогічны інстытут імя Герцана. Адразу ж з'явілася прывабная прафанаўра і магчымасць застасца ў Маскве. Адмовіўся. Яго чакала Беларусь!

Вярнуўшыся на Бацькаўшчыну, ён нейкі час працаваў настаўнікам гісторыі ў сярэдняй школе № 3, а затым № 1 горада Маладзечна. Хоць апошняя і насыла імя Янкі Купалы, але беларускага там амаль нічога не засталося. Бачачы такое становішча з роднай мовай, Генадзь Каханоўскі арганізоўвае подпісы дзяцей і бацькоў у яе падтрымку. Лісты накіроўваюць у Міністэрства асветы БССР. І што тут пачалося! Малады настаўнік быў у тэрміновым парадку выкліканы да нейкага клерка ад адкукацыі, які "імкнуўся пераканаць, што мова не памрэ, што ў вёсцы яшчэ шмат нацыянальных школ". І калі гэта не падзейнічала, то ў заключэнне з пагрозай сказаў: "Не мешайте естественному процессу. Иначе..." Што хавалася за tym "иначе" можна было і не тлумачыць. І так было зразумела. Але рук Каханоўскі не склаў. Стварыў школьнны краязнаўчы гуртак. І гэту бяскryўдную ініцыятыву не ўхвалілі. Пачалі плясці інтрыгі. Настаўніка абвінавацілі ў нацыяналізме. Мышалі з брудам нават вучняў-гурткоўцаў. Прыйшлося пакінуць школу і шукаць іншую працу.

У красавіку 64-га, дзякуючы дапамозе добразычлівых людзей, ён уладкоўваеца ў Мінскі абласны краязнаўчы музей. Можна сказаць, што Генадзь Аляксандравіч стаяў ля вытокаў стварэння гэтай культурнай пляцоўкі нашага горада. Менавіта ў tym месяцы, калі ён пераступіў парог музея, ў ім адчынілася першая экспазіцыя. Прымаў чынны ўдзел у яе стварэнні. А потым доўгія гады яго жыцця былі звязаны з гэтым санктуарыумам нашай старасвetchыны і гісторыі. Дзякуючы яго намаганням

Разглядаючы выданыні, каторыя прычыніліся да пашырэння і, калі гэта можна выразіцца, да ўстабілізацыі звязкі на беларусаў і беларускую справу, прыходзіць на думку, што нятолікі чужыя шовінізмы адыгрываюць тутака галоўную ролю.

Нейкае толстойскае непраціўленчыне сілай злу, нейкі пасыўны ўсходні дух рабін-дранаттарызму лунаў над нашым адраджэннем. Вельмі сымптоматычна, што ў найцікавейшага пісьменніка нашаніўца Гарэцкага, у найлепшай повесыці "Антон", як тоно знаходзім словаў з Талстога.

Дзяля таго, што ў адраджэнскай літаратуры былі толькі "пэйзанская" настроі (не мотывы: мотывы іншыя не маглі быць), без фэрычных бліскай, – дык адсутнасць эфектаў таксама стварыла ў суседзяў малое зацікаўленчыне справай, якая ў недалёкай будучыні змусіць іх да крыху лепшага трактавання...

Думаеам, што калі-б беларускае Адраджэнне паказалася з "гулкім гоманам грымотаў", як многа пазней камандаваў арлянітам Купала, дык напэўна гэткага роду літаратура не знайшла-б сабе выдаўцоў.

Тэза, што беларус "таксама" хоча жыць на сваёй зямельцы, была вынікам малой кінэтычнасці беларускага руху (пры вялікай дынамічнасці). А гэтае апошняе ці ная ёсьць вынікам адсутнасці гісторыёзофіі? Ці ная ёсьць найвялікшым злом, што вялікі народ з вялікай гісторыяй на мае апрацаванай гісторыёзофічнай думкі? Ці ная гэта стварае спрыяючы грунт для дзейнасці Са'аў, Шантыраў і для пашырэння "Truciznau"?

А. Бужанскі.

Часопіс «Калосьсе», 1936 г. № 4(8) с.244-250

Любоў Карповіч

ЛІЧУ СВАІМ ГРАМАДЗЯНСКІМ АБАВЯЗКАМ

Не зрадзіў

З Генадзем Аляксандравікам Каханоўскім я пазнаёмілася тады, калі ён працаваў у абласным краязнаўчым музеі. Менавіта ў той час перажывашы гэты чалавек сапраўдную рэпрэсію. Калі яго аднадумцы, беларускія адраджэнцы, мэнчыліся на Калыме, Генадзь Аляксандравіч цярпеў на месцы. Кіраўніцтва музея, аддзела культуры, тадышнія гарадскія ўлады прышылі яму нацыяналізм за тое, што ён гаварыў на роднай мове – мове сваіх продкаў; за тое, што яшчэ За школынай партай прайві Ѹцікавасць да гісторыі свайго народа, а вучобу ў Маскоўскім інстытуце і навуковую работу ў музеі выкарыстоўваў для таго, каб накапіць як мага больш ведаў па гісторыі, і марыў усё гэта давесці да свайго народа, бо дзесяцігоддзі сапраўдная гісторыя Беларусі ці скажалася, ці замоўчалася. Яго выклікалі ў кабінеты розных узроўняў, пагражалі, аказваючы психалагічны прэс. Можна сабе ўяўіць, як балюча, як цяжка перажыць усё гэта Генадзь Аляксандравіч – чалавек далікатны, мяккай натуры, высокай культуры і адукаванасці. Якое страшннае блізнерства – вінаваціць чалавека за яго нацыянальнае паходжанне, за яго любоў да роднай зямлі!..

Усе мы ведаем, што Генадзь Аляксандравіч выцярпеў усё і не зрадзіў сам сабе: ад роднай мовы ён не адрокся і беларусам застаўся, хаця гэта яму дорага абышлося.

Каханоўскі-пісьменнік

Маё знаёмства з Генадзем Аляксандравічам працягвалася і тады, калі я працавала ў кнігарні "Спадчына", у 80-ыя ж гады яно стала больш змястоўным. Да гэтага часу ён ужо абараніў кандыдацкую дысертацыю, на паліцах нашай кнігарні стаялі яго кнігі.

Амаль штодня наш пісьменнік і навуковец ездзіў элекцрычкай у Акадэмію Навук, дзе ён працаваў у інстытуце мастацтвазнаўства, этнографіі і фальклору і па-ранейшаму займаўся даследчай працай.

Часта з чыгуначнага вакзала ў канцы працоўнага дня ён крочыў на нашу кнігарню. Ладнага росту, статны, у скуранным паліто і капелюшы, з пухлым партфелем, набітым газетамі, часопісамі, сотнямі лістоў, планамі, меркаваннямі – такім я яго памятаю – ён заходзіў у гандлёвую залу, знаёміўся з новымі паступленнямі і часам заглядваў да мяне. Проста так, без асобай прычыны. Мы сядзелі і гаварылі аб усім. Гэта былі лепшыя мінуты адносін з чалавекам, ад якога заўсёды веяла цеплынёй і дабром.

М. Казлоўскі «І падала зерне ў раплю...»

М.Зерчанінава. Як губка, убіраў у сябе ўсё лепшае, сказанае імі з галіны мастацкай і філософска-эстэтычнай думкі античнасці і сярэдніх вякоў, класічнай расійскай і замежнай літаратуры, гісторыі сусвету. Хадзіў у тэатры, музеі, кансерваторыю. Пры зручным выпадку наведваў мемарыяльныя мясціны, звязаныя з жыццём вядомых дзеячаў расійскай культуры ў Падмаскоўі, Туле, Суздалі ды іншых гарадах Расіі. Да самага закрыцця бібліятэк праседжваў за кнігай ва ўтульных чытальных залах Масквы. Ну а на лета выпраўляўся ў археалагічныя раскопкі ў Крым, Керч, Каўказ, дзе па жменьцы перабіраў "друзі гісторыі", стараючыся адчуць яго трапяткі і жывы подых. Здавалася, што няма той мяжы, за якую не хацеў бы зазірнуць яго апантаны і дапытлівы розум. Заўсёды творча актыўны, энергічны, камунікацыйны, ён стаў душой студэнцкага асяроддзя. І яшчэ, як гэта ні парадаксальна гучыць, але менавіта тут, у Маскве, ён адчуў сябе беларусам. Сапраўдным. Беларусам не па-пашарту, не па паходжанню, а па думках, справах, спадзяваннях. І таму зусім невыпадкова, што з лёгкай рукі Генадзя Каханоўскага ўзнікае ў Маскве беларускі студэнцкі гурток. Першы пасля доўгага, вымушанага перапынку. Гурток той быў нешматлікі. З дзесятак чалавек уваходзіла ў яго. Але праца кіпела. Чыталіся даклады па гісторыі і культуры Беларусі, рабіліся вандроўкі па мясцінах, звязаных з жыццём выдатных людзей, наладжваліся контакты са старымі дзеячамі беларускай культуры. У той час у Маскве жыло даволі шмат беларускіх пісменнікаў, гісторыкаў, грамадскіх дзеячаў. Прыкладам, той жа Уладзімір Дубоўка, Мікола Улашчык, Канстанцыя Буйла ды шмат іншых. Па розных прычынах апынуліся яны па-за межамі Беларусі - некаторыя па палітычных, а некаторыя па сямейных. Але аб'яднавала іх няўримслівая і вернае служэнне свайму народу, сваёй зямлі. Да іх і пацягнуўся ўсёй сваёй юначай душой малады Генадзь Каханоўскі, бачачы ў іх людзей інтэлектуальная багатых, сапраўдных і па-чалавечы шчырых. А яны адказалі яму ўзаемнасцю, бо разумелі, што перад імі іх надзея і працяг. Іхня будучыня.

Але як у народе кажуць, са шчасцем заўсёды гора ходзіць. Прыйшло яно да Каханоўскага. Пачаў моцна недамагаць. Дала знаць і няўримслівая актыўнасць, і празмерная працаўітасць, ды студэнцкае поснае страваванне адгукнулася. Давялося пакінуць вучобу і вярнуцца на Беларусь. Уладкаваўся настаўнікам гісторыі ў Ленкаўскую школу, што на Маладзечаншчыне. Працаўвалася цяжка. Пражыўшы доўгі час па-за межамі Бацькаўшчыны і не ведаючы добра сітуацыі, якая склалася тут, ён з юнацкім запалам узяўся "дзяляніца назапашаным" з вучнямі ды і настаўнікамі. Але хутка прыйшло расчараўванне. Стала зразумела, што яго веды, а тым больш беларускі патрыятызм быў тут непатрабны і непажаданы. Такое не ўхвалялася. Ішла паўсяднная русіфікацыя, часта набываючая формы звыроднага цынізму і хамства. Паўсяоль зачыняліся беларускія школы, вызываючы ад навучання роднае мовы (!) тысячы школьнікаў, усё нацыянальнае жорстка праследавалася і душылася. Шмат у каго апускаліся руکі, бачачы такое становішча. Другі на месцы Каханоўскага таксама знайшоў бы аўтэктыўнае тлумачэнне таму, што адбываецца, і ціхенька адышоў убок. Пры гэтым дабавіўшы: "Ілбом сцяну не праб'еш". Другі, толькі не Каханоўскі! У гэтым, фізічна кволым чалавеку, была такая сіла волі, такая вера ў сваю працу і распечатаную справу, што любы вораг мог пазайздросціць яго мэтанакіраванасці.

Напачатку 60-х гадоў Каханоўскі вяртаецца ў Маскву і аднаўляеца ў інстытуце. Ізноў вучоба, паездкі, знаёмыя. Іншы раз даводзілася працаўваць 15 гадзін у суткі, да поўнай

і не багата, але дружна і сумленна.

Першыя дзіцячыя, яшчэ не асэнсаваныя ўспаміны Генадзя Каханоўскага адносяцца да пачатку вайны. Добра запомнілася, як ціха, спакойна, без адзінага стрэлу немцы занялі Дамашы. “На нашым агародзе паставілы танкі, машины, матацыклы. Грукат неверагодны. Потым сціхла. Фронт адсунуўся на ўсход”, - пісаў ён у яшчэ неапублікованых успамінах. У вайну давялося пабачыць рознага. І даволі паблажлівія, нават ласкавыя адносіны немцаў-франтавікоў да сялянскіх дзяцей, і их жа лютую жорсткасць, пасля таго як партызаны пачалі ўзрывалаць вайсковыя эшафтоны. Назаўсёдышы ўрэзаўся ў памяць маленъкага Генадзя выпадак, як аднойчы раніцой немцы акружылі Дамашы і пачалі зганяць людзей у драўляны свіран. Крык. Гвалт. Шум. Стрэлы. І мусіць усіх там чакала страшная і пакутлівая смерць, каб не сусед Каханоўскіх Кароль Шаломскі, які быў прасвітэрам у мястэчку Лебедзева і на шчасце цудоўна ведаў нямецкую мову. Яму і ўдалося пераканаць нямецкага афіцэра, што партызан тут няма, а толькі мірнае насельніцтва. У 1943 годзе прыйшла пара ісці Генадзю Каханоўскуму ў школу, але школьні будынак у Насілаве быў заняты бежанцамі, а ў Баяры хадзіць было даволі далёка і небяспечна. Ды і здароўя бракавала. Не паспей ажыць ад дыфтерыта, як прычапілася шкарлятнына. Вядома, ваенны час.

Летам 1944 года пачалося наступленне савецкіх войск. Немцы ўпарты абараняліся. Давялося кінучу хату і хавацца ў полі, лесе, вырытых зямлянках. Як ён згадваў: “Маці аднай рукой цягніе карову, а другой – мяне. Жахі, жахі, жахі. Як і выжылі. Вярнуліся – толькі печ ды печка ад хаты засталіся”. Але на шчасце застаўся непашкоджаны хлеў, дзе бацька выразаў вакно, паклаў падлогу і куды ў хуткім часе перабралася сям’я. Тут і нарадзіліся ў будучым брат Лявон, а за ім сястра Зіна. У 1945 годзе Генадзь Каханоўскі становіцца вучнем Насілаўскай 7-гадовай школы. Школка тая была пабудавана яшчэ за польскім часам і выглядала тады не вельмі прывабна. Выбітая шыбы, дзвёры, якія безупынку жалобна скрыпелі, вечны пах дыму з печак і люты холад. Тым не менш, вучыліся ўсе старанна, “усім хацелася выйсці ў людзі”. Пра туую школьнную пару Каханоўскі ўспамінаў: “Вучыўся я з розным поспехам. Але была мара нешта скончыць. Бацькі не пярэчылі, наадварот – спрыялі”. У 52-м ён перайшоў у Лебедзевскую сярэднюю школу. З педагогаў, якія там працавалі, найбольш запомніўся Радзішэўскі Лявон Аляксандравіч, які любіў дзяцей і выдатна ведаў свае прадметы: фізіку і нямецкую мову. Іншыя памяталіся горш. Вучыўся і адначасова працаваў у калгасе. Капаў на балоце торф, вазіў на поле. Дапамагаў бацькам па гаспадарцы. У 1955 годзе пасля заканчэння сярэдняй школы зрабіў спробу паступіць у Рыжскую рабочую вучылішча, але, мусіць, на шчасце, не прайшоў па конкурссе. “Адсэяўся, але Рыгу паглядзеў”. І тым жа годзе быў прызваны на вайсковую службу. Служыў у войсках сувязі, спачатку на Гомельшчыне, а затым у пасёлку Стуніцы Маскоўскай вобласці. Менавіта ў войску па-маленку пачало здаваць здароўе. Тым не менш ад мэты “выйсці ў людзі” стараўся не адмаўляцца. Гад канец службы з дазволу камандзіра часці ён едзе ў Москву і пасяхода здае экзамены ў педагогічны інстытут на гістарычна-філалагічны факультэт. Пачынаўся новы этап у ягоным жыцці.

Для яго, маладзенькага хлопца-правінцыяла з глухой заходнебеларускай вёскі, адчыніўся дагэтуль па-сапраўднаму невядомы, загадкавы і таямнічы свет – свет навукі, ведаў і адкрыццяў прыгожага. Зататоўшы дыханне, слухаў ён у студэнцкіх аудыторыях лекцыі карыфеяў расійскай навукі, выкладчыкаў “літасці Божай” А.Лосева, І.Тронскага,

Я выкарыстоўвала момант, каб распытацца, дзе ён быў, што новага вынайшаў, што рыхтуе да друку. І ён ахвотна дзяліўся. Гаварыў, што падрыхтаваў шмат матэрыялу па гораду Смаргонь, што дапаўняе і перапрацоўвае кнігу “Вілейка” і што марыць і убачыць іх у выданні.

Як і многім людзям, Генадзь Аляксандравіч дапамагаў і мене: парадай, непасрэдным асабістым узделам. Ён быў вельмі рады, калі пасля капітальнага рамонту мы адкрылі канферэнц-залу для правядзення сустрэч. “Гэта добра, гэта надта добра, – сцвярджаў ён. – Вы цяпер будзеце не толькі праадаваць кнігу, але культурна і шаноўна раіць людзям.” Генадзь Аляксандравіч дапамог арганізаваць і правесці адну з цікавых сустрэч. На папіцах нашай кнігарні ў той час стаялі кнігі кандыдата медыцынскіх навук Валянціна Пятровіча Грыцкевіча «Ад Нёмана да берагу Ціхага акіяна» і “З факелам Гіпакрата”. Ён напісаў у Пецярбург, дзе жыве Вялянцін Пятровіч, і пазнаёміў нас завочна. Апошні быў запрошаны і разам са сваім родным братам, доўтарам гістарычных навук Анатолем Пятровічам прыехаў на сустрэчу, у якой прыняў уздел і Генадзь Аляксандравіч.

У далейшым мы зладзілі такую ж сустрэчу і з ім самім. Пад час сустрэчы Каханоўскі быў ужо членам Саюза пісьменнікаў Беларусі, і ў друку з'явілася яго чарговая кніга “Адчыніся, таямніца часу”. Напярэдадні я папрасіла мастака і сябра Генадзя Аляксандравіча, Юрія Паўлавіча Герасіменка-Жызнёўскага, намаляваць сяброўскія шаржы на яго, з чым мастак і пагадзіўся. І калі пачалося мерапрыемства, з'явіўся Юрый Паўлавіч з вялікім аркушамі паперы і пачаў прымакаўваць іх да сцяны перад прысутнымі. Па зале пакаціўся смех. Да слёз, шчыра смяяўся і Генадзь Аляксандравіч. А на ватманаўскіх аркушах Генадзь Аляксандравіч быў паказаны ў архіве сярод велізарных стосаў архіўных матэрыялаў; на адным з аркушоў ён быў намаляваны капаючым рыдлёнкай высокое замчышча, а з рыдлёнкі зляталі яго навуковыя працы і г.д. Апошні малюнак стаў лейтматывам сустрэчы: выступаючыя, гледзячы на шарж, жадалі Генадзю Аляксандравічу вострай рыдлёнкі, каб яна рыла як мага глыбей, каб дакапвалася ў сівую даўніну, і каб ён дарыў народу яшчэ і яшчэ новыя кнігі.

Яны здзейнілі подзвіг

Я бясконца ўдзячна Міколе Іванавічу Ермаловічу за тое, што ён падарыў Беларусі сапраўдную кнігу пра яе сапраўдную гісторыю. (“Старажытная Беларусь. Віленскі перыяд. Палацкі перыяд”) З таго часу, як наша гісторыя перастала быць крамолай, мы ўсе прагнаў кінуць да яе.

Я бясконца ўдзячна Генадзю Аляксандравічу Каханоўскуму за тое, што, апроч усяго, ён падарыў нам яшчэ і гісторыю Маладзечаншчыны і горада.

Яны абодва здзейнілі подзвіг, падарыўшы праўду гісторыі свайго народа. Абодва яны за гэта нямала пацярпелі, але ад праўды не адступілі, не здрадзілі ні самі сабе, ні свайму краю.

Адкрый, шаноўны чытач, старонкі кніг “Старажытная Беларусь” ці “Повязь часоў”, і ты зразумееш, што гісторыя Беларусі началася не ў 1917 годзе з выбухам “Аўроры”, а ў даўнія часы, і што яна, наша гісторыя, багатая, і што яе трэба ведаць і берагчы, каб адчуваць сябе годным сярод годных, каб адчуваць сябе грамадзянінам сваёй дзяржавы.

Асабістасе

…Апошні раз я бачылася з Генадзем Аляксандравічам у канцы 1993 года, калі ён знаходзіўся ў бальніцы. Цёмным восеньскім вечарам я выйшла з дому, каб наведаць

паважанага мной чалавека. Па дарозе сустрэла Вячаслава Антонавіча Ляшковіча, які таксама кіраваўся туды. Запрасіўшы Генадзя Аляксандравіча на калідор, мы правялі разам некалькі дарагіх нам хвілін. Адчуваў ён сябе дрэнна, хадзілі чуткі, што хвароба яго цяжкая. Але мы стараліся весці гутарку на аптымістычнай ноце. Вячаслав Антонавіч прывёз яму рыжскі бальзам, я – фрукты, і мы напаўжарт даводзілі, што калі Генадзь Аляксандравіч будзе піць рыжскі бальзам і есці шмат фруктаў, то абавязкова хутка паправіцца. Ён смяяўся і нам у ton гаварыў: “Добра, добра, я буду піць бальзам і есці шмат фруктаў, каб паправіцца”. Хаця ў кожнага з нас на сэрцы камнем ляжала нядобрае прадчуванне.

…Яму рабілася горш і горш. У пачатку студзеня мне патэлефанаваў Кастусь Іванавіч Харашэвіч: “Генадзь Аляксандравіч дома. Яму вельмі дрэнна…” Мне хацелася пачуць яшчэ голас Каханоўскага, але я доўга вагалася, разважаючы над тым, ці варта мне званіць. Але 8 студзеня, у дзень яго нараджэння, я ўсё ж набрала хатні нумар тэлефона. Трубку зняў Генадзь Аляксандравіч. Павіншаваўшы, я запыталася: “Што Вы цяпер робіце?” І ён адказаў: “Вось паляжу крышку на ложку, потым паходжу па хаце. А цяпер вось стаю ля акна і гляджу на вуліцу...”

Эта быўлі апошнія слова, якія я пачула ад яго.

Лічу сваім грамадзянскім абавязкам

Перада мной стос кніг, якія напісаў Генадзь Аляксандравіч Каханоўскі і якія ён мне падарыў. На ўсіх – дарчыя надпісы. Сярод кніг маёй хатнія бібліятэкі гэта – мой самы дарагі скарб. На гэтых кнігах Генадзь Аляксандравіч пакінуў мне добрыя слова, шчырыя пажаданні. Ён называе мяне сваёй зямлячкай, жадае поспехаў у экспкурсійнай работе, бо ведаў, што я карыстаюся яго матэрыяламі. А на адной з іх напісана наступнае: “… З пажаданнем новых поспехаў і здароўя, каб і надалей у Вас жыў клопат за нашу беларускую кнігу”.

Я свята выконваю гэты запавет і лічу сваім грамадзянскім абавязкам даводзіць да людзей тое, што пакінуў нам у спадчыну дарагі ўсім нам чалавек. У гэтых кнігах яго памкненні, яго апантанасць, яго жыццё, ён сам.

Куды б я ні кіравалася з турыстамі з нашага горада, як эккурсавод расказваю тое, што пакінуў Генадзь Аляксандравіч: пра гісторыю нашага горада, пра знакамітых людзей Маладзечаншчыны. Лічу сваім грамадзянскім абавязкам расказаць пра самога Генадзя Аляксандравіча Каханоўскага: пра яго жыццё і творчыя поспехі, пра тое, што ён наш зямляк і навуковец. Я знаёмлю турыстаў з яго кнігамі і стараюся кожнаму давесці, што гэта быў чалавек з добрай душой і вялікім сэрцам, што ён любіў родную зямлю і людзей.

Mihasь Kazloўski

I ПАДАЛА ЗЕРНЕ Ў РАЛЛЮ...

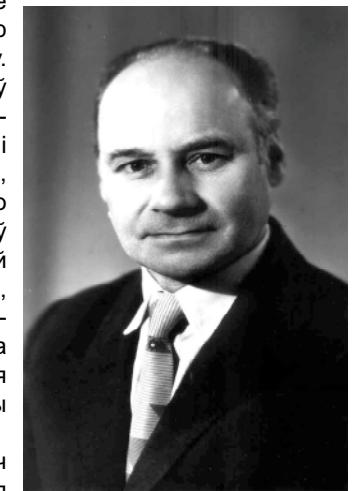
Усё лятуць, ды лятуць тыя коні...

М.Багдановіч

У яго кабінцы засталося ўсё па-ранейшаму. Манатонна адмервае час гадзіннік, чакаючы свайго гаспадара кнігі, рабочы стол і крэсла. Акуратна раскладзеныя пісъмовыя прылады ўжо крыху стаміліся ў чаканні ягонага прыхода. З партрэта на супрацьглазія глядзяць вочы добра геларуса, выдатнага вучонага і мудрага грамадзяніна. Здаецца, яшчэ хвілінка, і можна пачуць: “Здароў, браце, нешта дайно не заходзі”. Толькі, на жаль, не скажа і не спытае. Ужо хутка будзе шэсць гадоў, як пакінуў ён гэты свет, сваю сям'ю, свой утульны кабінет. Цяжка, вельмі балюча ў гэта паверыць, але факт застаецца фактам, больш ніколі (якое страшнае гэта слова) не ўдасца пачуць з яго вуснаў мудрую параду, змястоўную падказку і разумную прапанову. Ён назаўсёды асіраціў свой край, які так ведаў, любіў і шанаваў. Асіраціў людзей, для якіх ён быў непахісным аўтарытэтам і дакладным арыенцірам у жыцці і змаганні. Мусіць, нездарма народная мудрасць кажа, што не той настаўнік, хто цябе вучыць, а той, у каго ты вучыся. У такім разе Генадзь Аляксандравіч быў незвычайна шчаслівы чалавек, бо відаць прасцей сказаць, хто не быў ягоным вучнем. У яго вучыліся, звярталіся за дапамогай мастакі і пісьменнікі, гісторыкі і краязнаўцы, настаўнікі і музыканты. Яго любіла і вельмі шанавала патрыятычная моладзь. Ён быў для іх духоўны бацька, маральны сімвал, проста сумленны чалавек.

А з'явіўся на Божы свет Генадзь Аляксандравіч Каханоўскі познім марозным вечарам 8 студзеня 1936 года на другі дзень праваслаўных Каляд. Была серада. Маці яшчэ паспела схадзіць да царквы, каб паспавядцацца і ачысціцца душой. Стая ён у сям'і першынцам.

Ягоны бацька Аляксандар Аляксееўч, хоць і меў тры класы адукцыі, але добра пісаў і па-майстэрску граў на балалайцы і мандалине. Быў майстравым чалавекам, любіў зямлю, трymаўся яе і толькі раз пакінуў на працяглы тэрмін свае Дамашы. Калі быў дэмабілізаваны ў польскую войску. Але ўжо ў 1928 годзе вярнуўся на бацькаўшчыну і больш адсюль нікуды не выезждаў. А маці – Наталля Мікалаеўна Капуцкая – паходзіла з Маладзечна, дзе яе бацька вёў гаспадарку і адначасова працаваў паштовым служачым. Сям'я Капуцкіх была спеўная, галасістая, за што мусіць і атрымала mestачковую мянушку Басоны (у яе бацькі і брата быўлі прыгожыя басы). Жылі хоць

Такім ён быў.